Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FESTTALER OG FOREDRAG

AF

GRØNVALD NIELSEN.

NY RÆKKE.

HORSENS.
»HORSENS DAGBLAD«S BOGTRYKKERI.
1905.

Oplysning og folkeopdragelse.

I det 19. århundredes mærkelige røre her i landet indtager arbejdet for folkeoplysningen en bred plads. Der vågnede en trang til lys, som viste sig at være noget mere end en blød morgenstemning af den slags, som fordufter igen inden middag. Hele århundredet ud var det, som oplysningsbølgen voksede og bredte sig. I det 20. århundredes morgen hilser vi på ca. 80 folkehøjskoler, over 500 forsamlingshuse til oplysende foredrag, studentersamfundets, folkeuniversitetets og folkebibliotekernes virksomhed. Vi ser et ugeblad som »Frem« trække alle videnskabernes resultater i folkelige klæder til præsentation i tusinder og atter tusinder af hjem, medens dagbladene i årets løb bringer en ganske køn portion viden — hentet alle vegne fra – ind i de samme hjem. Kunsten begynder at trænge ind i børneskolerne. »Lys over landet«, det er det, vi vil. Alle vegne arbejdes der på at sprede kundskab, og det er jo godt. Men samtidig hermed fremkommer der også en stor overtro på og overvurdering af kundskabernes betydning. Hvert øjeblik kan man træffe folk, der falder i forundring over, at man ikke deler deres tyrketro på den udvortes kundskab, som næsten feberagtigt, nervøst spredes i flæng, og hvoraf en del aldrig modnes til gavnlig frugt for noget eneste menneske.

Den slags folk bringer mig sommetider til at tænke på, hvad der fortælles fra indiske skoler, at

når nogen der bliver spurgt, hvorledes verden svæver i rummet, så lyder svaret, at den hviler på en uhyre elefant. Kun få elever er så fremmelige, at de spørger, hvad denne elefant står på. men gør de det, lyder svaret: på en uhyre skildpadde Hvad skildpadden står på, spørger ingen om. Gør nogen det, får de prygl.

Jeg holder ikke af at udfritte de meget troende om, hvad der bærer deres begejstring for kundskaberne alene, for vi kommer da både til elefanten og skildpadden, og så er vi jo i betænkelig nærhed af pryglene. Nej, jeg siger hellere til dem som til mig selv: Lad os se os lidt om i vor for sin store oplysning så højt priste tidsalder.

Hvor meget ejer vi af folkelykke?

Har kundskaberne øget den følelse af tryghed, som er den første betingelse for folkets lykke?

Det er i store kredse af vort folk mere end tvivlsomt

Aviserne bringer næsten hver dag bud om en råhed, som man skulde tro umulig i det 20. århundrede.

Der er voldtægt og mord. bøllebedrifter og drikfældighed.

I fjorden ved Ålborg drukner i et år 13 mennesker på grund af fuldskab

Vore kvinder kan næppe nok færdes på alfarvej ved højlys dag.

Og hvorledes ser det ud på Gyldholm?

Da jeg havde læst Skjoldborgs bog, så spurgte jeg flere af mine gamle elever, som er bosat på forskellige egne i landet:

»Hvorledes forholder denne skildring sig til virkeligheden i eders egn?«

Svaret lød fra flere sider:

»Vore herregårde er værre end Gyldholm!«

Går man i vor oplyste tid til byernes fattigkvarterer, hvad ser man så der?

Tusinder blege, visne, små barnekroppe.

De fødes i usle boliger, får utilstrækkelig føde og dårlige klæder.

Moder arbejder hele dagen på fabriken, hjemmet vanrøgtes, tit bliver fader på værtshuset, og så sløser børnene på gaden.

Før maskinerne og storindustrien kom frem, udførtes børns og kvinders arbejde i hjemmet og i mandens værksted; da levede alle fortrinsvis i landets sunde luft. Nu derimod tages kvinderne fra hjemmet, børnene fra deres glade leg, og en mængde familier stuves sammen i usunde arbejderkaserner.

Det var sådanne forhold, som fik den varmhjertede kvinde, Elisabeth Barret, til at skrive sit digt »Børnenes skrig«, som havde tilfølge, at børns og kvinders arbejde blev sat ned til kun 10 timer daglig.

Ja, hvor mange slynges ikke af fattigdom og sygdom ud i det sociale dyb, hvor håbet lades ude! John Ruskin udbryder et sted i sine skrifter: »Den store jammer, som stiger mod himlen fra alle vore fabriksbyer, stammer fra, at vi i disse byer tilvirker alt, kun ikke mennesker. Vi bleger bomuld, vi hærder stål, vi raffinerer sukker, vi former lervarer; men at klare, hærde, forædle og forme en eneste levende sjæl, det kommer ikke i betragtning ved vore beregninger af profiten«.

Men enten vi nu tænker på den sociale nød eller på den råhed, som avles i folkestuer og kaserner, på store værksteder og fabriker, eller hele bølleuvæsnet, så står vi overfor magter, som ikke kan tøjles ved kundskab alene. Oplysningen springer tilbage fra

dette som gummibolden fra en mur. Med denne triste virkelighed for øje bliver spørgsmålet ikke alene dette: »Hvorledes beskyttes samfundet mod råhed og brutalitet?« men også: »Hvorledes skal vi i fremtiden forebygge alt dette hæslige? Hvorledes skal samfundet vinde tryghed, fred og glæde?« Ad en eneste vej: nemlig gennem folkeopdragelse. Kunde vi få dette ord sat i højsædet, brændt ind i den offentlige mening med alt, hvad det rummer, da var meget vundet. folkeopdragelse betyder noget langt mere end folkeoplysning. Man opdrager ikke et menneske ved at fortælle det, hvad det ikke ved, men ved at danne det til, hvad det ikke er, lære det at magte livets forhold, som det ikke før kunde. Et menneske kan for eks. ikke kaldes velopdraget, fordi det kan læse et fremmed sprog eller bevæge sig let i det selskabelige liv, men derimod nok, hvis det er lykkeligt, godgørende og virksomt. Mange arbejdsmænd er bedre opdragne end en del af dem, som kalder sig selv for de dannede.

Hvis man ikke har denne forskel på at oplyse og opdrage klart for øje, så vil man ved al sin kundskabsiver opnå lige det modsatte af, hvad man tilsigtede. Der er virkelig — hvad Grundtvig ud af egen erfaring vidnede — et lys uden varme, som er helvedes kval. Oplysningen må træde i opdragelsens tjeneste.

At opdrage er både lettere og sværere end at oplyse. Det er lettere, forsåvidt som alle vågne mennesker kan komme med i arbejdet, medens der hører særlige evner og uddannelse til for at blive folkeoplysere; men det er sværere derved, at det daglig stiller store krav til opdragerens personlighed, ikke i et enkelt, men i alle livets forhold. Han må for

eks være glad for at kunne finde glædeskilden hos dem, som han skal opdrage. Med de bånd, hvormed han vil binde andres lidenskaber, må han kunne baste sine egne I Odysseen fortælles om, hvordan helten kommer til den ø, hvor Sirenerne bor. Det var bedårende kvindelige væsner med frygtelige klør, som ved deres dejlige sang lokkede de søfarende til sig for at sønderrive dem. Odysseus undgik faren ved at tilstoppe sine mænds øren med voks, medens han selv lod sig binde til masten med stærke reb Ja — opdrageren må være ombord hos sine lærlinge; de må se ham kæmpe imod de fristelser, som er deres og hans; og en eneste opofrende handling fra hans side er mere værd for deres opdragelse end kendskab til en hel sæk bøger. Denne tankegang får jeg bekræftet ved at aflægge Rousseau og Pestalozzi et lille besøg. De husker måske, at et fransk akademi i året 1749 fremsatte det spørgsmål: »Har kunsternes og videnskabernes genfødelse bidraget til at rense sæderne?« Rousseau så dette spørgsmål i en avis, som han tilfældigvis fandt. Som et lyn tændte det i ham en mængde slumrende tanker. Hjertet bankede voldsomt, og tårerne strømmede ned over hans kinder. Han følte som en pludselig vækkelse til at blive et nyt menneske. Hvad Heiberg oplevede på hotellet i Hamborg, da den hegelske filosofi, som han forgæves i mange år ved studium og rejser havde prøvet på at trænge ind i, ligesom pludselig åbnede sin dør for ham, medens kirkeklokkernes toner over den larmende børsby bares ind til ham gennem det åbne vindue. Hvad Jakob Peter Mynster oplevede hin stille dag i Spjellerup, da det slog ham, at er der en levende Gud til, så bør alle kræfter vies til hans ære. Hvad Hans Nielsen Hauge blev grebet af hin sommermorgen ude

på marken, da han vaktes til at gå ud i Norge og tale ind i rationalismens klamme tåger: vend tilbage til fædrenes ånd og liv — sådan en vækkelse, men på et helt andet livsområde var det, som hin dag kastede de store bølger gennem Rousseaus sind.

I en pludselig klarhed stod han ansigt til ansigt med sit livs store opgave, og i året 1762 sendte han sin bog »Emil eller om opdragelse« ud i verden. Denne bog i Vilhelm Mallings fortrinlige oversættelse burde helst læses og drøftes i alle hjem, hvor opdragelse er bleven en alvorsfuld opgave. Den er så genial, så brusende voldsom, så digterisk gribende, at den jo tvang hele det tænkende Evropa til at sysle med opdragelsesspørgsmålet. Alle den nyere tids krav til opdragelsen ligger gemt i dette værk. Her hævdes med styrke forældrenes pligter og hjemmets betydning, den enkeltes ret overfor samfundsfordomme, egoisme og tyranni. Al sand åndelig vækst sker indvendig fra. Opdragelsen skal være naturlig, den må følge menneskelivets udviklingslov. Målet er ikke fagdannelse, men hele menneskets udvikling. Barnenaturen skal have frihed til hel og selvstændig udfoldelse. Kunsten at leve er opdragelsens store mål. Det har den største betydning for karakteren, at legemet ikke forsømmes. Der må kaldes på lærlingens selvvirksomhed o. s. v. Men at opdrage magtede Rousseau ikke. Han var kun oplyser. Han var et usædeligt, ryggesløst og forfængeligt menneske, hvis storhedssyge nærmede sig afsindighedens grænse. Han var glimrende begavet, men blottet for karakter. Aldrig fik han sit liv i samklang med, hvad hans hjerte følte i de store øjeblikke. Hans skrifter er en dommedags prædiken over et vildt og sanseligt liv. Han kunde sige med Ibsen:

»At leve er krig med trolde
i hjernens og hjertets elv,
at digte det er at holde
dommedag over sig selv«.

Det er jo bekendt, at han sendte sine egne børn til et hittebørnshospital.

Men lad os så flygtigt hilse på den ædle Pestalozzi Vi ser ham i 23 års alderen gå og mærgle sine dårlige jorder for at kunne være med til at afhjælpe fattigdommen. Han levede en tid som tigger for at få tiggerne til at leve som mennesker. Som forfatter slog han i 18 lange venteår til lyd for sin livsopgave, at få folkets dannelse lagt i mødrenes hånd. Da nonneklosteret var bleven sat i stand som en skole, gik han som en fader mellem de 80 børn, der var usle og elendige, havde sår i hovedet, indgroet fnat, var udtærede som benrade, gule og fortrukne i ansigtet og med forskræmte øjne. Rousseau vilde have fortvivlet, hvis han var bleven spændt for her. Men før forårssolen havde smeltet bjærgenes sne, kunde man ikke kende Pestalozzis børn igen De var bleven opdraget igennem deres tro på hans kærlighed og ved at se, at hans smil og tårer ledsagede deres. Han fik jo virkelig bragt disse forvildede børn så vidt, at da byen Altdorf var brændt, så gik de med glæde ind på at dele deres klæder og mad med 20 andre hjemløse børn. Helt anderledes end Rousseau var han ombord på den unge slægts skib. Ikke blot hans ord, men enhver af hans handlinger var en lovsang til kærlighedens pris. Rousseau skrev glimrende bøger, Pestalozzi gik omkring iblandt menneskene med en levende sympati for personlige sorger og glæder, kampe og sejre Den første docerer for folk, sidstnævnte lever iblandt dem og samtaler med dem, og dette vil

altid være nødvendigt, hvor oplysningen skal blive en opdragende magt i verden. — Hvis vi her i Danmark skal have råheden med dens navnløse ulykke for alle parter fejet til side, hvis folkelykken skal komme i blomstring, så må alle gode kræfter være med i et folkeopdragende arbejde. Talere og skribenter har vi mange af. Litteraturen flyder over alle bredder; men hvad der her og der og overalt trænges til, det er mænd og kvinder, for hvem opdragergerningen er et helligt kald, en gerning, som man igennem hele sin ungdomstid forbereder sig til. De unge må bringes til at se, at den næste slægt opdragelse, det er folkets højeste anliggende. Der er i vor tid såre meget, som optager de unge, forskelligt i forskellige egne: skyttesag, stemmeret, fredsbevægelse, afholdssag, gymnastik, sociale og politiske opgaver, og det er godt, at der er røre. —

»Lad det bryde, lad det gære,
stem ej strømmen, tål dens brag,
den skal bære
grøde til en sommerdag«.

Men det sker jo ofte, at disse sager følger bølgegangens lov. Der kan komme tilbageslag, og det er for den unge et farligt tidspunkt; da kan han let miste noget af sin fyrighed og friskhed, tabe noget af sin ungdom. Derfor vilde Kristen Kold, at ungdommen skulde varig begejstres. Nu er det vistnok således, at den, der i sin ungdom får øjet lukket op for opdragelsens storhed, får at se, at fremtiden slumrer i børnenes favn og får ærbødighed for de ukendte verdener i barnets øje, hos ham eller hende er der skabt noget af det mest ægte i det menneskelige sjæleliv, noget som kun lidet berøres af bølgegangens lov.

Den unge møder her en sag, som indeslutter i sig alle de andre sagers vigtigste kærne. Det er jo netop som opdragere, at de fleste mennesker kan komme til at yde det vigtigste bidrag til egen og andres lykke. Det gælder ikke mindst kvinderne. Samfundet står sig ved, at de tages væk fra fabrikerne, tankeløsheden, pyntesygen og den erotiske leg. De må have en sund fysisk udvikling, ikke ved nattesjov eller på grund af husbonds griskhed berøves den søvn, som de så hårdt trænger til. De må lære at elske leg, badning, gymnastik og fodture, — alle disse ypperlige kildevæld til slægtens og den enkeltes livsfornyelse. Det skal jo ikke være deres ideal at sidde på en forhøjning i dårlig stueluft, indsnøret i et korset og brodere sig en blegsot til. Ungdomsårenes glæde og uforstyrrede selvudvikling kommer altid igen med renter og renters rente.

Folkeopdragelse er en vanskelig opgave, men den er ikke nogen fantastisk drøm. Jeg kender egne i Danmark, hvor en lys gymnastiksal, en rummelig boldplads, en dygtig aftenskole har erobret hele egnens ungdom og fortrængt de spirituøse drikke, Jakob Holmblads almanak, nattesjov på gaden og alle den slags mugne overleveringer, der stjal så megen ungdomsglæde her i landet.

Den, hvis opgave det er at oplyse folk, må stadig forberede sig; men det samme gælder i ikke mindre grad folkeopdrageren, thi endnu passer det, hvad lægekunstens fader, grækeren Hippokrates sagde: »Livet er kort, kunsten lang, den belejlige tid flygtig, undersøgelsen usikker og afgørelsen vanskelig«. Til en god forberedelse som opdrager hører ikke blot dette første fornødne: altid at have travlt med at opdrage sig selv, få fat i noget af det sindelag, som bragte

Æskylos til at udbryde om aftenen, før han gik til ro: »Nu har du, Æskylos, atter levet en dag, du er rykket døden én dag nærmere, du kunde have levet denne dag lidt bedre, nu forsøger du i morgen«. Men der hører tillige dette at kunne omsmelte sin egen erfaring til gavnlig hjælp for andre. De dage, som svandt for os, kommer aldrig mere tilbage Hvad der hændte i fortiden, sagde grækerne, kan Klotho ikke væve om igen eller Atropos kalde tilbage Det var Det var to moirer eller skæbnegudinder, der vævede menneskenes livstråd. Imidlertid er dette kun delvis sandt. Hvis man i en mørkningstime prøver på at fortælle lidt for nogle børn i et hjem, skumringen er jo den tid, hvor barnets fantasi er varmest, dets opmærksomhed størst, ligesom det ogsaa gerne er den tid på døgnet, hvor vi voksne bedst kan få ro til at give os lidt af med børnene, saa vil man en og anden gang få en ansøgning om at fortælle, hvordan det gik til, da man selv var barn. »Fortæl om, da du var lille?« Først studser man ved det, der synes jo egentlig ikke i ens fortid at foreligge nogen heltesaga eller noget spændende eventyr; men det hjælper ikke, man må vove sig frem med et enkelt lille træk, og dette fremkalder igen en krydsild af spørgsmål, under hvilke halv forglemte små barneminder kravler frem fra erindringens have. Det er næsten, som man levede livet om igen, hvad da for resten en mand som Frederik Schiller for ramme alvor sagde, at man gjorde, idet han kaldte sådanne timer for menneskelivets reproduktion. Tider, som forlængst er svundne, vender tilbage. Man ser på de friske, opmærksomme ansigter, og man kaster et burtigt blik fra sin egen barndom frem imod det, som man nu står i, og da slår det én med en egen gribende alvor, man rammes så underlig

dybt nede i sindet af den livets manende røst: du skal være opdrager. Du skal ikke — melankolske nordbo, som du er — bygge en tungsindsborg op over dit livs fejltagelser, dets snublen og fald og sidde dådløs og ruge og angre. Nej, du skal tage de yngre ved hånden og med erfaringens kærlige myndighed vise dem alt det blændværk, som du ved, der vil øde noget godt i deres liv, lære dem, så godt du kan, at lukke døren op, når lykken banker på, glæde sig ved livet og takke Gud derfor. Hvilken fornyelse, hvilken glæde! Dit livs fejltrin skal ikke være dig til ødelæggelse Det er blot officeren, der kommanderer »om igen«, fordi der var nogle greb, som du ikke havde lært at tage rigtigt.

Det er i denne ånd, at helten i Alfred Ipsens for lidet påagtede danske digterværk »Mefistofeles« taler:

»Af mine fejl den næste slægt skal lære
Så kommer de alligevel til nytte
de år, som mine mange fejltrin stjal.
erfaring bragte de mig jo i bytte,
den bruger jeg som anlægskapital.
En stille gerning, du, en ganske stille,
der rinder tyst som timeglassets sand,
og dog den bedste i det ganske land,
at rense lejet op for livets kilde«.

Jeg håber, at der i dette 20 århundrede må kunne fremkæmpes en offentlig mening i landet med hensyn til denne sag, således at det med stedse større inderlighed og styrke kan blive sagt til herremanden bag »Gyldholm«s hvide stakit, til befalingsmanden i kasernen, til fabrikens ejermand og alle, som har ungdom for sig: Det er din pligt, som vi ønsker, at det må blive din store glæde at gøre alt, hvad du evner for de unges opdragelse til lykkelige og ædle mennesker.

Og lad os i disse tider, hvor et alvorligt rejsningsarbejde i folket er så nødvendigt, hjælpe hinanden med at opdrage en slægt af handlekraftige, ædruelige kvinder og mænd med varmt blod og frugtbare hjerner, stærke muskler, rig indbildningskraft, med rodfæste i det jævne daglige liv, og dog på samme tid med en øvet evne til at kunne gribe menneskeåndens bedste tanker og til at kunne takke Gud for livet og bruge det til hans ære

---

Herrens plov.

Hvad jeg har tænkt på at føre frem ved denne lejlighed, kan jeg knytte til nogle — rimeligvis velkendte – salmevers af Grundtvig Det første lyder sådan:

»Har hånd dn lagt på herrens plov,
da se dig ej tilbage,
se ej til verdens trylleskov
og ej til Sodoms plage!
Men pløj din fure, strø Guds sæd!
Er jorden dig for tør, så græd!
Vil gråden kvæle røsten,
så tænk på gyldenhøsten«.

Det er et stykke pløjearbejde, som salmedigteren her skildrer.

Menneskesindet skal gennemarbejdes, for at den Guds sæd, som strøs ud i furerne, kan vokse op til rig og frugtbar afgrøde. Billedet falder så hjemligt. Vi bor jo i et agerdyrkende land, hvor vi daglig har for øje, hvorledes der må pløjes og arbejdes med jor-

den, for at ukrudtet ikke skal brede sig og opsuge dens kraft, og for at den i det hele kan blive ydedygtig med græs og nærende korn. At have lagt sin hånd på herrens plov, det vil sige det samme som at være bleven en kristen, at have fået begyndt så småt på virkelig at give Gud sit hjerte. Bag herrens plov lyder Kingos morgenhymne:

»Du bedst min tarv og trang
o Herre kender,
tilmed er lykkens gang
i dine hænder,
og hvad mig tjener bedst i hver en måde,
du det tilforn jo ser,
min sjæl, hvad vil du mer,
lad Gud kun råde«.

Der kan pløjes på så mange måder i et menneskes sind, men om det er Herrens plov, der går gennem muldet, det skal kendes på, om furerne, som vendes, slutter tættere og tættere, jo længere der pløjes, om det evige livs ord, så det bedre kan vokse og bære frugt

Hvis vi mennesker på en eller anden måde er blevne hjulpne til at lægge hånden på Herrens plov, så siger salmisten, at vi ikke skal se os tilbage. Hermed kan meningen fornuftigvis ikke være den, at vi ikke skal bryde os om vore egne eller vort folks minder. Få eller ingen har som Grundtvig skrevet, sunget og talt om mindernes store magt, det lønlige kildespring, som han afdækkede således, at der sprang en ny folkeoplysning frem af den gamle danske jord og en ny lovsang i den danske menighed Nej, men digteren kendte nordisk folkenatur bedre end de fleste, han vidste, at vi nordboer fristes til at se tilbage på en sådan måde, at noget af vor kraft udslides derved,

at vi ofte bygger en tungsinds-borg over snublen, fejltrin og fald; modløse og dådløse sætter vi os tilrette der for at ruge over fortiden

Dette er usundt. Har Gud ført os hen til det stadig rislende væld, som hedder syndernes forladelse, så må vi vende øjet fremefter; der vokser jo en ung slægt op omkring os, som trænger til at mødes med vor erfaring. For dens skyld, til denne slægts gavn må vi tage vore egne, vort folks, den kristne menigheds minder, både de lyse og de mørke, og omsmelte dem til nærende brød og læskende drik, så godt vi kan.

Se ej til verdens trylleskov Lad dig dog ikke lokke ind i et nydelseslivs trylleverden, hvor du glemmer Gud. Hult, tomt og glædesløst bliver det da tilsidst altsammen. Hold godt fast på ploven. Stir dig ikke blind på Sodomas undergang, på det ondes magt i verden. Det er sandt, at krigen giver rædsler, at fattigdommen skaber uhygge, at vi alle på en eller anden måde mærkes af en syndig verdens liv.

»Alle vi kommer fra kampen med skrammer,
selv det stille liv går ej af uden sår,
ingen kan sige, hvor stødene rammer;
thi ofte uset vort bryst de når«.

Men hver den, som holder fast på herrens plov, skal nok komme til i sit eget liv at erfare mange gange og på mange måder Gud Faders forunderlige kærlighed imod sig, og at »Smerten er kun vranten af salighedens dragt« — som Hauch synger.

Pløj din fure, strø Guds sæd Dermed menes hans eget ord til os i dåbens pagt. Strø det ud. Bekend det. Ja, vi må nok sige, når vi ser ud over denne hjerteager, som her er tale om, hvor megen elendighed, hvor mange bitre ord, hvor meget surt

gnaveri og hvor megen lykkeforsinkelse kunde vi mennesker dog ikke undgå, hvis Herrens ord fik et større dagligt råderum i inderlighed og alvor i vore hjerter og vore hjem. Men det står nok småt til med denne daglige gudstjeneste i det land, hvor Grundtvig har levet. Vi har fået så travlt, at vi ligesom ikke har tid til at blive lykkelige mennesker! Føler vi dette i vore dybeste øjeblikke, at det er ligesom jorden udtørres, at det går så umådelig langsomt med vort kristenlivs vækst, ja, da siger digteren, at vi skal fugte jorden med vore tårer. Thi det er en sorg: ikke at gøre fremgang, at være på rejse imod livets herligste mål og næsten ikke komme af stedet. Lad det kun stemme os vemodigt. Vistnok er der megen utidig gråd, rent overfladiske fornemmelser kan ofte fremkalde tårer, som mange mennesker nyder og synes er så yndige, skønt de aldrig får nogen som helst betydning ud over det at røre i øjeblikket. Men den tåre, som rinder af sorg over vort livs langsomme vækst, den kan komme til at frugtbargøre de tørre jordlag. Grundtvig har sagt, at da han 1801 i drømme besøgte den faldefærdige kirke med hans fædres grave og skrev sin dimisprædiken, da måtte han ofre alt dette en tåre — »den første fromme, jeg i mange år havde fældt, den kunde jeg umuligt angre, om den end skulde blive kilden til mange bitre, og selv nu, da den er blevet det, da kun han, som tæller stjernerne, kan tælle tårerne, som i femten år nedrandt på disse blege kinder og på de fleste bøger, jeg har skrevet, selv nu være det langt fra mig at angre min første tåre eller klage over, hvad den kostede«.

Det er, som om dette vers kaster et bølgeslag fra Grundtvigs rige livserfaring ind i vort sind.

»Men sker det end, du ser dig om, for vi er alle svage« . . . .

Her i dette vers er ikke tale om langsom vækst, men om det, som er værre: Afdriften, at et kristent menneske kommer til at se sig om i syndens vidtstrakte, mangfoldige verden, at man giver slip på ploven. Der er jo mange og stærke kræfter, som kan rykke i os, drage os bort fra Herrens plov og volde os smerte. Jeg skal blandt disse stærke kræfter her indskrænke mig til at nævne én, som man — hvis man har med unge mennesker at gøre i vore dage — ofte støder på. Jeg mener tvivlen. Tvivlen om selve kristendommens sandhed. Det er såre naturligt, at man møder den stærkt hos enkelte unge. Der er jo i vor tid så mange fremragende kræfter, der har gjort sig færdige med kristendommen Det gælder aviser, som daglig læses af tusinder, digtere, hvis bøger vandrer verden rundt, og videnskabsmænd, hvis ord har megen vægt. Tvivlen kommer som en klam tåge og sænker sig ned over den unges hjerteliv, saa Herrens plov ikke mere er at se. Mon kristendommen skulde være en døende? En religiøs bølge, som har rullet gennem en del af verden hen imod et par tusende år, og som maaske vil bruge andre to tusend Aar til at dø bort i, men som dog uundgåelig er bestemt til at henvisne og forsvinde? Skulde Herrens plov ikke være andet end et drømmebillede, skal jeg miste mine fædres gamle tro, min egen barndoms og ungdoms lyse tro? Ja, mennesket kan i sådanne tvivlende øjeblikke gribes af uro og sjæleangst. — Skal det hele smuldre bort fra os stykke for stykke, først kirken, så biblen, dernæst Kristus, og sidst af alt — også Gud!

Kold og klam er tilvisse tvivlens tåge. Det gælder om at kunne tage de mennesker, som vandrer i

den, venligt ved hånden og lede dem hen til Herrens plov, at de kan ihukomme deres kald og ikke gøre tilbageskridt. Lad os minde dem om, at kristenlivet, så lidt som livet i det hele, lader sig aldrig fuldt ud beskrive. Kemien og fysiologien har lært os meget om det menneskelige legeme, men livets gåde er lige så uforklarlig nu som altid. Den menneskelige krop levede ganske på samme måde som nu, før den store engelske læge og anatom, Harvey, opdagede blodets kredsløb. Hjerter og lunger, blodårer og pulsårer udførte deres arbejde i Moses' dage lige så fuldkomment, som de gør det nu. Det kan lade sig gøre at leve kristenlivet, men ingen kan helt ud beskrive det. Det er over al beskrivelse. Der gives ingen troslære, som fuldstændig afmaler kristenlivets dybder. Kun én gang har det været set her på jorden i hele sin fuldkomne syndefri herlighed, og det var, da Jesus Kristus gik omkring blandt menneskene. Det er derfor, at vi, som trods al menneskelig skrøbelighed har erfaret, at kristendommen er Kristi liv i mennesket, og som glæder os ved en bevidst — om end alt for fattig og ringe — deltagelse i dette liv, vi føler, at al tale om kristendommen som en døende, det er tåbelighed. Kristenlivet kan ikke dø, fordi det udspringer fra alt livs uudtømmelige kilde: den evige Gud. Og hvad al verdens forskning kan omstyrte, det er blot kunstige bolværker, som slet ikke styrker kristendommen, men som bare tynger og misklæder den virkelige kristendoms sandhed. Så for resten tror jeg, at vejen for de unge ud af tvivlens tåge og hen til herrens plov, den vil for de fleste komme til at gå igennem »Fadervor«, den vidunderlig dybe bøn, som barnet kan bede og den voksne aldrig udtømme. Kan man få den unge lært at synge med hjertets inderlighed:

»Aldrig ræd for mørkets magt,
stjernerne vil lyse,
med et Fadervor i pagt
skal du aldrig gyse«,

da vil han også få en følelse af, at man kan ikke stå som spørgende udenfor kristendommen og forlange, at den skal levere en beskrivelse af sine egne dybder og bevise, at den er, hvad den giver sig ud for at være, før man vil være af den velvilje måske at antage den. Nej, man må vove sig ud på dybet, på de 70,000 favne vand, som Søren Kierkegård sagde. Da vil man komme til at erfare, at troen har dybere rødder, end nogen hedning kan afdække, de slynger sig gennem følelsen, samvittigheden og viljen, der jo dog er mindst lige så ædle organer, som den forstand, der tumler med nutidens brændende åndsspørgsmål, ja, at troen er mere, end mennesker kan forstå

Ser man sig godt om, så vil man måske også opdage, at det forholder sig nok ikke rigtig med den påstand, at verden mere og mere afkristnes. Aldrig i noget tidligere slægtled var der så megen kristendom, som der er nu, eller kristendom af så god en kvalitet. Troen er ingenlunde bleven udslukt i den store brydningstid. Der er kun tabt forholdsvis få, og samtidig er der mange steder foregået en mærkelig genoplivelse af kristeligt liv og missionerende nidkærhed. Der bliver flere og flere, som føler, at i kristendommen alene er frelse; den frier dem fra frygt, fra laster og selviskhed og forarbejder i dem renhed, sandhed, fred og selvhengivelse. De ved dette af erfaring, og så lægger de tillidsfuldt hånden på ploven uden at bryde sig om filosofferne. Muligvis har denne slags kristendom aldrig før haft så mange tilhængere eller været så frygtløs og handledygtig. Vi står kristelig talt

måske i en ny tids morgendæmring. Måtte kun altid Herrens plov blive let at finde og vanskelig at slippe for kommende slægter!

Nu må det heller ikke glemmes, at hvad vi i de store åndskampe, hvori kristne mennesker har måttet deltage, for sandhedens skyld i tidens løb har måttet give afkald på, det har vi indvunden igen i en langt rigere skikkelse. Vi protestanter har opgivet kirken som en ufejlbarlig autoritet, herre over arven fra Gud, og mange af os har endvidere forladt dogmet om den ufejlbarlige bibelbog, troen på den fuldstændige inspiration. Katolicismen er ladt tilbage til trods for dens store folkeskarer, dens udvortes enhed og tilsyneladende styrke. Bibeltroen har tabt slaget, endogså i det slægtled, der har hørt Vilhelm Bech råbe sit »På knæ for bibelen« til de københavnske professorer! Men har vi for at tjene sandheden måttet give slip på nogle af kristendommens ydre bygningsværker, så skal det også nok stadfæste sig for os, hvad der udtales i salmelinjerne:

> »Alt, hvad for Guds skyld vi mister,
> får igen vi på hans ord«.

Kirken, hvis ufejlbarlighed vi opgav, er givet os tilbage som et samfund af hellige, Guds børns hjem, et åndeligt broderskab, hvortil mange, måske ubevidst, hører, som er uvidende om dets sande navn. Vi opgav bibelen som et ufejlbarligt orakel, og nu bliver den givet os tilbage som jordens bedste bog, vort hjerte til trøst, lys og opbyggelse, et vældigt åndeligt skatkammer, hvor vi kan ty ind og hente, hvad vi trænger til, når vi stadig kommer i den samme ånd, som var over dem, der gav os skriften. Ja, det lader sig gøre på mange måder at slippe Herrens plov. Det

vidste den stærke mand godt, der har formet salmen, som jeg taler om. Han bekender det, at »vi er alle svage«. Men han kendte også velsignelsen ved, at der i et kristent barndomshjem af gudfrygtige forældre var kaldt således på ham, at det aldrig helt kunde udslettes af hans hjerte.

Det er dybe og dejlige mindedigte, han har formet om sine forældre:

Min moder, Kathrine Marie Bang,
hvis hjerte genlød af Guds engles sang,
hvis øje var klart, og hvis tro var stor,
som takked for smuler ved Herrens bord,
hun troende lagde i støvet sig ned,
af støvet opstår hun med herlighed.
Vil nogen slynge en blomst om min stav,
han plante den på min moders grav.

En troende taler var fader Johan,
en glødende kæmpe i luthersk forstand,
med øre for salmer, som kingoer sjunge,
med barnet i hjerte, med skriften på tunge.
På gerninger gode så rige var få;
thi ingen var bedre end han ved de små;
og hvordan hernede han gjorde sin bøn,
det han vil forklare, som så det i løn.

Se, derfor kunde Grundtvig aldrig glemme, at livet er så uendelig vigtigt; dagene vender jo aldrig mere tilbage, men hastværket — dette at ville skyde genvej til lykken — kan bringe dig fald. Lær derfor at gå sagte, men støt og sikkert. Lad det give dig holdning i fremtiden.

Tilsidst slutter salmen som en takfyldt hymne til den kristnes herlighedshåb Døden lignes ved det blund, som vi kender fra søvnen, hvor vi kun en lille tid færdes i det ubevidste for så at vågne op til en

ny dag. Ja, om nogle år i det højeste skal vi forlade dette jordeliv og følge mange af dem, vi her har kendt og elsket, ind i en ny tilværelse i dødsriget, mellemtilstanden, der jo nok lige så vel er et led i den menneskelige tilværelse, som det jordeliv, vi nu lever, og det liv i himlen, der vil komme efter dommens dag, når Gud har holdt dom over levende og døde, og mennesket er bleven iført opstandelsesdragten og kan træde ind i himmeriges rige, vort evige hjem. Ja, når jeg fordyber mig i bibelbogen, så kommer denne mellemtilstand til klarere og klarere at stå for mig som en højere skolegang, hvor man skal træffe alle sine kære, dem, der kun for en liden stund er bleven skilt fra èn, tale med dem som i gamle dage, være sammen med dem. Det er for mig ikke nogen spiritistisk overtro, når der fortælles om mange fromme kristne, som med klar bevidsthed, et par minutter før døden kom, har kunnet nævne kære venner ved navn og sige med et saligt smil over det hentærede ansigt: Nu kommer jeg, kære ven! Denne ven har fået lov til at komme i overgangsøjeblikket og følge den døende efter det korte blund ind til menneskelivets fortsatte opdragelse og skolegang i mellemtilstanden. Samuel og Moses blev jo set af de levende, da de efter døden besøgte jorden. Vi skal derfor ikke tale om de døde som ikke nærværende. Nej

»Sammen bor vi i gudshaven,
skilt kun ved det lille belt,
til at flyve over graven
vinger låner os vor helt.

De lever i en tilværelse, hvorom vi tør tro, at vækst og udvikling kan slynge sin strålekrans af skønhed. Kære kristne venner, som er rejst fra os gennem

dødens blund, kan vi andre ofte føle som nærværende, ja, til tider kan vi ligefrem være fristede til for alvor at protestere imod deres dødsfald. Det er tænkeligt, at vi efter det korte dødsblund vågner op og sættes i arbejde med en stor opgave; thi utallige millioner er vandret ind i denne mellemtilstand, som ikke en gang har hørt Kristus nævne, og dog er Kristus bleven menneske, for at hele menneskeslægten kan blive frelst. Der gives ikke et menneske, som Gud ikke ønsker at frelse; hans frelse vil — før dommens dag — blive tilbudt alle. Ligesom det nu er forældres største glæde, når deres børn vil hjælpe dem at udføre et stykke dagsarbejde til menneskers gavn, således, ja langt rigere, glædes Gud, når vi, hans frelste menneskebørn, hjælper ham at arbejde. Vi skal her i verden hver dag hjælpe ham med at gøre livet lysere og rigere til legeme og sjæl, i hjem og samfund, og der er al grund til at tro, at han vil bruge os endnu mere hinsides det korte blund, som vi fra søvnen kende. Det er en god husbond at tjene, han har vandkilden og går for os i ilden, han er os altid nær, når vi selv det vil, og han giver den højeste løn efter endt dagværk, nemlig den fuldkomne glæde.

Sokrates.

Sokrates er bleven kaldt en folkelig læge, og hans ord indeholder også så megen lægedom for nutidssygdomme, at det vel er værd at aflægge ham et lille besøg. På den tid, han fremstod, var der i Athen en gruppe af tænkere, som kaldtes sofisterne. De re-

præsenterer den fø ste atheniensiske filosofi. Ved en sofist forstår vi i vore dage noget foragteligt: én, der anvender sin forstand til hundekunster, til bedrag, til at stikke folk blår i øjnene med, eller for at skaffe sig personlig fordel. Sådan gjorde ganske vist mange sofister, de lod sig godt betale, de uddannede dygtige advokater, folketalere, der kunde fordreje spørgsmålene således, at folk kom til at se på sagerne med talerens øjne. Det er dog uretfærdigt kun at se sofisterne fra denne side. Deres optræden betyder en udbredelse af den almindelige dannelse i Athen, som man ikke før havde set mage til. Vi kender, hvilken uhyre magt i den nyere tid tanken om almindelig dannelse har fået. Kundskaber folkeliggøres i store masser. Det er som en sædemand, der spreder korn ud over alle samfundets forskellige lag i alle mulige former. Hvad der forberedes i denne vor uhyre store gæringstid, kan først kommende tider klart se. Sofisterne spredte også kundskab ud i folket, men der er også noget særligt nyt i deres lære. »Tingenes væsen kan vi ikke vide noget om«, sagde de, »men det kan jo også være det samme; ét er dog sikkert, at jeg er til, at jeg nyder, lider, lever. I denne uvishedens verden vil jeg da holde mig til det givne. Mit eget væsen, det ved jeg, hvad er«. »Mennesket er alle tings maal!« forkynder Protagoras, den betydeligste blandt sofisterne. »Følg din egen natur, så kan du ikke gå helt fejl«. Dette var en helt ny tanke. Nu føres filosofien ned på et praktisk stade. Protagoras og hans efterfølger, Gorgias, var højt ansete mænd, der, iførte kostbare dragter, gav undervisning i pragtfulde læresale. Den rige ungdom strømmede til og betalte svimlende honorarer for deres undervisning. Det var rigtigt, når disse sofister sagde: »Tilværelsen kender

jeg dybest i mit eget væsen, alt andet får jeg udenfra, på anden hånd, gennem mine sanser, kun mit eget væsen ser jeg indenfra. Det er det eneste, jeg uden mellemled har fra første hånd«. Det er visselig en dyb sandhed, at jeg'et er vor inderste adgang til den væsentlige sandhed. Men sofisterne kom ikke længere end til sjælens overflade. »Jeg'et« blev kun: hvad jeg har lyst og attrå til. Målet blev da at nyde, så skønt, så fuldkomment som muligt. Skrab til dig, så meget, du kan, af ære, hæder, fordel og nydelse. Brug dine kundskaber og tanker dertil, som barbaren bruger sine næver. En hurtig og smidig tunge er et ypperligt våben, med den kan man udføre de utroligste ting, bevise, at sort er hvidt, rundt er firkantet! Måske har aldrig nogensinde et samfund givet veltalenheden større adgang til fordel og udbytte, end Athen gjorde den gang. Sofisterne fik derfor en uhyre betydning, og jo ikke mindst derved, at de fører os hen til en af de mærkeligste skikkelser, som verdenshistorien kender, nemlig Sokrates. Han fødtes i året 469 f. K. af fattige forældre. Hans moder var jordemoderen Fasnarete, hans fader billedhuggeren Sofroniskros, hvad han siden lagde vægt på. »Jeg skal«, sagde han, »hjælpe mennesker med at forløse de ufødte tankefostre og lære dem, at det er større at danne mennesker end at skabe billedstøtter. Hvad min forløsningskunst angår, da stemmer den i alt overens med jordemødrenes, undtagen deri, at den forløser mænd i stedet for kvinder, og at den retter sin opmærksomhed på deres fødende sjæle, ikke på legemerne. Og det er det største fortrin ved min kunst, at den er i stand til på enhver måde at prøve, om ynglingens tanke føder et skuffebillede og en løgn eller noget fuldbåret og sandt. Det har jeg unægtelig fælles med

jordemødrene: Jeg er ufrugtbar — på visdom, og hvad så mange har ladet mig høre: at jeg spørger andre, men selv ikke giver svar på noget, fordi jeg ikke er vis i noget, det har de vel ret til at lade mig høre. Grunden hertil er denne: Guden tvinger mig til at forløse, men har forment mig at føde. Selv er jeg altså ingenlunde nogen vismand og kan ikke fremvise noget sådant fund, der er foster af min sjæl«. — Sokrates er sikkert bleven stærkt grebet i sin barndom af de store minder om folkets kampe ved Marathon, Termopylæ og Salamis, men senere så han, at disse minder blev taget forfængeligt, at den følgende slægt i dristigt overmod higede efter det glimrende, det, der — skønt ofte hult og tomt — kan kaste glans. Han optrådte i modsætning hertil jævnt og ligefrem. I ydre var han så lidt som mulig en græker. Han havde udstående øjne, braknæse, tykke kinder, store læber og en hængende bug. Men han bar denne uskønne, ja hæslige skikkelse ikke som en ulykke, en lidelse, et kors, nej, med en festlig jubel. Hans venner sammenlignede ham spøgende med en satyr (en skovtrold), som mennesket ræddes for, når han låner dem sine underlige dæmoniske øjne. Men indvendig var han noget ganske andet: et ideal af bravhed, hæderlighed og renhed. Når han talte, kunde hans nærmeste få et genskin af gudebillederne i hans sjæl. Dette uharmoniske forhold mellem det ydre og det indre var i højeste grad ugræsk. Sokrates er en protest imod den græske ånd, og dog er han græker til liv og sjæl. Han var tapper i krigen for sit fædreland. Som soldat vandrede han på isen med bare fødder, medens de andre hyllede sig i filt og uld. Han var hårdfør som de færreste, en smidig og dygtig gymnastiker, der dansede hver dag for sit legems

skyld. Endnu 70 år gammel dansede han daglig. Det var jo borgerpligt at bevare legemet kraftigt og smidigt. Skønt han lever i en tid, hvor Athens svaghed mere og mere blottedes, hvor det går tilbage med den sædelige alvor, så opgiver han aldrig håbet for sit syge, mishandlede land, men har netop et mærkeligt frisk håb, der hvor man skulde synes, at han med sit klare blik måtte fortvivle. Han havde set en slægt tage de store sejrsminder forfængeligt til selvforgudelse, glimmer og svækkelse, og dog har han bevaret troen på gode minders store magt, når de blot aflejres rigtig i ydmyge sind. Han havde en gang en samtale om denne sag med den yngre Perikles, en søn af den store politiker Perikles og Aspasia. Denne mand var blandt de ulykkelige anførere i slaget ved de arginusiske øer i året 406. Sejren havde været på athenæernes side, men de 10 anførere havde været forhindret i at opsamle de døde og begrave dem, fordi stormen var for stærk. Modstanderne benyttede sig heraf og rejste en sag mod dem på liv og død. De dømtes til døde, men Sokrates, som var mellem de beskikkede dommere, stemte for, at de skulde frikendes, fordi de havde gjort, hvad de kunde. Hans mod til her at hævde lov og ret, trods mængdens skrål, skaffede Sokrates mange fjender og var heller ikke glemt, da han senere selv stod som den anklagede. Han havde vistnok knyttet store forhåbninger til denne unge Perikles, at staten vilde vinde i krig, i tapperhed, i ros og sejre over fjenderne, når Perikles blev styrer. Perikles bemærker i samtalens løb, at han vel ønsker dette, men indser ikke, hvordan det skulde nås.

Så siger Sokrates til ham, at ingen stat kan nævne større bedrifter af deres hedengangne forfædre end athenæerne. Dette indrømmer Perikles, men

athenæernes berømmelse er sunken, og de er nu et splittet folk. Ja — svarer Sokrates — de er som søfolkene, så længe de intet frygter, er de opsætsige, men så snart de enten frygter storm eller fjenden, gør de ikke blot alt, hvad der befales, men er stille og venter på det, som først vil blive befalet, ligesom kordanserne. — Perikles svarer hertil, at var man først nået så vidt, at de vilde adlyde, da var det på tide at sige dem, hvordan de skulde bringes til at være nidkære for at nå den gamle berømmelse, dygtighed og lykke. Sokrates: »Hvis vi ønskede, at de skulde anstrænge sig for at få penge og gods, som andre var i besiddelse af, vilde vi da ikke snarest gøre dem opsatte derpå, når vi viste dem, at dette var deres fra fædrene nedarvede, retmæssige ejendom? Men når vi vil, at de skal bestræbe sig for ved dygtighed at indtage den første rang, må vi da ikke lige så desangående vise dem, at dette fra arilds tid mest tilkommer dem, og at de, når de vil stræbe derefter, vilde blive det mest ansete folk af alle!« Det er en god stræng, som Sokrates her slår på. »Den græd ej for guld, som aldrig guld ejede«. Et folk samles ikke om en opgave, hvis det ikke får øje for, at denne opgave er dets arv fra store fædre. Folket skal manes til dåd, til at løfte fædres arv. Svigter folket sin fortid, gror der glemsel hen over de store minder, så opgiver folket sig selv. Ingen får så naturlig mod på et højt kald, som den, der ser, at dette kald er en retmæssig arv fra berømmelige fædre. Arveretten er det sidste, der må opgives, så længe verden skal kunne hænge sammen og folkeudviklingen finde sted. Derfor venter Sokrates sig alt af en historisk undervisning, der ikke lader hånt om sagnene eller forsømmer den nærmeste fortid. Han var ikke et nøgternt forstandsmenneske,

der i sagnene kun så gamle løgne, nej, de var for ham mægtige drivfjedre til at spænde den slappede folkekraft. For hver dag, der glemmes af de historiske heltegerninger, synker folkets øjelåge, hænderne famler mer' og mer' med egen fottræffelighed og døgnets småting og nydelsessyge. En historisk skole, der henter arveguldet frem fra sagn og myter, som fremstiller ædrueligt det historiske folkeliv, det er det, der skal holde fædrelandet oppe, hindre det i at drukne sig selv i sorgen over egen elendighed. — På sådanne tanker bliver Sokrates ungdomslærer. Ungdom — ikke barndom eller alderdom — er den bedste oplysningstid, og »hvad Athen var, skal det atter blive, endnu er fædrenes ånd i live!« — I mange måder er Sokrates et barn af sin tid. Han blev hjemløs. Som de øvrige grækere betragtede han ikke kvinden som mandens jævnbyrdige, men som den, hvis eneste arbejde måtte være husligt arbejde og så børneopfostring. Byen smykkedes med kunstværker, talere og digtere foredrog deres værker for borgerne, men kvinden fik ingen del i denne høje, åndelige udvikling. Det var sikkert i en fremrykket alder, at Sokrates ægtede Xantippe, hvad jeg skønner deraf, at han i en alder af 70 år taler om sine børn som unge og umyndige. Han har sikkert vidst, hvad han gjorde, da han gik ind i dette ægteskab. Han vilde ikke have noget hjem. Hun forstod naturligvis ikke hans gerning, ønskede, at han vilde tage sig noget nyttigt for og sørge noget bedre for hende og deres 3 sønner. Så havde hun jo et hidsigt gemyt og var slem til at bruge mund En gang overfaldt hun ham på torvet og trak hans kappe af ham Den ro og koldsindighed, hvormed han modtog hendes arrigskab, snarere opirrede end mildnede hende. En gang havde hun først skældt

ham huden fuld og derefter hældt vand over ham, men han sagde blot: »Tænkte jeg det ikke nok, når Xantippe havde tordnet, vilde hun også lade det regne«. Betegnende for grækernes opfattelse af ægteskabet er følgende. En af hans unge venner havde sagt, at det var utåleligt at høre på hendes skænderi. Sokrates: »Finder du dig da ikke i gæssenes skrigen?« »Jo, men de skaffer mig æg og gæslinger«. »Og Xantippe føder mig børn«. Han betragtede sin omgang med hende som en skole i selvbeherskelse og menneskekundskab. Han havde sit liv i sin sjæls tanker, og det skulde vise sig, at daglige fortrædeligheder og trætter ikke kunde forstyrre hans sjælero. »Når beriderne tumler de uroligste heste, kommer de let ud af det med de andre, og når jeg kan omgås Xantippe, vil jeg også komme ud af det med andre mennesker», sagde han. I et langt inderligere forhold stod han til sine venner. Da derfor dødstimen kom, lod han hende fjerne for at ende sit liv i deres kreds, som åndeligt stod ham nærmest.

Når Sokrates fik så stor magt i unge menneskers sind, så hang det sammen med, at han selv i sin ungdom havde levet et stærkt bevæget indre sjæleligt liv. Hans lyst var fra først af at studere naturkyndighed. Han syntes, det var herligt at vide årsagerne til alt, hvorved enhver ting opstår og forgår. I Anaksagoras havde han fundet en lærer efter sit sind, men dette herlige håb blev skuffet, da han opdagede, at Anaksagoras ikke brugte sin fornuft, så han måtte tage sin tilflugt til tankerne og i dem skue tingenes sande væsen. Naturens love kunde ikke forklare ham det menneskelige tankeliv. Tit stirrede han på det mærkelige tankesprog, der stod som indskrift over det delfiske orakel: »Kend dig selv!« »Men hvad er jeg da

selv?« spurgte han. »Ja, enten må jeg være et guddommeligt væsen eller også en meget mærkelig naturfrembringelse«! Bag ved dette ironiske svar ligger følgende spørgsmål: »Er mit selv det dybeste i mig, indgrebet af mine drifter og lyster! Eller er mit selv trangen til at hæve mig over de sanselige drifter og lyster?« Her er han ved et brændende spørgsmål. Allerede fra sin barndom af havde han kunnet høre en stemme i sit eget indre, som holdt ham tilbage fra at gøre det, der ikke er godt, men den tilskyndede ham ikke til noget. Han kom mere og mere til at betragte denne røst som noget guddommeligt, hans dæmon (en god ånd). I den hedenske verden er han samvittighedens opdager — denne indre røst, der holder os tilbage fra det, vi åndelig og legemlig må skamme os over.

I sin forsvarstale sagde Sokrates: »Kærefon var min ven fra min ungdom af. En gang gik han til Delfi og dristede sig til — I må nu ikke gøre støj — at forelægge oraklet det spørgsmål, om der var nogen visere end mig, og præstinden svarede: Ingen! Vi ser Sofokles, vi ser Euripides, men visest af alle mænd er Sokrates!« Han havde da foretaget en prøve. Han gik til statsmændene, men da han havde talt lidt med dem, gik han fra dem og tænkte ved sig selv: »Visere end dem er jeg dog; thi de mente at vide alt og vidste dog kun lidt, medens jeg, som heller ikke ved noget, ved dog det, at jeg ingen ting ved!« Han gik til digterne, både dem, der skrev skuespil, og dem, der digtede sange. De måtte dog være langt kyndigere end ham, men ved at snakke med dem, mærkede han snart, at de skrev deres digte af en vis naturbegavelse, som begejstrede mennesker, uden at man mærkede meget til visdom, skønt de mente selv

at være de viseste af alle. Han gik til håndværkerne, som forstod mange ting, men mente, at med fagdannelse var alting klaret. Han måtte da give guden i Delfi æren, at den er den viseste, som erkender sin vankundighed. — Sådan en vandring blandt de forskellige stænder var ikke noget, han blot gjorde én gang, nej det blev hans stadige gerning fra de unge år indtil alderdommens dage. Men han vilde ikke kaldes lærer. »Har nogen lyst til at høre på, mens jeg taler og besørger mine forretninger, så har jeg aldrig taget ham det fortrydelig op. Om han derimod er bleven bedre deraf, det er jeg ikke ansvarlig for, da jeg hverken har lovet eller givet nogen undervisning«. Han indlod sig med enhver, begyndte som oftest med et skæmtende spørgsmål, men bag ved det lå der gerne en dyb tanke, som i samtalens løb trådte lysere og klarere frem. Han var hele sit liv en gudfrygtig mand. »Guden — sagde han — har anvist mig min post, og min post er den, at jeg skal leve i kærlighed til visdom og derhos anstille prøver både på mig selv og andre!« Hans opgave er da bleven den at vække sine landsmænd til selverkendelse. Når man kender sig selv, kan man skelne imellem, hvad man ved, og hvad man ikke ved, hvad man evner og ikke evner. Først da kan man få en fast overbevisning, der er mere end eftersnakken og vanemæssig gentagelse af gængse meninger. Han vilde lære sine landsmænd at tænke selv over livets vigtigste spørgsmål, at heri ligger for den enkelte en kilde dyb og frugtbar til vækst for menneskets personlighed. Denne sag vier han sit lange liv, og for den går han frejdig i døden. Han deltog ikke i det politiske liv. Han vilde vække og virke ind på de enkelte. Ved at give

sig af med statssager troede han ikke, at han kunde blive sig selv og de unge til nogen nytte. Skal man kunne holde sig oppe i kampen for sandhed og ret, mente han, må man leve som privatmand og ikke tage del i det offentlige liv. — Han kritiserede sin fædrenestads demokrati, hvis mange vigtige embeder besattes ved lodkastning; intet taler han ved enhver lejlighed med større fornøjelse om, end hvor tåbeligt det er at sætte den til at styre, som ikke forstår det. Han forlanger, at de vidende skal regere. Han sagde, at det var dårskab at udnævne statens forstandere ved lodkastning, da dog ingen vilde have én ved lod udvalgt til styrmand eller bygmester eller fløjtespiller eller andre lignende forretninger, i hvilke mulige fejlgreb anrettede langt mindre skade end i statsforvaltningen. Hans anklagere beskyldte ham derfor senere for, at han forførte de unge til at foragte den bestående forfatning. Intet kunde være mere ugrundet. Vel vakte han dem til på selvstændig måde at søge efter sandheden, men han bøjede sig i lydighed for statens love, beseglede denne lydighed ved sin død, idet han vægrede sig ved at flygte. Han erklærede dommen for uretfærdig, men vilde ikke hindre dens udførelse. Næsten med religiøs ærefrygt så han op til lovene. Man havde — sagde han — ikke adlydt lovene, fordi man vogtede sig for udvortes strafbare overtrædelser, nej, han mente moralitet, samvittighedsfuldhed. »Hos Guderne — sagde han — er det retfærdige det samme som det lovlige«. Han så i lovene en livsvisdom, der var gået i arv fra slægt til slægt. Der er i ham, som i alle store folkeopdragere, paa én gang en fri, selvstændig tænkning, parret med en dyb ærbødighed for det overleverede. To gange viste han sin egen lovlydighed ved at udsætte sig for livsfare. Bedre og bedre, klarere og

klarere i årenes løb syntes han at kunne høre i sit indre den guddommelige stemme, som advarede ham, hvis han pønsede på noget, som kunde være ham til skade, legemligt eller åndeligt. Hvor denne stemme ikke lod sig høre, der gik han tryg sin gang, vis på, at hvad der skete, var det bedste for ham. Han deltog i den offentlige gudsdyrkelse, som regnedes for en borgerpligt i Athen, han bragte også sit offer på statens fælles altre, han troede mere oprigtigt på guderne end folk i almindelighed.

Hans afvigelse fra andre bestod deri, at han troede på en højeste guddom — Guden — som alle de andre var underordnede. Iøvrigt indlod han sig kun lidt på religiøse spekulationer, men mente, at så længe man ikke kendte sig selv bedre, havde man nok at gøre med at forstå det menneskelige. Han troede, at man nærmer sig guddommen desmere, jo færre fornødenheder man har, at selvfornægtelse giver en overlegen holdning. I sine taler om sådant forener han den letteste spøg med den dybeste alvor, er ironiker. Vi har i ham for os en stor åndelig kraft, vunden igennem en kamp, som vi intet kender til. Hos Sokrates kender vi ikke forhistorien, kun resultaterne, frugterne. Vi ser ham i beretningerne som en moden, fuldt færdig karakter. Kun et enkelt sted antydes det, at han har kendt stærke og flammende drifter, som det gjaldt at mildne og dæmpe; han fandt — ved vi — sit livs bedste glæde i at være sammen med unge mænd, hvis tanke endnu var frisk, og hvis sind kunde åbnes for det skønne og gode. Der udvikler sig et varigt venskab mellem ham og dem. Han er som en fader for dem med råd og dåd. Han hører også sin indre stemme, når en af disse venner er på

vej til noget fordærveligt! Han begyndte samtalen med at vække hos dem en pinlig følelse af, at deres viden var indbildning. De, der gennemgik denne selvprøvelsens skærsild og holdt til den, fik bag hans sære ydre at se et herligt og guddommeligt indre, som de aldrig kunde glemme.

Alkibiades var en af hans bedst begavede disciple. I slaget ved Potidaja, hvor de begge var med, havde Sokrates frelst hans liv, da han lå såret på valpladsen, og bragt ham og hans våben i sikkerhed.

En dag på dette tog til Potidaja så man ham om morgenen tidlig stå på et sted fordybet i betragtning. Det blev middag og aften, og endnu stod han ubevægelig. Hans krigskammerater flyttede deres hynder ud — det var om sommeren — for at se, om han vilde blive stående hele natten. Det gjorde han, bad til solen og gik.

Alkibiades lod sig atter og atter af sin ærgerrighed og sanselighed lokke bort fra sin lærer og kom til at bringe store ulykker over Athen. Men Sokrates' ord havde efterladt en brod i hans sind, som drev ham tilbage igen. En aften kom han til et gæstebud, hvor Sokrates var til stede Han kom fra et andet gilde og var beruset. Så holdt han en tale, hvori vinen aflokkede ham en bekendelse, som han i helt ædru tilstand næppe havde aflagt. Han sagde bl. a.: »I fald jeg ikke måtte befrygte, at I vilde anse mig for beruset, vilde jeg fortælle eder, bekræftende det ved ed, hvilket indtryk denne mands taler har gjort og endnu gør på mig. Når jeg hører ham, banker mit hjerte heftigt, og tårerne strømmer under hans tale, og jeg ser, at det går mange andre ligeså. Hørte jeg derimod Perikles eller andre gode talere, syntes jeg vel, at de talte godt, men aldrig kom jeg derved

i en sådan forfatning, aldrig rystede min sjæl således, heller ikke opvaktes følelsen af uvillie hos mig over min slaviske tilstand: men af ham blev jeg ofte bragt i en sådan stemning, at livet i min nuværende tilstand syntes mig utåleligt. Du vil ikke kunne sige, Sokrates, at dette er usandt; ja, også nu er jeg mig bevidst, at i fald jeg vilde låne ham øre, kunde jeg ikke modstå ham, men vilde erfare det samme. Thi han nøder mig til den tilståelse, at hvor mange mangler jeg endog har, forsømmer jeg dog mig selv og blander mig i atheniensernes anliggender. Med magt tilstopper jeg derfor ørene og flygter for ham, at jeg ikke skal blive siddende ved hans side og lytte efter hele mit liv. Han er det eneste menneske, overfor hvem jeg har følt det, som ingen skulde tro kunde findes hos mig: skam. For ham alene skammer jeg mig virkelig. Thi jeg er mig meget vel bevidst, at jeg ikke kan modsige ham, når han foreskriver mig, hvorledes jeg skal handle, men at jeg, når jeg forlader ham, igen lader mig lokke af mængdens gunst. Mange gange kunde jeg ønske, at han var død og borte, skønt jeg er vis på, at skete det, så var sorgen endnu større«. — En mærkelig bekendelse.

Alkibiades så i Sokrates ligesom sit bedre jeg, og denne — der ikke selv kunde eller vilde være politiker — har rimeligvis tænkt at kunne opdrage Alkibiades dertil, til at blive en virkelig politisk leder, men har derved oplevet en af de bitre skuffelser, der jo af og til falder i en opdragers lod! —

Sokrates' virksomhed hvilede på den forudsætning, at der i ethvert menneske er en indre kærne, som det gælder om at få frem, en skjult trang til sandheden, som skal vækkes, men at mennesker kun vinder denne sandhed ved at tilegne sig den gennem

eget arbejde. Han lagde større vægt på forstandsudviklingen, end vi nu gør: »Hvis folk ved det rette, vil de også gøre det!« Han forstod ved »viden« en erkendelse, som gennemtrænger hele menneskets væsen, så der ikke bliver plads for andre tanker. Synd er åndelig forblindelse! Ordene fra Golgata: »Forlad dem, for de ved ikke, hvad de gør«, stemmer med hele hans tankegang. Den, der handler ondt, er uvidende, derfor må han igennem en smertelig selverkendelse vækkes, og en sådan vækkelse regnede han for et så stort åndeligt gode, at det gik langt forud for alle ydre goder. »Du athenienser — sagde han — som hører til en for visdom og dygtighed såre anset stat, skammer du dig ikke ved at tragte efter så mange penge og så megen anseelse og ære som muligt, medens du ikke bekymrer dig om indsigt og sandhed og ikke sørger for, at din sjæl kan blive så god som mulig?« Hvorledes kunde nu en sådan mand blive anklaget og dødsdømt? Jo, for samtiden stod det, han virkede for, som noget helt nyt. At hjemmets opdragelse, deltagelse i statens liv og i den offentlige gudstjeneste ikke var nok for at blive et sandt og godt menneske, men at der skulde en særegen vækkelse og vejledning til — det betragtede mændene af den gamle skole som noget betænkeligt, og nu hørte man jo også Sokrates' unge lærlinge kritisere og ræsonnere, i stedet for at slå sig til ro ved det overleverede. Hidtil havde det været god latin, at en græker skulde gå fuldstændig op i statslivet, leve og ånde for statens tarv, men Sokrates vil jo føre hver enkelt til at have en indre helligdom i sig selv, i hvilken han fører sit inderligste personlige liv; derved må jo iver og interesse for statens sager svækkes. Ja, en sokratestale er som skedevand, der begynder at op-

løse den græske livsanskuelse. Man føler det og harmes. Han betyder et så stort vendepunkt i den menneskelige åndsudvikling, at han må betale det med sit liv! Alle kendte ham fra gaden, men kun få vidste besked med hans virksomhed, og så sagde man, at han vendte op og ned på alt, tillagde ham alle de lærdomme, der blev anset for ugudelige og fordærvelige. Han blev fremstillet i et stykke på theatret. Det var i Aristofanes lystspil »Skyerne«. Aristofanes var omtrent jævnaldrende med Sokrates, og han vilde også bryde en ny bane, thi lystspillet var den gang noget nyt i Athen. Mærkeligt nok, at det kåde lystspil tiltalte folk mest, den gang folkelivet i alle retninger heldede imod sin undergang! Aristofanes var dog ikke bare sådan en kåd herre, han så med beundring på fortidens stordåd; men han vilde i sine lystspil med spottens svøbe tugte den vanartede slægt, som vragede det gamle. Den kåde spot er imidlertid et farligt våben, fordi den tidligere eller senere vender sin brod mod den, som udsendte den. For Aristofanes stod Sokrates som den, der var ophavsmand til alt, hvad der burde tugtes, derfor dænges alt på ham. Når Aristofanes kritiserer de ny skoler, så tænker han på dem, der sysler med naturvidenskab og grubler over himlens og jordens tilblivelse, men det ramte slet ikke Sokrates. Anaksagoras var ophavsmand til disse skoler. Sokrates havde, som vi hørte, en kort tid følt sig tiltrukken deraf, men det var meget kort, indtil han så, at hans opgave var at forstå menneskelivet, den store opgave, som vi altid må grunde på, men aldrig helt kan udgrunde. Men Sokrates blev nu alligevel valgt til hovedfigur i »Skyerne«, fordi han var den morsomste og vittigste, en komisk gadefigur, som alle kendte. I lystspillet »Skyerne« optræder en landmand,

Strepsiades, der har en søn, Feidippides, som har forødt hans formue. Denne gamle vånder sig over ikke at kunne betale sin gæld og ved tilsidst intet andet råd, end at sønnen en tid skal gå i lære hos Sokrates, hvor man lærer at snakke sig fra alting. Men sønnen krymper sig, og så må den gamle selv til det.

Nu kommer Sokrates frem på skuepladsen, hængende i en kurv imellem himmel og jord — i »skyerne«, han har ikke fast fod på jorden og kan heller ikke nå himlen, men hænger i tågede skyer. Strepsiades spørger, hvad han tager sig for deroppe, og Sokrates svarer, at han gennemtænker solen, men daler nu ellers ned fra sin højde for at tale med den gamle og lære ham, at det er snak med Zeus og de andre guder, at alt i naturen hvirvler sig omkring, og at der er intet guddommeligt uden 3 ting: forvirring, skyer og en flydende tunge. Den gamle, som var bleven anbragt på den hellige tænkersofa, kan ikke finde ud af disse finheder, og så må sønnen afsted. Han er mere lærvillig, og det varer ikke længe, før han kan snakke sig fra alting. Men det går ud over faderen selv, thi inden ret længe kommer de i trætte, og da truer sønnen faderen med prygl. Det var en oprørende adfærd, men sønnen kunde bevise, at han var i sin gode ret: Man skal jo betale sin gæld, og har faderen givet ham prygl i hans barndom, så er han jo pligtig at give disse prygl tilbage! Det var altså udbyttet af den ny skole, at den brød naturens helligste bånd, men det ramte ikke Sokrates. Desuagtet gik det altid ud over ham. Da han et sted i stykket kommer frem med sit bekendte tankesprog: »Kend dig selv!« blev det slået hen i spas. Da nemlig den gamle Strepsiades begynder på at kende sig selv, så bliver han bidt af væggetøj. Bidende faldt hans vittigheder

mod »en vis Sokrates«, men det var ikke den virkelige. Da stykket blev spillet, stod Sokrates på en bænk, for at alle kunde sammenligne masken med originalen og se, om det lignede. Men senere i sin forsvarstale skæmtede han ikke med dette, men hævdede, at Aristofanes og hans efterlignere havde ved deres spot og spas vakt ham mange fjender blandt det jævne folk. Man troede altså at finde hovedårsagen til alle de ulykker, som væltede ind over Athen i de ny åndelige strømninger, den fri diskussion med sin uro og sine tvivl. Over Sokrates væltede man da det hele. Det var ikke det, der forargede og opæggede mængden, at Sokrates lærte samvittighedens lov, nej, men at han gjorde det i sin gerning, at han trods mængdens skrål hævdede sin post, den Guden havde sat ham på, at han havde en højere lov end mængdens vilje, dette forargede. — I året 399 f. K. indgav digteren Meletos, politikeren og garveren Anytos og taleren Lykon følgende anklage: »Sokrates gør sig skyldig i at fordærve de unge og ikke at tro på de guder, staten tror på«. Med flydende tunge førte de anklagen frem, så overtalende, at Sokrates bemærker, at han næsten havde glemt sig selv ved at høre derpå. Han holdt nu en forsvarstale, jævnt skæmtende, som han plejede, hvori han viste, hvilket løst grundlag denne klage hvilede på: »Der har blandt mængden slået sig fast en uvilje imod mig, det ved I nok, og det er den, der vil styrte mig, hvis jeg bliver styrtet, og hverken Meletos eller Anytos; denne mængdens hadefulde mening og nid har allerede styrtet så mange andre dygtige mænd, og den vil — formoder jeg — også styrte mig — dog ikke blot mig, nej, det vil ikke blive ved mig«. Han tænkte på de mange dødsdomme, der var fældet i denne blodige tid, de

mange udmærkede mænd, som var bleven landsforviste; men spådommen gik ikke i opfyldelse. Med hans død sluttede byens rædselstid; det var, som om hans død havde dulmet voldsomheden. »Måske — fortsætter han — vil nogen sige: men skammer du dig ikke ved at give dig hen til et kald, en levevis, som bringer dig i fare for at miste livet? Ham vil jeg svare med et alvorligt ord og sige: du tager fejl, hvis du mener, at en mand skulde tage det op i sin beregning, om det kan koste ham livet, hvor lidt gavn han end kan stifte; nej han skal blot se hen på, om det, han gør, er ret eller uret, om det er en brav eller en dårlig mands værk. Han skal hævde sin stilling, om end døden truer, ikke slippe den, thi hans gerning er hans liv. Hvis I nu vil sige til mig: Sokrates, for denne gang vil vi ikke låne øre til Anytos, men give dig fri — dog på det vilkår, at du ikke mere giver dig af med dine grublerier og ikke mere lærer; men bliver du siden greben i din gamle gerning, så må du dø — hvis I som sagt vil lade mig gå på disse betingelser, så blev mit svar nok det: I athenæiske mænd, jeg har al agtelse og kærlighed for eder, men jeg må dog lyde Guden mere end eder, og så længe jeg ånder og kan på nogen måde røre mig, vilde jeg ikke mere høre op med at opmuntre og vejlede enhver af eder, som tilfældet fører mig sammen med, idet jeg siger på min vante måde: Du bedste blandt mænd, en athenæer, borger i en stad, ypperst ved visdom og åndsmagt, du skammer dig ikke ved at sørge for dine penge, din hæder og ære, sørg dog også for din sjæl, at den kan blive så god som mulig, for kundskab og sandhed«. I en kæk tone holdt han sin tale, hvad der stak så forunderlig af mod det, man plejede at høre ved en sådan lejlighed, hvor der blev

lagt an på at stemme dommerne til medlidenhed. »For min egen skyld — fortsatte han — er det langt fra, at jeg her vil forsvare mig, men for eders egen, at I ikke ved at dømme mig skal forsynde eder mod den Gudens gave, der er tilbudt eder. Thi dømmer I mig, vil I ikke let finde nogen anden af den slags, som, hvor latterligt det end kan synes, er ret egentlig af Guden sat op på denne by som en stor og ædel hest. Hesten er bleven doven ved sin fedme, og derfor trænger den til sporerne for at muntre sig op. Guden har beskikket mig som en sådan rytter for denne by, en, der ikke holder op med at tiltale, opmuntre og advare eder, idet han hele dagen og alle vegne sidder på ryggen af hver enkelt I får ikke let nogen anden af den slags, mine gode mænd, og derfor, vil i lyde mit råd, så skulde I skåne mig. Måske er I bleven gnavne, hvad jo ofte sker, når man rusker folk op, som er ved at falde i søvn, og henretter mig efter Anytos råd, men så vil I også sove eders hele liv igennem. At jeg virkelig var sendt eder af Guden, det vil I nok komme til at se. Mine anklagere, som uden skam vælter beskyldninger over på mig, har dog ikke formået at stille et eneste vidne på, at jeg nogensinde har taget eller forlangt nogen belønning. Jeg kan stille et, som er fuldkommen tilstrækkelig, nemlig — min armod«. Han vil ikke, at børn og venner skal komme og lægge et godt ord ind for den anklagede — »ikke fordi jeg er for stolt til det, og heller ikke, fordi jeg ringeagter eder, athenæiske mænd, men det tykkes mig ikke at være godt, hverken for min ære eller for eders, og dommerne indtager jo deres sæde, ikke for at lade nåde gå for ret, men for at dømme efter retten. Vilde jeg overvælde eder med bønner, så beviste jeg dermed, at jeg ikke mente, at

der var guder til, og når jeg forsvarede mig, så anklagede jeg mig jo selv, som var jeg gudsfornægter. Det være langt fra mig. Jeg tror på guderne som ingen af mine anklagere — men jeg stiller det hen til eder, mine dommere, og til Guden at fælde kendelse over mig, som det vil være bedst for eder og for mig selv«. — Hermed sluttede han, Dommen faldt, han blev kendt »skyldig«, men med langt mindre stemmetal, end han havde tænkt. Begge parter, anklagerne og den anklagede, tilkom det nu at sige, hvilken straf vedkommende skulde lide. »Ja — Meletos har jo stillet min død som sit forslag. Hvad skal jeg sætte imod hans? Hvad straf fortjener jeg at lide, som uden rast eller ro hele mit lange liv ikke har bekymret mig om det, som mængden higer efter. Noget godt må det jo være, I mænd fra Athenen. Hvad passer sig bedre for en fattig mand som mig end en forsørgelse i Prytanæet«. Det var en bygning bestemt for hædrede mænd i alderdommens dage. Vi må forestille os disse ord sagt med smil om munden og dog samtidig med tårer i øjnene. Han slutter med, at måske vil nogen sige: »Du kan jo leve i ro og tie stille. Her har jeg sværest ved at overbevise folk, thi når jeg siger, at det var at være ulydig mod Guden, så vil ingen tro, at det er mit ramme alvor. Hvis jeg havde penge, så kunde jeg jo foreslå så stor en sum, som jeg muligvis kunde betale, men jeg har ingen penge«. Tonen var endnu dristigere i denne tale, og han dømtes til døden med flere stemmer end forrige gang. Men den dødsdømte havde endnu et lille ord at sige: »Det vil ikke vare længe, I mænd fra Athen, før de naboer, der gerne laste vor stad, vil kaste den beskyldning på eder, at I har dræbt en mand så vis som Sokrates, thi nu vil de, som ser

skævt til jer, påstå, at jeg var vis, skønt jeg ikke er det. Havde I kun biet en lille stund, så var det sket, uden at I havde været med, thi I kunde jo se på min alder, at der ikke er meget tilbage. Nu vil jeg fortælle mine venner det vidunderlige, som er hændet mig i dag. Hverken i morges, da jeg gik hjemme fra, eller da jeg stod for domstolen, eller under min tale har jeg hørt den varselstemme, som advarer mig, når jeg er i færd med at gøre noget galt. Gudens tegn har ikke stillet sig imod mig, skønt det ellers ofte nok har stillet sig imod mig og bunden munden på mig, det kommer, mener jeg, deraf, at der er sket noget godt i dag, at døden, ret betragtet, ikke er noget ondt, som man gerne tror. Netop dette, at det vante tegn ikke stillede sig imod mig, er for mig et stort bevis derpå, thi det var ikke godt tænkeligt, at det skulde svigte, hvis jeg ikke var i begreb med at gøre noget godt. Nu er det tid, vi går bort herfra, jeg for at dø, I for at leve. Hvem af os, der får den bedste lod, det er skjult for enhver undtagen for Guden!« Der gik en tid, før dommen blev fuldbyrdet, thi det var gammel skik en tid om sommeren at sende et skib med gaver til Apollos alter på øen Delos, og så længe, det var borte, måtte ingen dødsdom fuldbyrdes. I disse trængselsfulde tider var grækerne så ivrige med deres gudelige gerninger. Sokrates fik da tid til i fængslet at tale med en del af sine venner om sjælens udødelighed De samledes også om ham den sidste dag. Så bad han retstjeneren om at komme med giften. Med bøn til guderne tømte han bægeret med skarntydesaften, som det kunde være en festlig skål. Da vennerne græd og klagede, så sagde han: »Hvorledes bærer I eder ad, I underlige mennesker. Jeg har jo fornemmelig derfor sendt kvinderne bort,

at de ikke skulde bære sig således ad. Thi jeg har altid hørt, at man bør dø under lykkevarslende tilråb. Værer derfor rolige og stærke!« Han blev nu ved at gå omkring iblandt dem, indtil benene blev tunge; med tanken om, at der vist er lægedom for døden, når hanegalet varsler om den ny dag, så bad han en af sine venner om at bringe lægekunstens gud, Æsklepios, en hane som offer. Han lagde sig nu ned og tildækkede sit ansigt, dødsstivheden indtrådte langsomt fra neden af opad. »Så døde — fortæller en af de tilstedeværende — vor ven, en mand, der efter vor dom var den bedste og viseste og den retfærdigste af alle den tids mennesker, som vi har lært at kende!« Vi andre føjer til:

»Hvo, der smile kan ad døden,
ham har himlen smilet til«.

Når vi nu kommer tilbage fra besøget i Grækenland på Sokrates' tid, har lyttet til hans tale, set ham leve og dø — hvad føler man da stærkest trang til at sige sig selv og sin samtid? For det første dette: Vi ved en hel del, som Sokrates måtte nøjes med at spørge om. Kristendommen har sagt os det, og jeg tror, at hvis Sokrates havde levet nu, så vilde han være en sagtmodig, from, kristen mand. Han vilde i Jesus Kristus se den, der kan drage omsorg for menneskene, hvis de da selv vil Vi ved, det er os åbenbaret, at der skal en kraft til at leve det gode, således at vor viden om det gode bliver virksom, og denne kraft kan et skrøbeligt synderhjærte få del i, når det giver Guds ånd og ord lov til at arbejde med sig. I det hele og store må man jo sige, at Kristus har svaret på det, denne alvorlige hedning gik og spurgte om og håbede på måske at få at vide af

Hesiod eller Homér hinsides død og grav. Sokrates er en hvileløs ånd, men Kristi dybe ord lyder: »Kommer hid til mig, alle besværede, og jeg vil skænke eder hvile!«

Men efter at Sokrates havde lagt sin sjæl til hvile i denne store, kærlige favn, så vilde han jo nok kritisere et og andet i vort nutidsliv. Jeg tænker, at han vilde sige til alle tvivlere: »Ja, jeg kan så godt forstå jer. Jeg har jo prøvet det. Men lad være med at udbasunere videnskabens storhed. Det vigtigste at vide for et menneske, kan videnskaben jo intet sige om, den kan ikke sige, hvad livet er, ikke forklare det første barneskrig. Må jeg anbefale eder lidt andagt, ærbødighed overfor mysteriet. Grundtvig havde ret, når han i det utrykte digt »Ravnegalder« hævdede, at det sømmer sig bedst at stå med ydmyghed overfor livets uforklarlige gåde. Jeg synes, at der er bleven så mange videnskabelige flottenhejmere i Danmark.

Der laves en mængde bøger og holdes mange foredrag hos jer. Jeg holdt jo ikke taler, og jeg skrev ikke bøger, men gik og samtalede med folk. Nu har jeg været Danmark rundt, og jeg kan forsikre eder om, at der til trods for højskoler og forsamlingshuse, foredrag, bøger og blade, møder og fester går en mængde ensomme, forladte, uforståede mennesker omkring, som ikke får deres trang tilfredsstillet ved alt dette De kunde hjælpes ved en samtale, men det foredragsholdende, avislæsende, bogelskende, foreningsdyrkende. totalafholdende, kvindefrigørende, folkeoplysende Danmark har næsten glemt, hvad eders fædre forstod ved en samtale. Jeg må vist omkring for at lære eder den kunst. I husker jo nok, at min dæmon fortalte mig, når mine unge venner fristedes til at skeje ud, var på glidebanen. I tager alt for meget

hensyn til de store masser. Jeg havde ikke ret mange omkring mig — Kristus heller ikke — men vi fik noget ud af dette samliv og af vore mange samtaler over det vigtigste i livet. Der hænger et billede på Askov, som fortæller om, hvordan de unge mænd Schrøder, Nutzhorn, Bågø, Nørregård og flere søger sammen om aftenen i samtaler om livets store grundspørgsmål. Det billede kan jeg svært godt lide. Ved sådanne møder, der jo slet ikke overflødiggør det oplysende arbejde i landet, kan personligheden hente sig næring, den enkeltes indre helligdom bliver varmere og skønnere derved. Når man går hjem fra et sådant lille samstemt lag efter bekendelsen af den kristne tro, et Fadervor, en aftensalme, da kan man ganske anderledes overlegent mestre menneskers småligheder og bevares iblandt dem uden at forsumpe i surhed og udviskede idealer. Dernæst vilde Sokrates måske sige: »Ja, der er megen fattigdom i eders tidsalder, reformer er nødvendige; men glem ikke, at personligheder er målet. I har også megen nydelsessyge — dens endemål bliver sjælens tomhed. Eders sande »selv« er ikke netop drift og lyst, men ævnen til uafhængighed af disse. Anden er bedre end kød og blod, Herren er liflig og ejegod, kristne har kronede dage. Her må jeg nok også helst komme med nogle bemærkninger om min dæmon I ved, at der er givet mange trivielle forklaringer, at jeg f. eks. passede på, om én nyste ved min venstre eller højre side. Nej, stemmen var ikke noget ydre, det var en indre fornemmelse, som vi kan have det i drømme. Det er noget fælles for alle mennesker, men jeg havde, hvad der er så sjældent, den indre stilhed og ro, der er nødvendig for at kunne mærke den. Stemmen toner igennem alle, men få er de, hvis sind er så rent og lidenskabs-

løst, at den kan finde genlyd. Hertil er det ikke nok, at mennesker i skikkelighed omgås deres jord og deres medmennesker. Nej, sjælen må være uafhængig af legemet, fri for lidenskabernes tummel og alle de adspredelser, der hindrer den i opmærksomt at samle sig selv og lytte. Minegravernes hamren kan give genlyd i kobberskjolde og lade sig opfange i disse, selv om lyden må stige op fra store dybder, mens den farer ubemærket hen igennem alt andet. Således toner samvittighedens stemme igennem alt, men giver kun genlyd i det stille, lidenskabsløse sind. Visdommens gudinde taler kun i de stille, tavse haller.

Der gik en dag en dansk mand nede i Køllner domkirke. Han imponeredes af dens storhed, dens ranke, opadstræbende former og gennemført gothiske arkitektur. Han tænkte med beundring på, at her har været arbejdet i 600 år, og han mindedes, hvorledes kirken 1794, da den endnu stod ufuldendt, var hømagasin for franskmændene under krigen, og at dens store klokke er støbt af erobrede franske kanoner. Da kom der en fattig kone og knælede ned for et af de mange altre for at holde bøn. Hvad var nu det for en magt, der ligesom tvang den danske mand til at knæle ved det samme alter? Hun var katolik, han protestant. Hun bad til Gud på det tyske sprog, han på det danske sprog. Jo — vilde Sokrates sige — i sådan en stille stor kirkehal, der har man så let ved at finde ned til livets fælles dybe urgrund i mennesket, og vi har godt af så tit som muligt at komme der ned. Når menneskesindet i vore tider næsten er udslidt af alt det arbejde, man har måttet ofre de forskellige livsanskuelser, da trænger man til at lade det synke tilbage i den ene store andagt, hvorpå der

ikke bygges lange tankerækker, men hvor sindet kun har en eneste grund at hvile på, en eneste følelse, nemlig samvittigheden, Guds stille, stærke røst i menneskets hjerte, tydelig og klar og ikke til at tage fejl af.

* * *

Min hovedkilde har været Troels Lunds: »Sokrates lære og personlighed (1871)«, Sokrates samtale med den yngre Perikles, og hvad dertil knyttes, skyldes min samstemning med grundtanken i Otto Møllers: »Sokrates som folkelig læge« i nordisk månedsskrift. Til skildringen af Sokrates forhold til sofisterne er benyttet P. A. Rosenbergs klare, sammentrængte billede i hans bog: »Grækeränden«. G. N.

Bondestandens frigørelse.

Det er bleven min opgave ved denne lejlighed at sige Dem lidt om en stor brydningstid i vort fædrelands historie, vor bondestands frigørelse ved stavnsbåndets løsning i slutningen af det 18. århundrede. En mægtig gæring sporedes i de tider rundt omkring i Evropa. En tidsalder fuld af modsætninger; der var ideale fremtidsdrømme ved siden af den mest prosaiske egennytte, stolte syner og en umådelig småhed, på en gang et friskt åndeligt sving og en kedsommelig råben på det nyttige, en dyb følelse overfor de ulykkelige og nødlidende jævnsides med flad moralisering og åndløs rationalisme, ærligt arbejde ved siden af en uhyggelig nydelsessyge; de dybe tænkeres og fremskuende ånders ord næsten overdøvedes af overfladisk pjank, tomme fraser og letfærdig spot. Men tidens bedste mænd bar i deres hjerter et stort og varmt håb om at kunne bane vej for folkets brede

lag til en lysere fremtid. De havde en lidenskabelig tro på frihedens betydning for samfundets vel, og de blev ikke stående ved almindelige talemåder, men krævede reformer på de områder, som var præget af fortidens hårdhed. Vigtigst herhjemme i den henseende var åbenbart, hvad der forlangtes som forandring i bondestandens kår.

Tidspunktet var heldigt. Fra 1750—1800 var kornprinserne steget indtil det dobbelte. Folk fik lyst til at sætte penge i jord, og ejendomspriserne steg meget stærkere end kornet. Det kunde betale sig at dyrke jorden meget omhyggeligere end før. Men medens herremanden kunde indføre bedre drift, når han selv fik lyst, viste det sig, at han ikke kunde få sit eget bondegods drevet op. Mange herremænd kom derfor til at tænke på, at her vistnok alligevel var noget galt på færde. Hvad der trykkede bønderne værst var, at jorden dyrkedes af alle landsbyens bønder i fællesskab ligesom i middelalderen; en enkelt driftig mand kunde umulig forbedre agerbruget, når de andre bymænd vilde blive ved den gamle dyrkningsmåde, som de nu en gang var vante til. Så var der de tunge afgifter: en indfæstningssum, når gården tiltrådtes, hvert år landgilde til husbond, tiende og skat og så den langvarige og ilde lidte soldatertid. Tungest var hoveriet, forpligtelsen til at møde med heste og arbejdskraft til herregårdens drift; det var ubestemt hvor meget. Og i disse opgangstider, hvor herremanden fik brug for mere arbejdskraft, fandt han tit på at kræve mere hoveri af bønderne. Der var godser, hvor hver bondegård måtte yde 200 arbejdsdage årlig. I retslig henseende stod bonden overfor jorddrotten som et umyndigt tyende. Denne udtog karle ved

sessionerne, han opkrævede skatter, han kunde tage en flittig bonde fra en veldreven gård og sætte ham til en forfalden og udpint. Personlig mishandling fandt også sted, skønt træhest, halsjærn og den slags straffemidler ikke anvendtes så meget som i århundredets første halvdel. Stavnsbåndet holdt bonden fast til godset, han kunde ikke flytte derfra Sløvhed, ligegyldighed og en dårlig moral var følgen af alt dette. »Hellere sove sig fattig end slide sig fattig«, hed det tit blandt bønderne

Den 14. april 1784 tog kronprins Frederik — senere Frederik den sjette — i en alder af 16 år, og efter få dage i forvejen at være bleven konfirmeret, første gang sæde i statsrådet. Hermed fulgte en vigtig forandring i statsrådets sammensætning Guldberg, der i lang tid havde øvet sin store indflydelse i en statssekretærs beskedne stilling, var otte dage forud bleven optaget i dette råd. Nu måtte han fortrække. Han var en mand, som frygtede for, at en forandring i bondestandens stilling vilde volde staten ulykker. »Bondestandens åg kan ikke afkastes«, sagde han, »uden at staten i alle sine grundvolde skal bæve«. Hans opfattelse faldt sammen med den almindelige blandt udlandets statsmænd. Selv Frederik den store i Prøjsen, der havde udtalt, at »intet menneske er født for at være sin ligemands træl« og været harmfuld over bøndernes særlige stilling, blev dog ved en lignende frygt skræmmet fra at hæve livegenskabet. Hvad der mest forbavser os ved Guldberg, det er, at han aldrig har antydet, at han i og for sig fandt bøndernes stilling trist og værd at have medynk med. Statsbegrebet havde forstenet ham »Staten er det blivende«, sagde han, »vi andre, hvem vi end er, er kun trækfugle«. At denne mand blev fjernet, gav håb

om en forandring i landets styrelse på vigtige områder, og dette håb blev ikke skuffet. Tidens luftning førte i mere end et tiår regeringen fremad. Man begyndte at give jøderne borgerlige rettigheder, og før noget andet land udstedte Danmark forbud imod negerhandelen. Negerudførsel til vore vestindiske øer blev forbudt. Med hensyn til landbospørgsmålene, da kom nu en hel ny tid til gennembrud. Ganske vist var det ny statsråd sammensat uden noget særligt hensyn til bondesagen; her var mænd med meget modsatte anskuelser, men de var dog alle forenede i forbitrelse over den guldbergske misbrug af kabinetsordrer, som gav styrelsen præg af despotisk vilkårlighed.

Det ny statsråds betydeligste mand var Andreas Peter Bernstorff, en af de største statsmænd, som nogensinde har styret Danmark. Han var udenrigsminister med alle de evner, som Guldberg særlig på dette område savnede. Med klog hånd holdt han Danmark udenfor krigslarmen. Hele samtiden beundrede hans fredspolitik. I vor indre styrelse, i finansvæsen og de borgerlige forhold havde han et ualmindeligt klart blik for, hvad det især kom an på at fremme. Han forstod at finde de rette mænd og virksomt at støtte dem i deres bestræbelser uden selv at kræve æren for deres arbejde. Trykkefriheden havde sin skønneste blomstring i hans tid, medens den indskrænkedes kort efter hans død. For bondens frihed og lovbeskyttelse havde han virket fra sin tidligste ungdom og fået sin farbroder til at udskifte og give bønderne frihed på sit gods i Gentofte.

Bernstorff ønskede forandring i bøndernes kår, så hurtigt det lod sig gøre. Den guldbergske styrelses grundsætninger repræsenteredes derimod af Schack Rathlou, som fra forrige statsråd var trådt over i det

ny. Han var en brav mand med en varm dansk følelse, samvittighedsfuld og grundig, men en tung og ubevægelig natur, som ikke kunde følge den ny tids meninger om landboforholdene. Enig med ham var F. K. Rosenkrantz, der om mulig var endnu utilbøjeligere til indrømmelse. Så var der den stokmilitære general Huth, som næppe interesserede sig for landbosagen, uden for så vidt ordningen ikke hindrede staten i at få de rekrutter, den behøvede. Meningerne var således delte, men det havde megen vægt, at Bernstorff var stemt for fremskridt. Imidlertid kom han som udenrigsminister og præsident i det tyske kancelli ikke til umiddelbart at få med landboforholdene i kongeriget at gøre. Schack Rathlous ord kunde derfor let få meget at sige, men heldigvis fandt reformsagen nu en kraftig støtte i to personligheder, som vejede til. Den ene var den 16-årige kronprins, som fra først af havde et levende ønske om at kunne gøre noget for bønderne. Som sagerne stod, var det et ubetaleligt gode, at den unge fyrstes tanker gik i den retning. Den anden var Kristian Ditlev Reventlow, som 6. avgust 1784 blev første deputeret i rentekamret. Den ånd, der 1766, da Bernstorff havde plads i rentekamret, havde bragt dette til at arbejde for at sætte bondestanden i lykkeligere og bedre omstændigheder, vendte nu tilbage med Reventlow. Denne mands minde holder vi højt i ære. Danmark har haft mænd med en større og mere overlegen begavelse, men kun få med så stort et hjærte for de fortrykte i samfundet. Han så sundt og klart, var en livlig bevæget natur, samvittighedsfuld, nidkær og dygtig. Han havde rejst meget, indåndet frihedens luft rundt omkring i Europa. Dernæst var han en dyb, religiøs natur, som iblandt rentekamrets tørre talbunker følte sig, sagde

han, som i »Herrens tempel«. For ham var det en gudstjeneste at hæve de fortrykte i samfundet. Med begejstring kastede han sig ind i kampen for landboreformerne. Han bekæmpede sine modstandere på en fin, ædel måde, sårede ikke hjærterne, vel vidende, at de sejre, som vindes med plettet klinge, fører til nederlag og tab senere. Han var rentekamrets første mand. Dette rentekammer betegnede oprindelig forvaltningen af kongens og statens indkomster. Det 1660 oprettede skattekollegium fik 1680 navn af rentekammer og omfattede da i det væsentlige alle statens indtægter og udgifter. Det ophævedes først 1848. Som rygstød i statsrådet havde Reventlow A. P. Bernstorff, og kronprinsens stemning gav håb om, at han vilde gå sammen med dem.

I de nærmeste år skete nu den vigtige forandring, at kronens fæstebønder i Frederiksborg og Kronborg amter fik deres gårde udskiftede af fællesskabet og til dels udflyttede; fremdeles, efterhånden som de kunde godtgøre, at de havde fået deres ny gårdes drift i god gang, tillige disse i arvefæste. Dertil føjedes afløsning af næsten alt hoveri imod et billigt vederlag. Man fik indrettet jordlodder til husmænd, og man fik skolevæsnet grundigt forbedret.

I september 1788 kunde Reventlow på Frederiksborg slot overrække arvefæsteskøder til 15 bønder. Han talte da til dem om en lykkeligere tid for Danmark og sluttede med bøn til Gud om, at den i fordums tid miskendte bondestand måtte blive til et arbejdsomt, et lykkeligt og kækt folk!

Det var hidtil ukendt i vor historie, at en af statens højeste embedsmænd talte således til en forsamling af bønder. Hele arbejdet på de to amters krongods sluttedes ikke før 1798, da havde det kostet

staten i tilskud 559,150 kr. 50 øre; men det viste sig, at disse penge hurtig gav statskassen renter, og fremgangen, materielt og åndeligt, blandt bønderne faldt alle i øjnene. Blandt reformmodstanderne var stemningen imidlertid bleven mere og mere urolig. Der var kiv og uenighed i det øverste regeringslag, og kronprinsen var for ung og for lidet udviklet til at kunne beherske personer og forhold. Schack Rathlou og Rosenkrantz blev bitre imod Reventlow, omgikkes med tanken og brevvekslede med hinanden om at få ham styrtet; de vilde have Joachim Godske Moltke ind i hans sted; men man vidste, at kronprinsen på denne tid formelig havde modbydelighed for og mistro til Moltke. Reventlow blev derfor siddende, og så oprandt netop den tid, hvor han og de andre reformvenner for alvor kunde tage fat.

I året 1783 havde herredsfoged Bjering i Viborg forespurgt rentekamret, om taksationsmænd over fæstebønders dødsbo for fremtiden måtte blive udtaget af vedkommende retsbetjent og ikke som hidtil af proprietæren, på hvis gods den afdøde bonde havde boet. I følge gamle bestemmelser havde proprietæren sådanne skifter under sig. Et sådant enkelt tilsyneladende uskyldigt juridisk spørgsmål kunde man på denne tid ikke rejse uden at komme ind på, hvorvidt fæsteforholdene i det hele var ordnet på en for bønderne betryggende måde. Rentekamret afæskede de forskellige amtmænd nogle erklæringer, som de ikke blev klogere af, hvorfor generalprokurøren Bang og kammeradvokaten Kristjan Colbjørnson blev bedt om at udtale sig. Colbjørnsons erklæring er den betydeligste. Den er først givet 4 marts 1785, fordi han en tid havde ligget farlig syg. Uden at ane det gav han her en programtale for en hovedside af sin hele senere

velsignelsesrige virksomhed »Hvor uretfærdigt det end vilde være — skrev han — at miskende de mange godsejere, der udmærker sig ved at lade deres bønder vederfares ret, så må dog vel de bønder, der har de bedste herskaber, leve i uvished om deres egen og deres børns tilkommende skæbne, når godset en gang kommer i en anden ejermands hånd. Fæstebøndernes rettigheder bør altså bestemmes ved en lov, og denne må, da den skal beskytte en ringere stand imod en mægtigere, gives sådan styrke og fasthed, at denne sidste ikke ved sin vælde og hins svaghed skal kunne rokke den eller hindre dens alvorlige håndhævelse«.

Se, en sådan erklæring var for Reventlow en stærk opmuntring til at gå videre med den sag, der var rejst. Det skete dog først 1786, rimeligvis fordi forandringerne i Frederiksborg og Kronborg amter stærkt optog ham i mellemtiden Samtidig med, at han i juli 1786 bragte det Bjeringske forslag frem for kronprinsen, greb han lejligheden til at udmale bondestandens tryk og påviste nødvendigheden af reformer. Det var ved denne lejlighed, at kronprins Frederik sagde: »Det forekommer mig dog, at i en så vigtig sag, hvor det gælder om landets vel, bør man ikke lade en eneste dag gå tabt. Kan man ikke lige så godt tage fat derpå i morgen som i overmorgen?« Reventlow skyndte sig med at meddele Bernstorff, hvad prinsen havde sagt. Denne udbrød da: »Heri erkender jeg et vink af Forsynet, der våger over Danmark. Jeg vilde måske have været i tvivl, om vi ikke endnu skulde vente et par år; men når prinsen selv er stemt derfor, har vi lov at håbe det bedste« Hermed var den afgørende beslutning fattet, og det bør altid mindes, at kronprins Frederiks eget ønske om at fremskynde sagens gang var grunden til, at der straks blev taget

fat. Få dage efter sendte rentekamret kongen en forestilling. Reventlow havde selv affattet den. Heri siges med få ord, at hele bondestandens retslige stilling må tages under overvejelse. Tanken om stavnsbåndets mulige ophævelse er ikke fremsat heri, men der foreslås dog, at man forhandler om dets varighed, og da kunde jo spørgsmålet om dets fuldstændige afskaffelse let blive sat under forhandling. Reventlow var helt vis på sejren. I overstrømmende glæde og med megen stolthedsfølelse skrev han til sin søster, Louise Stollberg: »Glad og taknemlig mod Gud skriver jeg Dig disse linjer til. Guds velsignelse, frihedsbudskabet er kommen. Der ligger udplyndringen, lænkerne, åget, de lange piske, træhesten, kappen, borte er de. Hurra! Hurra! Hurra! . . . Hos mig skal hverken legem eller sjæl hvile, førend det hele værk er fuldbragt, før trældommens tempel er nedbrudt og frihedens opbygget!« Ja, det er nogle store børn, disse banebrydere. De kan juble sejrsråb lige i det øjeblik, kampen skal begynde. Sagen var jo nemlig slet ikke afgjort, den skulde først forhandles i statsrådet, hvor den kongelige resolution da også skulde gives af den sindssvage konge, som sad og skrev, hvad man sagde, at han skulde skrive.

Den 25 avgust 1786 udkom der så en kongelig resolution, som påbød, at en kommission skulde nedsættes. Den havde taget billigt hensyn til Rathlous standpunkt, men i et hovedpunkt skilte den sig fra ham, idet den påbød, at man skulde vende tilbage til bondestandens kår, således som disse var, efter at vornedskabet var ophævet af Frederik IV. ved forordningen af 21. februar 1702, altså til det øjeblik, da hele bondestanden var fri, og intet stavnsbånd endnu havde afløst det tidligere vornedskab. Ved optagelse

at dette i den kgl. resolution havde Schack-Rathlou og Rosenkrantz lidt et stort nederlag! Samtidig med, at den kgl. resolution angav den retning, hvori kommissionen skulde gå, så fastsatte den tillige, hvem der skulde have sæde i den. Den blev 16 mand stærk og rådede over en betydelig juridisk og landøkonomisk indsigt. Fra et nutidsstandpunkt må man kalde den alt andet end folkelig, da den overvejende bestod af høje embedsmænd og store godsejere — af de sidste var der 7.

Men bondestanden kunde ikke have bedre forkæmpere end mænd som Reventlow og Colbjørnson. Sidstnævnte var en af de mænd, som fra denne tid efterlod dybe spor i vort land. Han var norsk af fødsel, hørte til den fra Frederikshalds forsvar under den store nordiske krig berømte Colbjørnsonske slægt. Medens den almindelige evropæiske åndsudvikling virkede til at gøre mænd som Bernstorff og Reventlow til bondevenner, havde hos Colbjørnson datidens trang til at se den nordiske oldtid i et idealt lys stor indflydelse i samme retning. Han vilde se datiden som et naturligt led i en historisk sammenhæng. Han var kraftig og ildfuld, stærk i had, varm i kærlighed. Som sekretær i kommissionen fik han en meget vigtig stilling. Med tvivl og ængstelse fulgte han opfordringen til at træde ind i den. »Aldrig«, skriver han, »var mit hjærte mere bekymret, end da hans majestæt kaldte mig til lovgivningsarbejdet. Dyb følelse af mine evners svaghed gennemtrængte min hele sjæl, og ved siden af denne følelse stod arbejdets vanskelighed og vigtighed med stærke farver for min sjæl. Overbevisning ledede mine fjed hen til Danmarks og rettærdighedens ven, den vise Bernstorff«.

Som kommissionens sekretær udførte Colbjørn-

son et omfattende og ansvarsfuldt arbejde. Det gjaldt nemlig ikke alene om, hvad man nu til dags forstår ved en sådan stilling: at føre protokollerne ved møderne, men han skulde lægge alt tilrette for forhandlingerne, udarbejde, hvad der i så henseende kunde være til gavn som grundlag, modtage alle indlæg og betænkninger fra medlemmerne, lede kort sagt hele behandlingen af, hvad der skulde for, og ordne kommissionens forslag til regeringen. Det første møde i kommissionen holdtes den 18. september 1786 Colbjørnson bragte straks forhandlingerne ind i et ypperligt spor. Hoverisagen udsattes, medens man drøftede forskellige hovedsider af fæsteforholdet, og man valgte at føre drøftelsen af visse sager til ende, før man gik videre. En forestilling om bondens retslige stilling blev således allerede i maj 1787 sendt regeringen, der tog den til følge og optog den ordret i to forordninger, som udstedtes den 8. juni 1787. Den første af disse er en af de vigtigste, som nogensinde er givet herhjemme. Den fastslog, at der altid, når en gård eller et hus på livstid bortfæstedes, skulde finde en lovlig synsforretning sted, både over bygninger og besætning. Skete dette ikke, så havde proprietæren siden hen ingen ret til at kræve godtgørelse for fæld af bonden eller hans bo. Til sådanne synsforretninger skulde tvende uvillige og erfarne mænd, der havde hjemme på et fremmed gods, udnævnes af herredsfogden i det herred, hvori gården lå Enhver jorddrot, som bortfæstede en bondegård, skulde levere fæsteren fuldstændig besætning af så mange arbejdsheste og vogne, plove, harver og sædekorn af alle slags, som behøvedes til gårdens drift og til hoveriet. Fandt synsforretningen, at der var mangler, skulde bonden være fri for hoveri, indtil han fik fuld besæt-

ning. Det indskærpedes bønderne at vise jorddrotterne og deres fuldmægtige hørighed i at forrette det dem påliggende arbejde og altid at vise herskaberne sømmelig ærbødighed og agtelse, men samtidig skal det være godsejerne forbudt på egen hånd at lade bønderne straffe med træhest, halsjærn, det såkaldte fængsel i hullet og deslige

Så mange ulæmper, der end i øjeblikket fulgte af alt dette — den vigtigste var vel nok den, at der idelig forlangtes edsaflæggelse —, så var det dog for intet at regne imod den vinding, at bonden fik en fri mands følelse af, at han nu ikke mere var i en andens vold. Derved kom der mere sving over hans arbejde, og dybere set stemmede det med godsejerens eget tarv. Dernæst havde forordningen af 8 juni 1787 den herlige egenskab, at den for at få virkelig betydning med nødvendighed krævede én ting, nemlig at stavnsbåndet måtte hæves; thi så længe jorddrotterne havde et så kraftigt bånd på deres underordnede som fødestavnspligten, kunde de på mange måder indskrænke bøndernes frihed og pånøde dem gårde under højst ugunstige vilkår. Kommissionen måtte derfor samle al sin kraft om at bringe stavnsbåndssagen i orden.

Mens kommissionen arbejdede, stod der strid i landet. Omkring på herregårdene havde man travlt med at tale om al den ulykke, der kom inde fra det forbandede København, hvor folk sad ved punscheglasset i klubben og lavede om på landboforholdene, som om de var gamle landmænd, medens de i virkeligheden knap kunde kende rug fra byg. Ja, grever som Bernstorff og Reventlow, der havde penge nok, de vidste ikke, hvor skoen trykkede, og nu skulde de råde over brave mænds ve og vel, der måtte slide og slæbe og kun med møje kunde svare skatterne for

dem selv og deres bønder! Nu skulde man for deres tåbelige kunsters skyld tilsøles af bladsmørere og, hvad værre var, miste sine dyrt købte rettigheder. Det vilde snart ikke blive til at holde ud med de bønder. Det endte naturligvis med, at man måtte løbe fra gård og grund. Indstillinger og klager blev sendt til regeringen. End ikke kronprinsen personlig undgik de bitre domme. På forskellige steder blev der talt med vrede og hån imod ham og solgt skandskrifter, som var rettet imod ham.

Hos bønderne kom, som man kan tænke, de modsatte stemninger til orde, om end mange så lidt mistænksomt på enhver forandring. Der var således ved udskiftningen på Bernstorff gods en bonde, som af skræk for ved lodtrækningen at få en lod på udjorderne, drak sig så fuld, at han næsten i 24 timer lignede fuldkommen et rasende menneske. En anden, hvem loddet netop tildelte en sådan gård, blev tillige med sin kone så fortviviet derover, at de begge måtte gå til sengs. Han mente at have lidt så stor en uret, at han i ikke mindre end 8—10 bønskrifter klagede til kongen og regeringskollegierne. Det gik ham siden som så mange andre: han tog rask fat, og det viste sig at være en fortrinlig lod. På Brahetrolleborg var frygten for udflytningen så stor, at mange af bønderne nægtede at tage imod den gård, der tilfaldt dem, og bad om i dens sted at få et hus i landsbyen med 3 tdr. land jord. Men dette var kun småting ved siden af den folkeglæde, som begyndte at danne sig.

Fra en egn i jylland indberettedes til regeringen, at bønderne var ualmindelig glade, at de håbede med længsel på, at det tidspunkt skulde komme, da deres hårde kår og trældom vilde blive lindret. Til kancelliet, kongen og kronprinsen blev der indsendt en

mængde andragender, holdt i et sprog, der er ydmygt over al beskrivelse. Det hedder således et sted til kronprinsen: »Vi aller underdanigst nedknæle med vor allerunderdanigste bønfald og beder Deres prinselige højhed hos Deres hr. fader vor allernådigste konge, vil være vor talsmand og forbeder i denne sag«. Tit blev det ikke ved skrevne klager, men misfornøjede bønder, hvis de så deres snit, rejste til København for at tale med selve kronprinsen. Ved de kongelige stalde var der en ridekarl, som plejede at tage imod de bønder fra landet, som vilde tale med kronprinsen, og karlen morede sig med og forstod til gavns den kunst at ophidse dem. Når reformmodstanderne på herregårdene så skævt til københavnerne, så var det ikke uden grund. Flertallet af, hvad vi kalder det dannede lag i København, det, der den gang skabte den offentlige mening her i landet, var afgjort stemt for frigørelsen. Stavnsbåndets ophævelse, lindring af hoveriet indtog en stor plads i de håb til fremtiden, som fyldte livligt opvakte mænds sind, og det kom tit kraftigt til orde i selskabs- og klublivet. Tonen i visse aristokratiske familjer, hvor Bernstorff, Reventlow eller deres damer havde indflydelse, sluttede sig hertil, og dette var en stor støtte for landbosagen. Det større sving, som under indflydelse af tidens åndelige bevægelser kom i samtaler og interesser i København, skyldtes overvejende de literære kredse. Digtere og videnskabsmænd slog tonen an Det var mænd som Baggesen, Thårup, Storm, Abrahamsen, Pram, P. A. Heiberg, Sum, Rothe, Ove Malling, Abraham Kall, Nyerup, Frederik Snedorff o. fl. Dreyers klub var disse mænds samlingssted, og der blev ved glasset fortalt mange saftige historier om proprietærernes råhed og dumhed, men om reformmændene taltes der ofte

med en begejstring, som dybt prægede sig i alles minde. Alt dette blev ikke indenfor klubbens fire vægge, harmen og begejstringen skulde frem. Så benyttede man en mands jordefærd til at hidse stemningen. I december 1787 døde Henrik Gerner. Han havde været en udmærket skibsbygmester, og i flere år var han præsident i landhusholdningsselskabet. Hans død var et hårdt tab, men til sorgen føjedes nu en dyb harme, thi der var kun en mening om, at drillerier havde lagt ham i graven. »Avind og partiånd var Gerners mordere«, sagde Rahbek, og den man gav skylden herfor, var søetatens oversekretær, den ilde lidte Rosenkrantz, der var reformfjende, medens Gerner var reformven Jordefærden formede sig da til en demonstration, der ikke havde haft sidestykke her i landet. Hele fremskridtspartiet i København var med, alle aldre, stænder og klasser. Udenfor Gammelholm standsning, bifald i kirken, spidserne udvises. Flere mindefester fulgte efter jordefærden, og man lagde mærke til, at kronprinsen var til stede ved den fest, hvor landhusholdningsselskabet ærede Gerners minde. Man ærede ham som en martyr for det sociale fremskridts og lighedens tanke.

Intet under, at disse københavnere modtog budskabet om landbokommissionens nedsættelse med henrykkelse. Nu skulde pressen sættes i bevægelse, og man havde et vigtigt organ i månedsskriftet »Minerva«, som redigeredes af Pram og Rahbek Deri skrev man bl. a. om, hvilken betydning det vilde have, hvis bonden fik kundskab om, at han virkelig var et menneske og ikke en mellemting imellem menneske og fæ. Ligeledes fortaltes her om, at brødrene Reventlow havde indladt sig i lange, fortrolige samtaler med bønderne i Frederiksborg og Kronborg amter. Digterne var re-

formvenner. I Baggesens 1785 udkomne fortælling »Jeppe« hedder det:

> »Han bonde var, og skønt han spared' ingen møje
> med i sit ansigts sved sin liden jord at pløje,
> så måtte han dog al den nød og trængsel døje,
> som bonden sukker over den dag i dag«.

I lignende toner sang ved flere lejligheder Thårup og Edvard Storm. Der udkom også en mængde stridsskrifter for og imod bondesagen. I året 1787 er der i »Københavns lærde efterretninger« anmældt 63 sådanne. Ordet var jo frit, og forfatterne benyttede friheden. Der kunde være stor forskel på tonen i de forskellige reformvenlige skrifter. Modstanderne derimod kendte næsten kun én måde at skrive på. En grænseløs bitterhed mod og foragt for Bernstorff, Reventlow, Colbjørnson o. s. v. ånder igennem deres skrifter

Mens hele denne kanonade høres i landet, arbejder kommissionen trøstig videre. Af dens medlemmer blev der naturligvis afgivet en mængde betænkninger, nogle med stor varme, som når f. eks. Hansen ytrer: »Jeg kendte aldrig større glæde, end om det var muligt, at jeg ved mine ringe råd kunde befordre mine medbrødres, den agtværdige bondestands lyksalighed. Da jeg selv anser borgerlig frihed som en væsentlig del af min egen lyksalighed, og dens tab for det største, jeg kunde tabe næst religion, dyd, ære og liv, så dømmer jeg andre efter mig selv!«

Reventlow udarbejdede et fortræffeligt afvejet forslag, som Colbjørnson så tog til udgangspunkt for en omfattende betænkning, der punkt for punkt blev drøftet af kommissionen, og hvis frugt blev en fore-

stilling til kongen af 28. april 1788. Her som det foregående år fulgte regeringen nøje kommissionen, således at alle de paragraffer, som var bragt i forslag, optoges ordret i den navnkundige forording af 20 juni 1788 om stavnsbåndets ophævelse. Heri møder man da det varme ønske om at frigøre bønderne, parret med en overbevisning om, at der må gås varsomt frem. Stavnsbåndet blev nu hævet for alle, som var over 36 år eller havde udtjent som soldater; fremdeles skulde alt mandkøn af bondestanden, som ved forordningens udstedelse ikke var fyldt det 14 år, ikke være bundet til godserne længere end 3 måneder fra samme bekendtgørelse at regne. For dem derimod, som var fyldt deres 14. år, vedblev stavnsbåndet at gælde så længe, indtil de enten havde endt deres tjenestetid som soldater eller var bleven så gamle, at de ikke mere kunde udskrives, nemlig 36 år. Fra år 1800 skulde al hæftelse til godserne ophøre Vistnok var der efter denne forordning ikke indrømmet bønderne fuldstændig flytningsfrihed, selv ikke efter året 1800. Den fastsatte nemlig, at så længe indtil soldatertjenestetiden eller udskrivningstiden var forbi, måtte bønderne ikke uden særlig tilladelse flytte fra den amtmands virkekreds — et eller flere amter — i hvilken de boede. Men forskellen herpå og på det at være indskrænket til en enkelt herremands ejendomme var overordentlig stor, og desuden, hvad der var hovedsagen, proprietærens magt over bondens person ophævedes helt, så meget mere som han ikke længere fik det i sin hånd at stille nogen til soldat. Udskrivningen, der fra nu af ikke mere skulde finde sted efter hartkornet, men efter folkemængden, vilde for fremtiden blive holdt af sessionerne, således at visse bestemte regler skulde følges for at afværge al utilbør-

lighed. Samtidig friedes herremændene for den lidt byrdefulde pligt, de hidtil havde haft: at skulle stille en soldat for hver 22 tdr. hartkorn. Tjenestetiden for soldater nedsattes fra 12 til 8 år. Almindelig værnepligt nåede man jo ikke. Den lå her som andet steds folks tanker meget fjærn. Dels mente man, at bønderne bedst egnede sig til at være soldater, og dels troede man, at byerne på anden måde var hårdt trykkede, og at soldaterpligten vilde kunne hindre mange borgere i alskens gerning, hvorved de gjorde landet mere gavn end ved at være soldater. Men den ny ordning var dog et stort skridt fremad til at befri udskrivningen fra det afskyelige præg af vilkårlighed, som den hidtil havde haft, og som var den egentlige årsag til, at det gjaldt for en ulykke at blive soldat, thi tjenesten i landmilitsen havde i og for sig altid været let, om den end varede i mange år.

Bondens stilling i samfundet var ved forordningerne af 8. juni 1787 og 20. juni 1788 fuldstændig bleven omskabt, Var der end dannet en af alle indrømmet nødvendig overgangstid, så havde dog kommissionen og regeringen nået at gøre bonden til en fri statsborger, og det må ikke glemmes, at dette store fremskridt var vunden, inden endnu den gamle revolutionsvulkan der nede i Frankrig havde haft sit udbrud og løftet ordene frihed, lighed og broderskab som et frelsende folkemærke op over den uhyggelige blodpøl i Paris's gader og givet uimodståelige stød til ny samfundsdannelser. Og det er det glædelige og for fremtiden velsignelsesrige, at reformvennerne klart så, at der skulde en god folkeoplysning til, hvis den ny tid skulde virkeliggøre dens stolte drømme. Her er det da især Johan Ludvig Reventlow, som er den frem-

trædende; thi vel har Christian Ditlev Reventlow store fortjenester af hele Danmarks skolevæsen, men det bør fremhæves, at han havde næsten alle sine pædagogiske tanker fra broderen på Fyn. Denne mand samlede sine bønder på Brahetrolleborg, bad dem om at ødelægge træhesten og alle de andre torturredskaber, som i fortiden havde gjort så meget ondt, og så talte han kraftigt og varmt med dem om, at frihed og oplysning må gå hånd i hånd. Tre ny skoler blev opført væsentlig på hans egen bekostning. I Kiel fik han 3 sønderjyder uddannede til lærere. De to første skoler blev indviede ved en kirkelig højtidelighed 1783, samme år som folkeoplysningens riddersmand i det 19. århundrede, Grundtvig, fødtes. Sammen med sin hustru besøgte Reventlow tit skolerne, tog undertiden selv fat og underviste børnene, om sommeren kom disse op på herregården, når de havde været flittige, og om julen var et antal fattige børn til julefest på Trolleborg og fik klædningsstykker i julegave. Efter eksamen, der ofte holdtes i herregårdens store sal, talte greven til de tilstedeværende. »Hjærtet lå ham på tungen, hvert ord prægede fædrelandsvennen, statsmanden, den ægte kristen og børneven«. Så blev lærerne indbudt til grevens bord, en stor hæder efter den tids sociale forhold. Børnene fik hvedebrød og æbler — Roussean havde jo skrevet i »Emil«, at med bagværk og frugt kan man føre børn til verdens ende — og lov til om eftermiddagen at lege i herregårdshaven, så for dem blev eksamen en fest

Ja, man kan godt sige, at bondefrigørelsen satte i forholdsvis lang tid de betydeligste mænd herhjemme i bevægelse, og den har i vor literatur efterladt sig vidnesbyrd som den mest omfattende, grundige og mest lidenskabelige kamp, der er bleven ført hos os,

indtil i det 19. århundrede de store politiske, nationale og sociale spørgsmål kom under forhandling. Der fremkaldtes ikke blot reformer, men bevægelsen formede sig således, at den fik den største betydning for hele vort åndsliv ned til denne dag! Ved frivillige bidrag rejste Københavns borgere frihedsstøtten på Vesterbro til minde om denne stortid. Den er et af de skønneste mindesmærker, man kan se i noget land, og når jeg på den side, som vender ud mod landet, læser: »Kongen bød: Stavnsbåndet skal ophøre, landbolovene gives orden og kraft, at den fri bonde kan vorde kæk og oplyst, flittig og god, hæderlig borger, lykkelig«, så er det, som hører jeg en genklang af de toner, der blev spillet på i hjærterne hos de gæve mænd, hvis retfærdsfølelse, gudstro og barnlige sind formede Danmarks største politiske bedrift i det 18. århundredes slutning.

Ved pastor Konradsens jordefærd.

»Halvfjerdsindstyve er støvets år,
de stolteste strid og møje;
om firsindstyve en kæmpe når,
des mer han kun har at døje«.

Men min kære ven nåede ikke disse fire snese år, skønt der jo ikke er længe til den 8. september. Søndagen før han rejste hjem til Gud, talte vi sammen om, hvordan fødselsdagen skulde fejres i år. Han vilde da have sine bedste venner samlet, og i år som ellers altid bestemte han selv den fødselsdagsgave, som vi skulde bringe med os. Den bestod deri, at vi

blev bedt om at sige det bedste, som vi vidste, til de mange, der samledes her ude i haven. Og det var altid en fest at have ham i vor midte, den kloge gamle mand med de gode, milde øjne. — På en barnlig og ydmyg måde kunde han glæde sig over, at hans fødselsdag faldt sammen med Grundtvigs. For vi andre bliver dette en ydre anledning til at mindes, at pastor Konradsen her i disse egne har stridt og kæmpet som ingen anden for, at al den livets herlighed i kirke, skole og samfund, som Gud lod sin tjener Grundtvig afdække for os, kunde blive til velsignelse for så mange som muligt. Derfor står vi så mange her omkring denne båre med en dyb taknemlighed. For 30 hold unge karle og piger på Vestbirk højskole har han aflagt det gode vidnesbyrd. Han lignede Moses deri, at »hans ungdomskraft veg aldrig fra ham«. Han forstod de unges trang til oplysning, dømte deres færd og tanker så mildt forstående og vilde så gærne ud af sin egen lange, rige erfaring have dem lært, at

»Vidunderligst af alt på jord
er Jesu Kristi rige,
dets herlighed er og så stor,
at det har ingen lige.

Dets gåde er et guddomsord,
som skaber, hvad det nævner,
som fylder dale trindt på jord
og klipperne udjævner.

Med det indvies Jesu dåb,
velsignes Jesu bæger,
så hist udspringer livets håb,
og her det vederkvæger.

Med ordet skabes gode kår
for barnekæmper lave,
så de kan le ad bancsår
og springe over grave.

Med det der skabes vin af vand
og paradis af ørke,
med det der skabes lys om land,
mens verden går i mørke«.

Fra mange, mange hjem i landet, hvor disse unge har fæstet bo, går der i dag fine, vemodige, taknemlige tanketråde til denne kiste. Det samme gælder den talrige tilhørerkreds fra skolens omegn, hvoraf nok de fleste, som kunde, er her personlig til stede. Det var pastor Konradsen, som åbnede vore efterårsmøder med en tale over dagens evangelium, og hans altid varme og inderlige ord stemte hjærtestrængene til et godt og velsignet møde. I reglen blev han hos os til mødets slutning, for han vilde — som alle gode talere — så gærne høre. Han stængede ikke for nutiden, Som hos Grundtvig, Geijer og Gladstone voksede hans frisind med årene. Vort fædrelands lykke var altid hans hjærtes håb. Derfor vajer skyttesagens faner ved hans jordefærd, og derfor må også blandt mange andre dansk kvindesamfunds afdeling for Horsens og omegn igennem mine få ord have bragt ham en inderlig tak for godt og trofast arbejde. Når kvinderne gærne vil hjælpe i arbejdet for mere samfundsretfærdighed, for bedre hjem, i det hele for en lysere fremtid i det danske folk, så forstod den gamle mand dem og stillede sine ypperlige parlamentariske evner til deres tjeneste.

Når Konradsen stod på en talerstol og stred for en eller anden sag, der havde vundet hans hjærte, så var der en højtid og en rensende, velgørende lidenskab i de store, langtrullende ordbølger; men der var aldrig skum på disse bølgetoppe, for han var en ydmyg kristen. Han så på sig selv som en stor synder, retfærdiggjort ved Guds uforskyldte nåde, glad som et

barn ved syndernes forladelse, men med et angerens højsind, der ofte så gribende vemodigt farvede perlerne i hans prædikener. Ikke for ingen ting havde han i sin vækkelsestid læst og grublet over Søren Kierkegaard.

Et stormstød, og så faldt denne buskede, storkronede kæmpeeg i den danske skov. Hustru og børn, venner og kampfæller ser på den tomme plads, og det er for os i disse dage, som om den bliver større og større for hver time, der svinder. Hvor var han dog meget for os! Men det skal være vor trøst, at hvad vi tabte ved hans død, det svarer jo ganske til, hvad vi har vundet ved hans Liv. Gudskelov! i denne sorg sprudler glædens kilde.

Hvor er det velsignet, at livet førte mig sammen med denne mand.

Tak, fordi du gav mig dit venskab og var tro som guld. Tak for råd og hjælp, for trøst i strænge tider. For dit barnesind og dine milde øjne. I et af min sjæls bedste værelser skal dit minde bo, så længe jeg lever. Og nu, da du hører Himmeriges klokker ringe, vil vi prøve på at takke Gud for, hvad vi har modtaget igennem dig, hans skrøbelige, men ærlige og trofaste tjener. Og vi vil bede din og vor Gud og fader om at holde sin trøstende og beskærmende hånd over din trofaste hustru og din store børneflok i alle fremtids dage.

»Ja, styrk din tjener med kraftens ånd
og børnene hans tillige!
Lad værket lykkes ved deres hånd,
lad blomstre med os dit rige.«

Os overstråle din herlighed
som solen ved middagstide!
Og lys over os i graven fred
med solebjærgs-skær det blide«.

Guds velsignelse hvile over min hjemrejste vens enke og børn til trøst over tabet, de har lidt. Lad hans hjemfærd være for os alle nogle trappetrin opad, så vi bedre kan se over mod hans og vort himmelske fædreland, vort hjærtes hjem. Amen!

Rousseau.

Man kalder sidste halvdel af det 18. århundrede oplysningstiden. Den gang blev alle overleverede ideer og livsformer stævnet for kritikens og den menneskelige fornufts domstol, og hvad der ikke kunde bestå den prøve, blev kaldt fordomme. Den franske filosof Diderot sagde: »At oplyse et folk, det er at civilisere det, at standse dets oplysning, det er at føre det tilbage til det naturlige barbari«. Man drøftede i dette tidsrum med stor iver pædagogiske, sociale, politiske og religiøse spørgsmål. De negative, nedbrydende, kritiske bevægelser var fremherskende overalt i tidens åndelige liv, og den smule tro, som blev levnet, kastede man på fornuftens gudinde. Hun alene kunde lykkeliggøre det menneskelige samfund, og de samme digtere, der sang lovsang til hendes ære, sværmede blidt, ofte blødsødent for dyd og menneskelykke. Den ånd, som virker dybest og stærkest på gemytterne i denne tid, er Rousseaus. Han tilhører en slægt, som i det 16. århundrede var vandret fra Paris til Genéve for at bevare sin protestantiske bekendelse. Denne slægt var frisindet og velhavende. Moderen livlig og smuk med megen selvstændighedsfølelse. Faderen, der var uhrmager, ejede en stridbar natur, et æventyrligt

sind og lyst til at flakke om i verden, Jean Jacques fødtes den 28. juni 1712, men da moderen døde 8 dage efter, tog faderen en søster til sig i huset, og på dem hvilede nu drengens opdragelse. Hans fantasi og følelse blev uforholdsmæssig stærkt påvirket. Faderen læste tidligt Plutarks levnedsskildringer og romaner med ham. De to, fader og søn, levede sig sammen i en fjærn, fantastisk verden. »Jeg er et større barn end du«, kunde faderen udbryde, når de havde læst en hel nat, til de hørte morgensvalerne kvidre. I 10-års alderen måtte Rousseau se sin fader flygte fra Genéve på grund af en duelhistorie, og nu blev drengen sat i kost hos en slægtning, der var landsbypræst og hed Lambercier. I »Emil« (Vilhelm Mallings mesterlige oversættelse, en bog, som jeg senere udførligt skal vende tilbage til) fremdrager Rousseau en erindring fra sit ophold her, som det er værd at lægge mærke til. »Jeg havde — skriver han — til kammerat en fætter, der var rigere end jeg, og som man behandlede som den rige arving, medens jeg skilt fra min fader, kun var en stakkels forældreløs. Min fornemme fætter Bernhard var en rigtig kujon, især om natten. Jeg drillede ham sålænge med hans frygtagtighed, at hr. Lambercier, ked af mine pralerier, besluttede at sætte mit mod på en prøve. En aften i høst, da det var meget mørkt, gav han mig kirkenøglen og bød mig gå over og hente hans bibel, som han havde ladet ligge på prædikestolen. For at anspore min æresfølelse, tilføjede han nogle ord, som gjorde mig det umuligt åt undslå mig. Jeg gik uden lygte, havde jeg haft lys med, vilde det måske have været værre endnu. Jeg måtte passere kirkegården, men gik vel til mode over den; thi sålænge jeg var ude i det fri, havde jeg endnu aldrig følt nogen rædsel om natten.

Idet jeg åbner døren, hører jeg fra hvælvingerne en ejendommelig genlyd, der synes mig at ligne stemmer, og som begyndte at ryste min romerske uforfærdethed. Døren er åben, og jeg vil gå ind, men næppe har jeg gjort nogle skridt, før jeg standser. Ved at mærke dette bælgmørke, som herskede her i dette udstrakte rum, blev jeg overfaldet af en rædsel, der fik hårene til at rejse sig på mit hoved. Jeg trækker mig tilbage, går ud og begiver mig aldeles rædselsslagen på flugt. I gården møder jeg en lille hund, kaldet Sultan, hvis kjærtegn atter beroligede mig. Skamfuld over min frygt vender jeg om, idet jeg dog forsøger at få Sultan med mig, men den vil ikke. Jeg går lidt støjende igennem døren og træden ind i kirken. Næppe er jeg kommet ind, før skrækken i den grad lamslår mig, at jeg helt taber hovedet, og skønt prædikestolen var på højre side, hvad jeg meget godt vidste, så søgte jeg dog længe efter den til venstre, idet jeg uden at lægge mærke til det må have vendt mig om. Jeg farer vild imellem bænkene, så jeg tilsidst slet ikke ved, hvor jeg er, og kan derfor hverken finde prædikestolen eller døren, hvorover jeg næsten går fra vid og sans. Endelig opdager jeg døren, kommer lykkelig og vel ud af kirken og piler af sted ligesom første gang, fast besluttet på ikke at begive mig alene derind uden ved højlys dag. Jeg kommer tilbage til huset. Da jeg vil træde ind, hører jeg en skraldende latter og kan i den skelne hr. Lamberciers stemme. Jeg skriver det på min regning, og skamfuld over at se mig udsat for spot, tøver jeg med at åbne døren. I det samme hører jeg frk. Lambercier, der er urolig for mig, anmode tjenestepigen om at hente en lygte, og at hr. Lambercier bestemmer sig til at gå ud efter mig, ledsaget af min tapre fætter, hvem

man nok bag efter skulde have givet æren for denne ekspedition. På øjeblikket er min angst som blæst bort, og jeg er nu kun bange for at blive grebet i mit flugtforsøg. Jeg løber, jeg flyver til kirken; uden at forvilde mig, uden at famle når jeg prædikestolen, jeg bestiger den, tager biblen og styrter ned, i tre spring er jeg ude af kirken, hvis dør jeg glemmer at lukke, jeg træder åndeløs ind i værelset, kaster biblen på bordet, vel noget forvirret, men dog skælvende af fryd over at være kommen den tiltænkte hjælp i forkøbet«. Rousseau fortæller denne lille oplevelse i »Emil« for at vise, at der efter hans mening ikke er noget, der bedre kan berolige den, som er bleven bange for nattens skygger, end at høre et selskab i nærheden le og passiare i al ro; men selve fortællingen illustrerer fremherskende sider i hans sjæleliv, som vi senere skal høre mere om.

Fra Rousseaus 6-årige ophold hos denne præst, hvor han »skulde lære latin og det øvrige elendige ordkram, som man dermed forbinder under navnet opdragelse«, må jeg medtage et træk, der er lærerigt overfor en vigtig side af opdragelsen. Man fandt en dag på hans værelse alle tænderne knækkede på en kam. Han nægtede at have rørt den; man trængte ind på ham, men han vilde ikke tilstå. Så skrev man efter hans morbroder, og da denne kom, skulde tilståelsen prygles ud af den unge synder; der var jo ingen tvivl om hans skyldighed. Dog var sandheden den, at Rousseau var uskyldig og led uretfærdig. Han blev tugtet ganske afskyeligt, men var bestemt på hellere at lade sig slå ihjel end at fri sig ved en løgnagtig tilståelse. »Jeg trådte endelig ud af denne grusomme kamp, aldeles sønderflænget; men jeg havde bestået den sejrrig«, skriver han selv. Til denne sejr

var der dog i dybere forstand knyttet et forfærdeligt nederlag, hvilket han skildrer således: »Man tænke sig . . . . et barn, som ikke en gang havde nogen forestilling om uretfærdighed, men som nu for første gang får en så forfærdelig erfaring om den, og det oven i købet gennem personer, som det i højeste grad elsker og skatter. Hvilken omstyrtelse af alle dets forestillinger! Hvilken forvirring i dets domme! Hvilken fuldstændig forstyrrelse i dets hjærte, i dets hoved, i hele dets lille moralske væsen! Man tænke sig, siger jeg, alt dette, hvis man kan det; thi hvad mig selv angår, så føler jeg mig ude af stand til at sætte ud fra hinanden og fremlægge selv det mindste af det, som den gang er foregået i mig . . . Endnu i denne stund, da jeg skriver dette, føler jeg, hvorledes min puls slår. Aldrig kan jeg glemme disse øjeblikke, om jeg så blev hundrede tusinde år gammel. Hermed gik da også mit barnlige livs munterhed tabt. Fra dette øjeblik af nød jeg ingen ren lykke mere, og endnu i dag er jeg mig bevidst, at mindet om min barndoms ynde ender ved dette tidspunkt Det var med mig således, som man skildrer os det første menneskes første ophold i paradiset efter dets fald. Tilsyneladende havde min stilling ikke forandret sig, men i virkeligheden var et ganske andet liv indtrådt. Tilbøjelighed, inderlighed, ærefrygt, tillid bandt ikke mere lærling og foresatte til hinanden; jeg betragtede ikke mere disse som guder, der læser i vore hjærter, jeg havde ikke mere så stærk afsky for at gøre, hvad der var uret; men jeg frygtede bestandig for en anklage. Jeg begyndte nu at fordølge mig, at være opsætsig og at tænke på løgn. Alle min alders laster plettede nu min uskyld og forgiftede min leg«.

Uretfærdigheden fra de voksnes side påvirkede

Rousseau voldsomt; han opfattede den, og med rette, som en forbrydelse imod den ærbødighed, man skylder barnet i den forstand, at man ikke må krænke det ved brud på ret og sandhed.

Sanseligheden ytrede sig meget tidligt hos ham —, »mit blod brændte af sanselighed næsten lige fra fødselen af«, siger han. Det var ham et sanseligt behag at få prygl af sine kvindelige opdragere. Han svælgede derfor i romanlæsning og fik smag for den ensomhed, der for sådanne drenge kan være så farlig. Både i ydre og indre henseende blev hans liv en mærkelig svingning fra det ene til det andet. Da han var bleven vraget som skriverdreng på et offentligt kontor, sattes han i lære hos en gravør, og han manglede ikke lyst til dette arbejde, men behandledes råt og strængt, og denne stærke tvang kaldte frihedslysten til live. Om søndagen sværmede han onkring i lystige kammeraters lag, og da byporten en aften var lukket, rømte han ud i den store eventyrlige verden. Her måtte lykken kunne findes! Et eller andet sted måtte han kunne møde de heltelige og erotiske skikkelser, som hans yppige fantasi havde malet. Sådanne pludselige overgange vrimler det af i hans livsførelse. Som en lystig vagabond kom han til en gæstfri præst og sattes der i så brillant en stemning, at han på præstens anmodning gik over til katolicismen. En fornem dame af denne bekendelse, fru Warens, sendte ham til Turin, for at han skulde komme til klarhed over den katholske religion; han blev optaget, men gik senere over til den reformerte kirke. Denne frue havde været pietistisk vakt i sin ungdom, følelsens inderlighed var for hende det egentlig religiøse. Hun var noget af en sværmer, vilde prøve på at lave guld (alkymist) og forsøgte sig i store industrielle fore-

tagender, som tilsidst ruinerede hende økonomisk. Hun var flygtet fra sin mand, optog alle slags æventyrere gæstfrit i sit hus og søgte at give dem råd og hjælp. Under hendes indflydelse vokser ukrudtet og den gode sæd lige frodigt i Rousseaus sind, de stridende modsætninger i hans natur udfolder sig her uhindret«. Det øjeblik, da jeg første gang så fru Warens — sagde han — blev bestemmende for mig, hvad hele mit liv angik, og frembragte ved en uundgåelig kæde af begivenheder den skæbne, der rådede i resten af mine dage«. Han så i hendes strålende skønhed på en gang en moder og en elskerinde. Rejsen til Turin gik til fods over Alperne. De storartede naturindtryk satte bevægelse i hans bløde sind —, han fortæller senere om denne tur på en så gribende måde, at man gerne kan sige, at rejsen danner et vendepunkt i naturfølelsens historie. Nogle år i forvejen havde Holberg også rejst her og skrevet: »Jeg rejste over de alpiske bjerge og kom til Savoyen; hvilket land, endskønt det er klippefuldt og fælt at se til, er der dog mange smukke stæder og byer deri«. Men med Rousseau får nu disse fæle klipper, enge og skove liv og sjæl; han har opdaget »Fodrejsens dybeste hemmelighed, den evige higen, som aldrig får fred«, og hjulpen menneskeslægten et skridt fremad i retning af at kunne glæde sig ved Guds frie natur med al dens rige mangfoldighed, som kan tale til sindet, når det lukker sine tunge porte op. Under disse fodture dannes i hans sjæl det indtryk, der senere brød ud som en voldsom indsigelse mod bylivet og tidens hele kultur.

Efter nogen undervisning i et kloster bliver han først handelskommis, senere lakaj. Han øvede i denne tid et tyveri, som han falskelig beskyldte en ung pige

for, så kunde han undgå at bekende. Når han senere så den unge pige, ængstedes han for hendes skæbne, og hans anger var vist lige så stærk, som handlingen havde været gemen. Han bliver nu på grund af begavelse og udmærkede kundskaber sekretær i et adeligt hus. Her havde han det godt, men snart overfaldt vandrelysten og længslen efter fru Warens ham. »Jeg har aldrig — siger han — været virkelig egnet for det borgerlige samfund, hvor alt er bundethed og pligt. Mit uafhængige naturel gjorde mig stedse uskikket til sådan underkastelse, som er nødvendig for den, der vil leve sammen med menneskene«.

Fru Warens venner fandt, at Rousseau var dum, han duede nemlig slet ikke i en diskussion, kun i ensomheden udfoldedes hans enestående åndelige begavelse. Men så kunde han jo blive præst, sagde de. Han tog på et præsteseminarium, men det gik ikke, så dyrkede han musikken, optrådte flere steder i det franske Svejts — og gjorde fiasko. Når han strejfede om på markerne, vekslede hans stemninger ofte fra den mest overgivne fryd til den dybeste melankoli. »Ofte standsede jeg for at græde i ro«, skriver han i sine bekendelser, »satte mig på en sten og morede mig ved at se mine tårer falde i vandet«. Af et fransk gesandtskab lod han sig sende til Paris for at blive officer Ny, vinkende muligheder — og hurtigt nye skuffelser. Så sætter fru Warens ham ind på et opmålingskontor, men han udholdt ikke det trange og mørke lokale, gav sig derfor til at undervise nogle smukke, unge damer i musik. Disse rørtes ved hans smægtende øjne og ungdommelige skikkelse Men da også ældre damer opdagede ham, blev fru Warens betænkelig, og da gjorde hun ham og en anden ung mand til sine elskere Det er pinligt at læse om hans

nedværdigelse, men som professor Høffding så forstående skriver i sin udmærkede bog om Rousseau og hans filosofi: »Hvad der stedse pånу forsoner med ham, er den store og dybe trang til det rene og store, det excelsior! (»højere op«), der klang i hans sjæl, og som han trods al sin usselhed har fået til at klinge for slægten efter ham«.

Når Rousseau ikke sværmede i marker, haver og på vinbjærgene eller samtalede med fru Warens, så arbejdede han ivrigt på egen hånd i latin, arithmetik, fysik og filosofi Opfattelsens lykkefølelse og modnende indflydelse nåede han bedst i den ubundne selvvirksomhed. Da han en tid havde slingret omkring mellem de største og højeste følelser og sanselighedens mørkeste afgrund, foretog han sit eneste praktiske forsøg på opdragelsens område. Han blev huslærer; men det vilde slet ikke gå Han var nervøs og uharmonisk i hele sin optræden. »Jeg indså alle mine fejl«, skriver han, »jeg følte, hvad der manglede mig; jeg studerede mine lærlinge; jeg kendte dem ind i deres inderste og tror også, at jeg heller ikke en eneste gang er blevet et offer for deres list. Men hvad hjalp det mig at kende ondet, når jeg ikke forstod at anvende midlet derimod? Jeg gennemskuede alt, men forhindrede intet og kom aldrig til målet. Alt, hvad jeg gjorde, var nøjagtigt således, som man ikke skal gøre det«. Sidstnævnte var i alt fald et udbytte, som mange dårlige opdragere ikke engang har fået ud af deres virksomhed.

Rousseau opfandt en ny nodeskrift, som han rejste til Paris med 1741, men den vandt ikke bifald ved akademiet, og han blev ikke i byen ret længe, thi salonlivet trykkede ham, han længtes efter sine kære

fodture igen. Dog var han længe nok i Paris til at få et forhold i stand til en ung pige, Therese Levasseur, som havde tilsyn med vasken i det hus, hvor han spiste. Hun var af tarvelig dannelse, læse kunde hun ikke, og ganske sikker på rækkefølgen af årets 12 måneder var hun heller ikke. Rousseau har aldrig egentlig elsket hende, men han trængte til at have et menneske at tale med, og hun havde praktisk sans, sørgede godt for ham, de levede sammen i over 20 år, før han erklærede hende for at være sin hustru. Deres børn blev sendt til hittebørnshospitalet. Mangfoldige steder i Rousseaus skrifter er der forsøgt på at retfærdiggøre dette skridt, men det lykkedes ham ikke, hverken overfor andre eller overfor sig selv.

»At leve er krig med trolde
i hjærnens og hjærtets elv,
at digte, det er at holde
dommedag over sig selv«,

synger Ibsen, og Rousseaus skrifter er en dommedagsprædiken over forfatterens eget liv, som der skal søges om mage til i verdensliteraturen. I begyndelsen af »Emil« læser vi: »Den, der ikke kan opfylde en faders pligter, har ikke ret til at blive det. Hverken fattigdom, arbejde eller menneskefrygt kan fritage ham for at underholde sine børn og for selv at opdrage dem. Mine læsere, tro mig på mit ord: jeg forudsiger enhver, der har hjærte og forsømmer så hellige pligter, at han længe vil udgyde bitre tårer over sin synd, og at han aldrig vil finde trøst«

Det var i året 1749, at et fransk akademi havde fremsat det stridsspørgsmål: »Har kunsternes og videnskabernes genfødelse bidraget til at rense sæderne?« Rousseau så dette spørgsmål i en avis, som han tilfældig fandt, da

han var på vejen til Diderot, der sad fængslet for sine meningers skyld. Som et lyn tændte det i ham alle de slumrende tanker. Hjærtet bankede voldsomt, og tårerne strømmede nedad hans kinder. Han følte en pludselig vækkelse til at blive et nyt menneske.

Hvad Hejberg oplevede på hotellet i Hamborg, da den hegelske filosofi, som han forgæves i mange år ved studium og rejser havde prøvet på at trænge ind i, pludselig åbnede sin dør for ham til forståelse af, at »ånden opsteg til det høje for at dale ned i dybet af sig selv«, mens kirkeklokkens toner over den larmende børsby bares ind til ham gennem det åbne vindue. Hvad Jakob Peter Mynster oplevede hin stille dag i Spjellerup, da det slog ham, at er der en levende Gud til, så bør alle kræfter vies til hans ære. Hvad Hans Nielsen Hauge blev grebet af den sommerdag ude på marken, da han vaktes til at gå ud i Norge og tale ind i rationalismens klamme tåge: Vend tilbage til fædrenes ånd og liv — sådant noget, men på et andet livsområde, er det som hin dag kaster de store bølger gennem Rousseaus sind. Med en pludselig klarhed står han ansigt til ansigt med sit livs store opgave, han ser den svælgende kløft mellem menneskenes natur og samfundets naturtilstand. Den sidstnævnte har dræbt det umiddelbare, det barnlige i slægten; kulturen har udgnidt den store sandhed, at alle — børn, kvinder og menigmand — kan komme i forhold til livets højeste lykke, »vore sjæle er blevne fordærvede, efterhånden som vore videnskaber og vore kunster er skreden frem i fuldkommenhed. Luksus, løse sæder og trældom har stedse været straffen for vore hovmodige forsøg på at forlade den lykkelige uvidenhed, i hvilken den evige visdom havde sat os«.

Ved sin afhandling vandt Rousseau prisen og blev en berømt mand. Alle hans skrifters bærende grundtanke blev udtalt her: Lad os vende tilbage til naturen, thi den er god; det er kulturen, som har fordærvet mennesket. »Det er min overbevisning«, skrev han senere, »at mennesket er et af naturen godt væsen, som elsker retfærdighed og orden, at der intet oprindelig ondt er i menneskets hjærte, og at naturens første bevægelser altid er de rigtige«. Men så kommer fordærvelsen fra samfundet med sin dybe kløft mellem fattig og rig, herskab og træl. Fra dette svælg stammer alle udskejelser og laster. Vi må have opbygget et nyt samfund, men dertil kræves ny mennesker, og dem kan vi jo ikke få banket op af jorden, de kan ikke komme frem på nogen anden måde end ved en gennemgribende, ny opdragelse. Så sender han da i året 1762 sin »Emil« eller »Om opdragelse« ud i verden. Denne bog er så genial, så brusende voldsom, så digterisk gribende, at den tvang hele det tænkende Evropa til at sysle med opdragelsesspørgsmålet. Rousseau kan jo, efter hvad jeg her har fremdraget, ikke virke som forbillede. Han fik aldrig sit liv i samklang med, hvad hans hjærte følte i de store øjeblikke, men hans sørgelige erfaringer, hans anger og hans bekendelser er skænket verden som en pædagogisk anlægskapital, enhver ung mand og kvinde burde eje. Vilhelm Mallings udmærkede oversættelse af »Emil« burde læses og drøftes i ethvert hjem i landet.

Den flove, ensformige tærsken i Jakob Holmblads almanak, som er en så almindelig mandfolkeidræt i dansk selskabelighed, kunde uden skade godt en gang imellem vige pladsen for lidt oplæsning af og samtale om, hvad der står skrevet i en sådan bog som »Emil«. Kvinderne skulde da nok melde sig.

Som den fra fædrene nedarvede selskabelighed nu er indrettet, sidder de ofte og keder sig. Ungdommen skulde ikke ødsle sin kostbare fritid på det moderne, umandige, kællingevisne literaturpjat om kønsdrift og dameskjørter, men gribe med begærlighed og læse med omtanke et værk som »Emil« Mon jeg ikke kunde drage en og anden til at give sig i kast med bogen ved en kort vandring gennem dens mangfoldige opdragelsestanker? Det skal prøves.

Den første af »Emil«s fem bøger omhandler barnets allerførste levetid, og i fortalen siger Rousseau, at selv om hans tanker ikke skulde kunne bruges, så kan de dog måske vække gode ideer hos andre mennesker, og da er hans tid ikke spildt, thi det vigtigste er dog, at menneskets væsen frugtbargøres. Man forstår ikke barndommen, tænker slet ikke over, hvad den er i stand til at kunne modtage, og dog er det ikke småting, her er tale om; det gælder jo slægtens lykke eller ulykke. Den første opdragelse er den vigtigste, og den tilhører kvinderne; hvis det var mændenes sag, så havde skaberen givet dem mælk til barnets ernæring. Derfor henvender han sig først til den omhyggelige og kærlige moder; hun, som vil se sit barn lykkeligt så snart som muligt og som af mange grunde er mest interesseret i opdragelsens heldige udfald. Til hende siger han: »Vore opdragere er naturen, menneskene eller den os omgivende tingenes verden. Udfoldelsen indenfra af vore evner og organer er naturens opdragelse; den brug, man lærer os at gøre deraf, er menneskenes opdragelse, og den kundskab, som vi erhverve os gennem vore egne erfaringer om de genstande, vi kommer i forhold til, er den opdragelse, som tingene selv giver os. Enhver af os har altså modtaget vor dannelse af tre slags

læremestre. Den discipel, i hvem disse tres torskellige lærdomme kommer i strid med hverandre, er dårlig opdraget og vil aldrig være i overensstemmelse med sig selv. Den, i hvem de smelte sammen og pege mod de samme endemål, han alene når sin bestemmelse og lever derefter. Kun han er vel opdraget.

Menneskenes opdragelse er den eneste, over hvilken vi i sandhed råde, og dog kun betingelsesvis; thi hvem tør håbe i et og alt at være herre over alle de menneskers ord og handlinger, der omgiver et barn?« Stol ikke på de verdensborgere, som søger til en fjern verdensdel efter de pligter, som de ikke gider opfylde på den plads, hvor de lever; man kan elske tartarerne for at slippe fri for at tænke på sine naboer. Det er ikke opdragelsens mål at frembringe en officer, en præst, en øvrighedsperson, men et menneske. »At leve er den kunst jeg vil lære Emil, og at leve er at handle, at gøre brug af vore organer, vore sanser, vore evner, af alt det i os, som giver os følelsen af vor egen tilværelse. Det menneske, der har levet længst, er ikke det, hvis liv tæller flest år, men det, som dybest har følt livets pulsslag. Mangen en lader sig begrave i hundredårsalderen, som i grunden har været død fra sin fødsel«. I livet gælder det ikke om forskrifter, men om øvelse. Det menneske, der er bedst opøvet i at bære livets modgang og medgang, er bedst opdraget. Hvad skal man da gøre for at nå sit mål? Meget uden tvivl — hindre, at der gøres noget! udbryder Rousseau i den negative opdragelses grundsætning. Man skal hindre skadelige påvirkninger. Det nyfødte barn trænger til at bevæge sine lemmer, men straks står menneskene parat til at trodse naturen; man møder med hue og svøb og snører til således, at barnet havde det mindre tvungent og pinligt i foster-

sækken end i sit svøb. Det har intet vundet ved at blive født. I egne, hvor man ikke bruger alle disse overdrevne forsigtighedsregler, er menneskene alle sammen store, stærke og velskabte »De lande derimod, hvor man svøber børnene, vrimler af pukkelryggede, halte, hjulbenede, forkrøblede, lidende af engelsk syge«. Man skynder sig med at vanskabe legemerne ved at lægge dem i presse. — Søren Kierkegård her hjemme skrev en gang, at ingen filosof har kunnet forklare det første barneskrig. Rousseau giver i alt fald en forklaring: Barnets gråd stammer fra, at man ærgrer det lige fra fødslen. Dets første gaver er bånd, dets første traktement smærter Al denne gruelige tvang får lige så vel indflydelse på barnets sind som på dets legemlige befindende. Mødrene laver disse kunster for at fri sig for ulejligheden og for at kunne give sig hen til bylivets adspredelser. Nej, lad børnene bruge deres kræfter. »Lad deres legemer blive hærdede mod årstidernes, vejrligets og elementernes ustadighed, imod hunger, tørst og træthed. Under opvæksten kan man uden fare vænne legemet til at tåle hvad som helst, medens i den modnere alder den mindste afvigelse fra det sædvanlige kan blive farlig«.

Rousseau hævder, at det er menneskets skæbne at lide alle dage; men lykkeligt er det barn, som kun kommer til at lide fysisk, de åndelige lidelser er langt værre. Man kan fortvivle i sindets lidelser, men man dræber sig ikke for nogle gigtsmærters skyld. Når man ikke selv længer kan plage et barn tilstrækkeligt i dets hjem, så tager man en lærer til hjælp, han propper det med kundskaber, uden at det føder så meget som en selvstændig tanke, både i legemlig og sjælelig henseende er det bleven en svækling, før man

kaster det ud i verden. Nej, vil man bevare menneskets oprindelighed, da skal man fra det øjeblik, barnet kommer til verden, tage imod det på en anden måde. Læs hos Plutark, hvorledes Cato, censoren, der styrede Rom med så stor dygtighed, forlod alt for at være inde i stuen, når ammen, det vil sige barnets moder, vadskede sønnen og skiftede hans linned. Herskeren Augustus lærte sine børnebørn svømning, skrivning og begyndelsesgrundene i videnskaberne; han havde altid børnene omkring sig. Grundloven for al opdragelse er den, at man, hvor overlæsset man end er med arbejde, giver sig tid til at have med børnene at gøre. Kan du ikke selv, så se dig om efter en ven, et menneske, der ikke går til sit arbejde for lønnens skyld; en mand, som ikke kan købes for penge, og han må helst være så ung, som det er foreneligt med at være et vel udviklet menneske. »Til råd er gubben en herlig gæst, men unge øjne de ser dog bedst«. Øv barnet tidlig i gymnastik, et langt liv opnår mennesker kun i de folkefærd, som stærkest har drevet på med legemsøvelser og lært ungdommen at udholde store anstrængelser og udføre de sværeste arbejder. Glem ikke menneskets to bedste læger: Mådehold og arbejde. Gør barnet stærkt; i et skrøbeligt legeme bliver ånden svag. Patrik Oneil i England har aldrig drukket stærkt øl og altid levet ved plantespiser, han stod op og gik i seng med solen, så vidt hans gerning tillod det. Nu er han 113 år gammel, hører godt, kan gå uden stok, arbejder og befinder sig udmærket; han går til kirke hver søndag, ledsaget af børn, børnebørn og børnebørns børn. Bort med lægerne! Deres kunst er farligere end alle de onder, som de tror at kunne helbrede. De dræber modet, selv om de en enkelt gang gavner legemet, og

så påfører de os alle ynkeligheder: Modløshed, slaphed, lettroenhed og rædsel for døden! Det er en tvivlsom lykke for et barn at vokse op i et rigt hjem; thi rige forældre bliver næsten altid ført bag lyset. Al ting gøres slet, undtagen hvad de udfører selv, og det indskrænker sig til latterlig lidt. Barnet skulde altid have lov til at indånde den friske landluft. »Menneskene er ikke skabte til at ophobes i myretuer, men til at spredes over jorden, som de skal dyrke. Jo tættere de pakker sig sammen, des mere fordærves de. Legemlige svagheder så vel som sjælelige laster er den ufejlbarlige virkning af denne sammenstimlen i alt for store hobe. Af alle skabninger er mennesket den, der mindst egner sig til at leve i flok. — — — Menneskets ånde er dræbende for dets medmennesker. Dette er ikke mindre sandt i bogstavelig end i overført betydning«. Byerne, købstæderne, er menneskeslægtens gabende svælg, som landet stadig må bringe fornyelse. Lær barnet til at bade, så det kan få lyst dertil hver dag hele sit liv, det er ikke blot sundt og renligt, men muskelvævet gøres smidigere derved, og så kan barnet langt bedre tåle både varme og kulde. Lad være med at vugge børnene! Det er lige så farligt for dem som lister, svøb og barnehuer. Hvor frisk og modtagelig er ikke et barn, og hvormeget kan det dog ikke lære i de første år. »Dersom man delte al menneskelig viden i to dele: den ene fælles for alle mennesker, den anden særlig for de lærde, da vilde den sidste del være såre liden i sammenligning med den første. Men vi tænke så ringe om denne for alle fælles kundskabsfylde, fordi den erhverves helt umærkeligt. De voksnes ansigtsmuskler er anderledes stive end et barns; i et barneansigt veksler ønsker, skræk og smil med lynets hurtighed Barnet forstår

ikke vore ord, men opfatter vor mening igennem den tone, hvormed ordene udtales. I vågen tilstand er barnet virksomt som ingen anden, men det fryder sig i tavshed og græder, når det har det ilde, og af dets tårer fødes menneskets første forhold til sine omgivelser, det er det første led i samfundsordenens store kæde. Når man så forgæves har prøvet på at udfinde, hvad det græder for, så klapper man det, vugger det og synger for det for at få det til at sove, taber tålmodigheden, hvis det bliver ved. Ja, der er ammer så rå, at de slår det. Underlige lærdomme, som det modtager ved indtrædelsen i livet. »Jeg glemmer aldrig, hvad jeg en gang har været vidne til; jeg så en af disse besværlige, små skrigehalse blive slået af sin amme. Han tav øjeblikkelig; jeg troede, at det var af frygt, og jeg sagde ved mig selv: Denne fyr vil blive en trællesjæl, som man ingen vej vil komme med uden igennem strænghed; men jeg bedrog mig. Denne ulykkelige stakkel var som kvalt af harme; den havde tabt vejret, jeg så den blive helt violet i ansigtet. Et øjeblik efter fik staklen luft i et skærende skrig; alle tegn på harme, på raseri, på fortvivlelse, som den kan fødes i den alder, var i dette skrig. Jeg frygtede for, at barnet vilde udånde i den ophidselse, som det var i. Dersom jeg havde tvivlet på, at følelsen for ret og uret var menneskehjærtet medfødt, så vilde dette ene eksempel have været tilstrækkelig til at overbevise mig. Jeg er vis på, at en glødende tråd, der tilfældig var faldet på dette barns hoved, vilde have voldet det mindre smærte end dette vistnok lette slag, men dog givet i den tydelige hensigt at krænke det.« — Børnenes tårer er fra først af bønner, men de bliver meget let til befalinger. Jo mere barnet skriger for at få dig til at betjene det,

des mindre skal du føje det. Barnet synes ikke at have spor af moral. Det knuser, slår i stykker, ødelægger, hvad det kan få fat i. Det kvæler en lille fugl uden samvittighedsnag. Dette er ikke af ondskab, men fordi det føler en sådan overflødighed af livskraft, at det må kunne sætte liv i alt, hvad der omgiver det, det bekymrer sig ikke om følgerne, enhver omdannelse er en handling, og det sidder inde med en ustyrlig energi. Men når de voksne er dumme nok til at ville være redskaber for denne barnets handlelyst, så skal det snart lære at benytte sig heraf, og de tårer, som det nu lader falde, er i reglen kun vane eller stivsindethed.

Man skal ikke gøre sig så megen ulejlighed med at få børnene til at tale tidligt, det skal de nok lære sig selv, og presser man dem, er man særlig agtpågivende overfor hvad de siger, så gider de ikke lukke munden ordentlig op, men beholder alle dage den fejl at tale uforståeligt og alt for sagte. Udenadslæsningen, remseriet er også en farlig fjende af den sunde, naturlige udtale, thi her siges alt på samme tonløse måde, og tonefaldet er dog talens sjæl, som giver ordene varme og troværdighed. Lad barnet være fri for flere ord, end det har forestillinger. Barndomstidens første fremskridt foregår næsten samtidig. At tale, spise og gå lærer det på en og samme tid.

Ved gråden vil børnene så tit prøve på at kommandere de voksne. De kan støde sig hårdt uden at græde, hvis de ved, at ingen kan høre dem. Barnet er i besiddelse af en sund og god selvkærlighed; først gennem forholdet til andre mennesker udarter den til egenkærlighed. Men børnene får ikke lov til at være børn; man »ser bestandig manden i barnet, uden at tænke på, hvad han er, før han bliver mand«. Man

opofrer nutiden for en usikker fremtid. En livsglad alder rinder bort under trusler, prygl, tårer og i slaveri. Disse første lykkelige år, der aldrig mere vender tilbage, hverken for børnene eller forældrene, fylder man med smerte og bitterhed. »Hvad skal man sige til denne barbariske opdragelse, som binder børnene med lænker af enhver slags og begynder med at gøre dem ulykkelige for at forberede dem på lang afstand til en, jeg ved ikke hvilken, foregiven lykke, som de formodentlig aldrig kommer til at nyde; hvem ved, om barnet nogensinde bliver voksen«.

Nej, værn dog om barndommens elskværdige naturlighed, stjæl ikke de korte, lyse øjeblikke, som naturen skænker. Lad dog ikke børnene dø, uden at have smagt livet. Elsk barndommen med dens fryd og glade leg. Enhver for tidlig lærdom, som man vil putte ind i et barns hoved, bliver til en last i bunden af dets hjærte. I frihed og ro skal barnenaturen have lov til at udfolde sig, det giver den sundeste slægt. Det er fremtidsbekymringerne, der kræver så meget af os, som vi aldrig får det mindste med at gøre, de er kilden til alle vore elendigheder. Frygten for, at én selv eller éns børn skal blive fattige, er værre end fattigdommen selv. Hvilket vanvid at forglemme n u e t, som dog er det eneste sikre. Blot dog menneskene vilde nøjes med at være i øjeblikket, hvad de er inderst i sig selv. Og det første af alle goder er ikke magt, men frihed. Det menneske, som i sandhed er frit, vil kun, hvad det kan De fleste er kun tilsyneladende fri. »Denne lille dreng, som I ser der«, sagde Themistokles til sine venner, »er Grækenlands styrer; thi han behersker sin moder, hans moder behersker mig, jeg hersker over athenienserne, og athenienserne styrer grækerne«. Ja, det er ofte små hænder, som

sætter samfundsmaskineriet i gang! — Det ser ud til hos Rousseau, at børn først får fornuft på et meget sent tidspunkt af deres liv. Det er forkert; børn bruger deres forstandsævner og ræsonnerer meget tidligt. Som man bruger fornuften overfor de voksne, vil Rousseau, at man skal bruge magt overfor børnene, de skal føle egen svaghed og opdragerens styrke. Han sætter dette en god del på spidsen. Og når han udbryder: »Lad alle dine afslag være uigenkaldelige, lad intet overhæng bringe dig til at vakle. Det en gang udtalte nej bør være som en kobbermur, imod hvilken barnet kun en fem eller seks gange vil have udtømt sine kræfter for aldrig mere at forsøge på at omstyrte den«, så kan dog dertil bemærkes, at fremgangsmåden er rigtig som regel, men der gives undtagelsestilfælde, hvor det kan være godt, at barnet igennem sin bøn kan mærke, at forældrene ikke er træmænd eller stive stenstøtter, men at det ved en smuk og indtagende bøn lader sig gøre at bevæge dem. Derimod har Rousseau evig ret i, at igennem al opdragelse gælder det om at opdrage sig selv. Når han vil ud på landet med sin Emil, da er det for at komme bort fra kammertjenernes slæng, thi de er de usleste mennesker næst efter deres herrer; bort fra den fernis, som dækker over fordærvede sæder i byerne, bøndernes usminkede og grovkornede laster trastøder dog mere, end de forfører; på landet opnår den dygtige opdrager også mere anseelse end i byerne.

Opdrageren må ikke tåle, at et barn behandler voksne som underordnede eller ligemænd; hvis det for alvor dasker, så send daskene eftertrykkeligt tilbage med renter. »Jeg har set tankeløse lærerinder opmuntre et barns genstridighed og ægge det til at slå, ja som selv har ladet sig gennemprygle af det, medens

de har leet af dets svage slag uden at overveje, at disse efter den lille rasende fyrs hensigt, var lige så dødbringende slag, og uden at tænke på, at den, der vil daske som lille, vil slå ihjel, når han bliver stor.

Tugtelse må aldrig idømmes børnene som straf, men den skal ramme dem som deres slette handlingers naturlige følge; så vil de blive ved med åbenhjærtigt at fortælle deres opdragere alt, hvad de har gjort; thi det er der jo ingen fare forbunden med Vogt dig for at spørge barnet: »Har du gjort det?« Det er et uklogt spørgsmål og den første fristelse til løgn. Slæb ikke børnene til kirken for at gøre dem fromme, de keder sig fordærvet, tving dem ikke til at mumle bønner, så længes de bare efter den lykke: aldrig mere at skulle bede til Gud. Man vil så tit lære børnene at være gavmilde ved at lade dem give almisse, men man bedrager gerne sig selv. Barnet giver uden medfølelse. Det skænker hellere 100 kr. bort end en kage; forlang blot brystsukker eller legetøj af den lille flottenhejmer, så skal det snart vise sig, hvor gavmild man har gjort ham. Aldrig i livet bliver mennesket i den grad optaget som i barndommens dage, når det leger og springer af sted hele dagen igennem; derfor vidste oldtidens store opdragere, at de havde gjort alt, når de tilgavns havde lært børnene at fryde sig. Plato vilde opdrage dem ved fester til samleg og fornøjelser. Seneca sagde, at den romerske ungdom var altid på benene, »man lærte den intet, som den behøvede at sidde ned for at lære«. Barndommen skal være fornuftens søvn. Lad børnene virke, arbejde, løbe og råbe, altid i bevægelse, så bliver de kraftige mennesker, og de skal da nok blive fornuftige mennesker. Lær ikke børnene andre vaner end den: ingen bestemte vaner at have Hvorfor er bonden

ofte så tung og dorsk? Fordi han kun gør det, han har set sin fader gøre, eller hvad han selv har udført fra sin tidlige ungdom, han følger gammel slendrian, livet bliver maskinmæssigt, lydighed og vane træder i fornuftens sted. Derfor skal børnene se sig om i livets og virkelighedens brogede mangfoldighed. Den lærling, som intet tør uden efter befaling, vil blive hundrede gange dummere end en bondemands mest klodsede søn.

Emil skal ikke altid spørge andre til råds, han skal lære at stå på egne ben og dømme selv, hans kraftige legeme rummer jo en stærk sjæl Hvad er det, vore opdragere lærer børnene? spø ger Rousseau, og han svarer: »Det er ord, ord og atter ord! Man underviser dem i videnskaber, hvori man synes at vide noget, når man kender ordene historie, geografi, sprog, alle studier, der ligger så langt fra mennesket, især fra barnet, at det er en ren mærkværdighed, om noget af dette vil kunne blive det nyttigt en eneste gang i dets liv. Idet man f. eks. lærer dem geografi, lærer man dem at kende kortene; man lærer dem at kende navne på de byer, lande, strømme, som for dem kun eksisterer på papiret. Ikke en af disse unge lærde, som på en prik ved, hvor Peking og Ispahan ligger, vil kunne finde rundt i sin faders have efter en plan over haven« Og nu historien Man forstår jo ikke begivenhederne, før man kan trænge ind til deres årsag, som gemmer sig dybt i menneskenes hjærter og lidenskaber. Rousseau var en gang til stede, da en lærer fortalte børnene historien om Alexander den store og hans livlæge.

»Alexander var gennem et brev fra Parmenion bleven underrettet om, at hans livlæge Filip var underkøbt af Darius til at forgive ham; på samme tid, som

han giver Filip brevet at læse, synker han lægedrikken, som denne havde rakt ham«. En af drengene beundrede Alexander, men hvorfor? »Fordi han uden betænkning og uden den mindste vægring i en slurk kunde drikke en medicin, der smagte så væmmeligt. Den stakkels dreng havde man for 14 dage siden givet medicin; han havde kun kunnet tage den efter en voldsom kraftanstrængelse og havde endnu den grimme smag i munden. Død og gift var i hans tanker det samme som ubehagelige smagsfornemmelser«. Det er især bøgernes skyld, at børnene fyldes med tomme ord, uden forestillinger. Hvis Emil kan læse, når han bliver 12 år, da er det fordi han selv har fået lyst dertil og opdaget, at det er en nyttig kunst. Opdragerne tager så bagvendt på deres opgave, mener Rousseau, at når man næsten altid gør det modsatte af, hvad der gøres, så vil man næsten altid handle rigtigt. Han vil ikke, at børnene skal undervises i videnskaben, men de skal hjælpes til et sådant åndeligt gribetøj, at de selv kan erhverve den, og han påstår dristigt, at »de lærdomme, som drengene tilegne sig mellem hverandre i skolegården, er dem hundrede gange vigtigere end alt det, man fortæller dem i klassen«. Der må jo også tænkes på klæderne. Endelig intet snøreliv, og skift ikke dragt efter årstiderne. Emil skal ikke gå i tykke vinterklæder om sommeren som folk, der sidder meget stille, men han skal klare sig med sin sommerdragt om vinteren, det gjorde Newton livet igennem, og han blev firsindstyve år. Væn børnene til at være barhovedede sommer og vinter, dag og nat, sådan levede de gamle ægyptere, medens perserne dækkede hovedet med tykke huer; derfor fortæller Herodot: »Persernes hovedskaller er så svage, så du kan gennembore dem med en lille

sten, medens ægypternes er så stærke, at du næppe kan slå dem i stykker med en sten«.

Man klæder børnene for varmt, særlig i de første år. De skulde hærdes mod kulde, så vel som mod varme. Det er også bedre, at et barn bliver sygt en gang imellem, end at det uophørlig skal gå og være ængsteligt for sin sundhed. Da børnene har så megen bevægelse, fordrer de megen søvn. Det er sundest at lægge sig og stå op med solen, men det er af vigtighed, at de fra begyndelsen af vænnes til at ligge dårligt, for så træffer de sjælden senere en dårlig seng. Et blødagtigt liv volder mennesket megen fortræd, medens en hærdet levevis bereder os mange behageligheder. Bløde senge, hvor man svupper ned i fjer og edderdun, smælter og opløser legemet; folk, der kan sove på et brædt, kan falde i søvn over alt, så snart de lægger sig.

Med hensyn til føden, da har naturen ikke givet mennesket nogen mere pålidelig læge end hans egen appetit, og når jeg tænker på mennesket i dets oprindelige stand, så tvivler jeg aldeles ikke om, at de fødemidler, som det da fandt at være de behageligste, også var det sundeste for det. Og mere endnu! Skaberen har ikke alene sørget for den trang, som han giver os, men også for den, som vi giver os selv, og for al tid at sætte ønsket ved siden af trangen, lader han vor smag omskiftes og ændres samtidig med vor levevis. Jo længer vi fjærner os fra naturstanden, desto mere taber vi vor naturlige smag, eller — rettere sagt — vanen giver os en anden natur, som i den grad kan træde i den førstes sted, at ingen af os mere kender den . . vort første fødemiddel er mælk.

Den første gang en af de vilde drikker vin, vil

han skære ansigt og støde bægeret fra sig, og ligeså hos os; hvem der har levet til sit tyvende år uden at smage gærende drikke, vil ikke siden kunne vænne sig dertil, vi vilde alle være afholdne, dersom man ikke havde givet os vin i vore unge år.

Bevar barnets oprindelige smag så længe som muligt; dets næring skal være dagligdags og tarvelig, dets gane kan vænne sig til lidt krydrede sager, og lad det ikke få en kræsen smag.

Madkærligheden er de tomme hjærters last. Frådserens sjæl sidder i hans gane; han er kun til for at spise; i hans åndsfattigdom er han kun på sin plads ved bordet.

At frygte for, at grådighed skal rodfæste sig hos et barn, der ellers duer til noget, er en bekymring, som kun kan huses af små sjæle. Frugter, mælkemad, lidt bagværk, en smule finere end almindeligt brød, og fremfor alt den kunst at kunne uddele alt dette med mådehold, dermed er man i stand til at føre hele hære af børn til verdens ende uden at give dem smag for forfinede retter og uden fare for at forvænne deres gane.

Børnene nærer, efter Rousseau, ligegyldighed overfor kødretter, fordi det overhovedet ikke er naturligt for mennesket at spise kød. Plantespiserne, vegetarianerne i vore dage, henter deres bedste argumenter fra Rousseaus skrifter. Store kødspisere, siger han, er næsten altid mere vilde og grusomme end andre mennesker, og så citerer han Plutark: »Jeg spørger, hvilket mod det første menneske havde, der nærmede til sin mund et stykke sønderflænget kød, som med sine tænder knuste benene af et dyr, der lige havde udåndet, som lod frembære for sig døde legemer, lig, og som nedsvælgede i sin mave de lemmer,

som for et øjeblik siden endnu brægede, brølte, gik og så. Hvor kunde hans øjne udholde et mord? — — at lugten ikke gav ham kvalme? —

Den afflåede hud sig endnu på jorden bevæger,
kødet ristes ved ild — det er, som det gispende bræger.
Mennesket ej til sin mund foruden skælven det fører,
og i sit indre dets suk og stønnen endnu han hører.

Ja, sådan må vel mennesket have været til mode, første gang et sådant rædselsfuldt måltid blev holdt. Hvorfor anklage vor moderlige jord for, at den ikke kan føde og klæde os! Der er jo frugter, mælk og i det hele livsfornødenheder nok. Spis dog ikke de dyr, som intet ondt gør, men som venlig tjener eder og holder sig nær til eder! Fordøjelsesbesværligheder kendes næsten ikke hos bønderne, thi der står brødskuffen og frugthaven altid åben.

Når da Emil er nået barndommens modenhed, så er han en smuk og naturlig dreng, øjet spillende og livligt, ansigtet åbent og smilende. Han har levet et barneliv. »Dersom den grumme skæbne nærmer sig og i ham afmejer vore forhåbningers blomst, så behøve vi ikke samtidig at begræde både hans liv og hans død, vi ville ikke behøve at gøre vor smærte end bitrere ved at bebrejde os, at vi har forårsaget ham smærter. Vi ville sige: han har i det mindste nydt sin barndom; vi har ikke bedraget ham for noget af det, som naturen har givet ham. Men når børnene ikke får lov til at leve efter deres natur, så er det, fordi fædrene og mødrene ikke en gang kender begyndelsesgrundene i den kunst at iagttage børnene.

Emil skal i dette tidsrum kun lære, hvad han kan forstå, »det gælder ikke om at lære ham viden-

skaberne, men at give ham smag for dem og kærlighed til dem«. Han skal kun lære, hvad der er nyttigt for hans alder, og hvis der spørges, om der gives tid til at lære, hvad man bør vide, når øjeblikket er kommet til at gøre brug deraf, så svarer Rousseau: »Det ved jeg ikke, men hvad jeg ved, er, at det er umuligt at lære det før«. Naturen skal være undervisningens hovedgenstand til at begynde med, det fængsler børnenes interesser, og det er tåbeligt at begynde med at tale med dem om mennesket og menneskeånden. »For at lære at forstå mennesket, hvor meget må man da ikke lære først. Mennesket er den vises sidste studium, og I vil gøre det til barnets første«. Af bøger skal Emil før sit 15. år kun have læst én, nemlig Robinson Crusoe, der fortæller om, hvorledes helten på sin ø alene, »berøvet hjælp af redskaber, og dog sørgende for sit livs ophold og underhold, ja endog forskaffende sig et slags velvære, se, det er noget, som er interessant for enhver alder. Det sikreste middel til at hæve sig over fordomme og til at bringe sine domme i overensstemmelse med tingenes sande forhold er at sætte sig i et isoleret menneskes sted og dømme om alt, således som dette menneske må dømme derom, idet han stiller det i forhold til sin egen nytte«. Ellers ingen bøger! »Jeg hader dem, de lærer os at tale om, hvad de ikke forstår. Ingen anden bog end verden, ingen anden undervisning end kendsgerningernes; det barn, som læser, tænker ikke, men læser kun; det oplyses ikke, det lærer ord!« Emil skal lære et håndværk, og der vælges snedkerhåndværket. »Det er ethvert menneskes pligt at arbejde, enhver ledig borger er en kæltring; den, som fortærer i lediggang, hvad han ikke har tjent, stjæler det«.

Da agerdyrkningen var menneskehedens første håndtering, så er den den ædleste og hæderligste, som kan udøves, men den behøver Emil ikke at lære, thi den forstår han allerede. Men dersom han mister arven, da er det godt at kunne et håndværk, men det skal ikke være et stillesiddende stueliv, som forkæler hans legeme og gør det blødagtigt. Der skal et kunstgreb til for at give en stærk ung mand lyst til at blive skrædder. Håndværkeren er mere uafhængig end nogen anden, ethvert samfund har brug for ham, og hvis skæbnen kaster ham ud af hans stilling, så står han ikke hjælpeløs. Når man får indtryk af, at følelses- og fantasilivet i denne alder nærmest, efter Rousseau, kun er til for at skulle bekæmpes, da hænger det vel sammen med, at her var hans egne dybe fald og svære udskejelser. Han skrev jo for at forhindre læserne i at efterligne sine fejl. Vi andre må holde på retten til fri udfoldelse både af følelse og fantasi i disse år. Nu kommer den vanskelige overgangsalder. »Vise Ulysses, slip ikke roret, ellers er alt fortabt«. Det gælder da om at bevare den barnlige uvidenhed om driftslivet så længe som muligt, men når spørgsmålene kommer, så må opdrageren svare ligefremt uden hemmelighedskræmmeri, forvirring eller latter; thi den første gnist, som falder i barnets indbildningskraft, kan tænde sanserne i brand. Den, som rødmer, er allerede skyldig. Det er et kildent spørgsmål: Hvor kommer børnene fra?

Men Rousseau kendte en moder, som forstod for sin søns vel og for dydens skyld at trodse den falske frygt for snak og spotternes dumme vittigheder. Hun svarede det lille vrøvlehoved »med store smærter bringer kvinderne dem frem, som når de lade vandet, og undertiden koster det dem livet«. Denne forestilling

om smærte og død kaster et vemodigt slør over sagen, nysgerrigheden dæmpes, og indbildningskraften bliver uvirksom. Den, som i denne alder bevarer sin uskyldighed, vil være et kærligt og elskværdigt menneske; thi der er bløde kræfter på sjælebunden i lømmelalderen; lad derfor ikke den unge beundre andres glimrende lod, vis ham hellere dens skyggesider og indgyd ham frygt for dem. Væn din elev til at se, at de ulykkeliges skæbne også kan blive hans. De rige er hårde imod de fattige. Adelen foragter folket, fordi en adelsmand aldrig tænker på at blive borgerlig, og kongerne har ingen medfølelse med undersåtterne, fordi de føler sig stående over menneskene. Emil skal se lykkens mangfoldige omskiftelser, hans indbildningskraft skal fyldes med rædsel for de farer, som ethvert menneske er omgivet af; og når han hører herom, vil han klynge sig fastere til sin opdrager for ikke at falde deri, og han vil blive mild og følsom overfor menneskehedens skæbne. Han må omgås således, at han ikke regner sig til nogen bestemt samfundsklasse. Klar på bedste måde hans begreber, thi følelsernes sandhed afhænger i høj grad af begrebernes rigtighed! Kan han blive et medfølende menneske, da er der meget vundet; et følelsesløst menneske er altid ulykkeligt, fordi der i dets hårde hjærte ikke er noget overskud af følelse, som kan helliges andres lidelser. Med hensyn til at være lykkelig, da løber vi altfor meget efter skinnet. Lykken er tit mindst der, hvor vi tror den at være; et muntert menneske er tit en ulykkelig, som søger at skuffe andre og bedøve sig selv. »Disse i selskaber så smilende, oprømte og muntre mennesker er næsten alle sammen mismodige og gnavne hjemme, og deres tjenestefolk må undgælde for al den fornøjelighed, som de

ofre på deres selskaber. Den sande tilfredshed er hverken lystig eller overgiven; en så dejlig følelse vogter man over med skinsyge, nyder den betænksomt og med velbehag, frygtende for, at den skal forflygtiges. Et virkelig lykkeligt menneske taler og ler grumme lidet; han så at sige favner og gemmer lykken inde ved sit hjærte. De støjende forlystelser og den larmende glæde ligger som et slør over mismod og kedsomhed. Men vemod er glædens ledsagerinde«. Verdensmanden dækkes helt af sin maske, han lever aldrig sit eget liv; men Emil skal ikke være verdensmand.

For opdragere har den følgende del af Rousseaus værk mindre værdi end den første; men den kaster lys over hans livsbetragtning og tænkning. Jeg medtager nogle linjer om religionsundervisningen. Emil ved i sit 15. år ikke, at han er ånd eller sjæl. Han har ingen forestilling om det højeste væsen. »Dersom jeg skulde male den plagende dumhed, vilde jeg male en pedant, som lærer børn katekismus, og dersom jeg vilde gøre et barn galt, vilde jeg forpligte det til at forklare, hvad det siger, idet det fremsiger sin katekismelektie.

Religionen er efterhånden bleven et geografisk spørgsmål; man siger i Mekka til barnet, at Muhamed er Guds profet, og barnet gentager, at Muhamed er Guds profet; man siger i Rom, at Muhamed er en bedrager, og barnet gentager, at Muhamed er en bedrager«. Vi skal derfor ikke søge at knytte den unge til nogen religion, men sætte ham i stand til at vælge den, hvortil den bedste brug af fornuften må føre ham. Så kommer den savoyiske vikars trosbekendelse, hvor Rousseau fortæller om en hjælpepræst, der taler om de evige ting med en ung tvivlende mand. Her

afsløres forfatterens religiøse og filosofiske anskuelser. Der er en mægtig, vis og god vilje, som styrer verden. Han så det, eller snarere følte det. Dette var, hvad han mente at behøve som sin religiøse viden. »Jeg bliver Gud var over alt i hans værker, jeg føler ham i mig og ser ham i alt omkring mig; men så snart jeg vil betragte ham i sig selv, så snart jeg vil efterforske, hvor han er, hvad han er, hvad der er hans substans, undslipper han mig, og min forvirrede ånd fatter intet mer. Fra den første gang jeg så tilbage over mit liv og ind i mig selv, fødtes en følelse af taknemlighed imod og lovprisning af menneskeslægtens skaber, og af denne følelse udsprang min første ærefrygt for det guddommelige væsen, som gør vel imod os. Jeg tilbeder den højeste magt, og dens velgerninger rører mig, Jeg trænger ikke til at lære denne gudsdyrkelse, den er mig indgivet af selve naturen«. Rousseau tror på sjælens udødelighed. »Selv om jeg ikke havde andre beviser for, at sjælen er immateriel end det ondes triumferen og den retfærdiges undertrykkelse i denne verden, så vilde dette alene være mig nok til ikke at tvivle derom. En så skurrende mislyd i den almindelige harmoni vilde føre mig til at søge efter en løsning. Jeg vilde sige til mig selv, alt er ikke forbi for os med dette liv; ved døden kommer alting igen i sin rette orden. — Ak! mine egne laster lader mig kun altfor godt føle, at mennesket kun lever halvt under hele sit liv her, og at sjælens liv først begynder ved legemets død.

Rousseaus løsning af den religiøse opdragelses vanskelige spørgsmål tilfredsstiller os ikke. Vi ønsker ikke de religiøse forestillinger holdt borte fra barnet til 16—18 års alderen, og det er iøvrigt umuligt; men der er smukke ting sagt i bekendelserne. Man mær-

ker et stadig tilbagevendende suk over, at forfatteren har smagt lidenskabernes bitterhnd. Han længes efter det øjeblik, da han kan blive fri for legemets lænker og blive sig selv uden modsigelse. Men Rousseau tror ikke på åbenbaringen. Se på naturens store skuespil, lyt til den store stemme. Har Gud ikke sagt vore øjne, vor samvittighed og vor dømmekraft alt? Hvad mere skulde menneskene have at sige os? Dens åbenbarelser tjene kun til at nedsætte Gud ved at tillægge ham menneskelige lidenskaber Fra det øjeblik af, at menneskene fandt på at lade Gud tale, har enhver ladet ham tale på sin måde og ladet ham sige det, som han har villet. Dersom man kun havde hørt, hvad Gud taler i menneskets hjærte, vilde der alle dage kun have været èn religion på jorden. Og alligevel — med ny testamente i hånden kan Rousseau udbryde: »Jeg tilstår, at skriftens majestæt sætter mig i forundring, at evangeliets hellighed taler til mit hjærte. Se på filosofernes bøger med al deres pragt; hvor de er ubetydelige ved siden af denne bog! Kan en bog, der på en gang er så ophøjet og enfoldig, være menneskers værk? Kan han, hvis historie den fortæller, være kun et menneske? Er dette en sværmers eller en æresyg sekterers tone? Hvilken mildhed, hvilken renhed i hans sæder! Hvilken rørende ynde i hans lære! Hvilken højhed i hans leveregler! Hvilken dyb visdom i hans taler! Hvilken rådsnarhed, hvilken frihed, hvilken rammende sikkerhed i hans svar! Hvilket herredømme over sine lidenskaber! Hvor er det menneske, hvor er den vismand, der véd at handle, lide og dø uden svaghed og uden pral? Når Plato maler sit ideal af en retfærdig, bedækket med al forbrydelsens hån og værdig alle dyders belønning, så maler han træk for træk Jesus Kristus:

Ligheden er så slående, at alle kirkefædrene har følt den, og at det ikke er muligt at tage fejl af den. Hvilke fordomme, hvilken blindhed skal der ikke til, for at sammenligne Sokrates med Marias søn? Hvilken afstand imellem dem! Sokrates, der dør uden smærte og uden skændsel, holder sig let i rollen lige til enden, og dersom denne lette død ikke havde forherliget hans liv, vilde man have tvivlet om, hvorvidt Sokrates med al hans åndfuldhed var andet end en sofist. Han opfandt sædelæren, siger man, andre har før ham udøvet den i livet; han udtalte kun, hvad de havde udført; han oversatte kun deres eksempler i lærdomme. Aristides havde været retfærdig, førend Sokrates havde udviklet, hvad retfærdighed var; Leonidas var død for sit land, førend Sokrates havde gjort det til en pligt at elske fædrelandet; Sparta var afholdende, førend Sokrates havde prist afholdenheden; førend han havde udviklet dydens begreb, havde Grækenland været rig på dydige mennesker. Men hos hvem i hans folk har Jesus hentet den ophøjede og rene moral, som han alene lærer og har givet eksempler på. Midt iblandt den mest rasende fanatisme åbenbarer den højeste visdom sig, og enfolden i den heltemodige dyd kaster glans over det mest foragtelige af alle folkeslag. Sokrates' død, idet han rolig filosoferer med sine venner, er den mildeste, man kunde ønske sig; Jesu død, da han udånder under kvaler, hånet, spottet og forbandet af et helt folk — er den mest rædselsfulde, man kunde grue for. Da Sokrates tager giftbægeret, velsigner han den hånd, der rækker ham det under tårer. Jesus — midt under en skrækkelig dødsstraf — beder for sine ophidsede bødler. Ja, dersom Sokrates' liv og død er som det sømmer sig en vismands, så er Jesu liv og død en Guds. Skulle vi

sige, at den evangeliske historie er opfunden for morskabs skyld? Min ven, således digter man ikke, og Sokrates' levnedsløb, hvorom ingen tvivler, er dårligere bevidnet end Jesu Kristi I grunden er dette kun at flytte vanskeligheden uden at ophæve den. Det vilde være mere ubegribeligt, at flere mennesker så samstemmende skulde have opdigtet denne bog, end det er, at en eneste har leveret stoffet til den. Jødiske forfattere vilde aldrig have truffet hverken denne tone eller denne sædelære, og evangeliet bærer i sig sandhedens kendemærker, så store, så slående, så fuldkommen uefterg0rlige, at digteren deraf måtte vække endnu større forbavselse end helten.

Med alt dette er det samme evangelium så fuld af utrolige ting, som stride imod fornuften, og som det er umuligt for noget fornuftigt menneske at begribe eller antage. Hvad skal man nu gøre midt imellem alle disse modsigelser? Altid være tilbageholdende og forsigtig, mit barn! I tavshed at vise ærbødighed for det, man hverken har forstand til at forkaste eller forstå, og at ydmyge sig for det høje væsen, der alene kender sandheden. Ved denne ufrivillige skeptisisme bliver jeg stående, og jeg lider ikke under den, fordi den slet ikke har noget at gøre med de væsentlige punkter i livet, og fordi jeg er sikker i min sag med hensyn til grundsætningerne for alle mine pligter. Jeg tjener Gud i mit hjærtes oprigtighed. Jeg søger kun at vide, hvad der er af vigtighed for mig med hensyn til min opførsel i livet. Hvad dogmerne angår, som hverken har indflydelse på vore handlinger eller vor moral, men som mange mennesker plager sig med. — Den væsentlige gudsdyrkelse er hjærtets gudsdyrkelse«.

Rousseaus opfattelse af kvinden er mærkelig gammeldags. Hendes natur er bundforskellig fra man-

dens, derfor bør hun opdrages på en hel anden måde. »At behage mændene, være til gavn for dem, gøre sig elsket og æret af dem, opdrage dem som unge, hygge om dem som mænd, råde dem, gøre dem livet behageligt og sødt, se det er kvindens pligter til enhver tid, og det er, hvad man bør lære hende fra barndommen af« Manden bør være kraftig og handledygtig, kvinden svag og passiv, hendes opdragelse bør være ganske bestemt af forholdet til manden — det er den næsten østerlandske opfattelse, som vi møder i Rousseaus tanker.

I hele pædagogikens historie er der intet værk, som har virket så dybt og så langt som Rousseaus »Emil«. Det kaster kritikkens strålende lys ud over datidens dumhed, åndstyranni og bornerthed. Forfatteren — dette usædelige, ryggesløse, forfængelige menneske, hvis storhedssyge nærmer sig afsindighedens grænse, og som er fuldstændig uduelig som praktisk opdrager — strider for de menneskelige idealers sag med hjærtets varme og overstrømmende begejstring. Han er glimrende begavet, men blottet for karakter. I hans liv spejler hele tiden sig; thi oplysningens tidsalder var tillige opløsningens.

Tidligere opdragere havde hævdet de samme sandheder som Rousseau, men i tørre tankeformer; de var ikke slåede igennem. Fra nu af bliver fordringen om en fra bunden af helt ny opdragelse levende i læsernes sind. Forfatteren forstod at tale således, at han gjorde indtryk og blev husket. Det er betegnende, at da han havde udgivet sin afhandling om grunden til menneskenes ulighed, så skrev Voltaire til ham: »Aldrig har nogen anvendt så megen ånd på at gøre os til dyr; når man læser Deres bog, får man lyst til at løbe på alle fire. Da jeg imidlertid har aflagt denne

vane for mere end tredsindstyve år siden, så føler jeg desværre, at det er mig umuligt at optage den igen og overlader denne naturlige bevægelse til andre, som er mere værdige dertil end De og jeg«.

Rousseau skrev et bedre sprog end nogen anden samtidig, og det læstes af hele den dannede verden; hans storslåede talent tvang alle dannede til at tænke på opdragelsesspørgsmålet. Når Emanuel Kant senere forlangte en revolution i opdragelsen, så er det Rousseau, vi hører gennem ham. Mens bødlerne brændte Rousseaus bøger, fløj hans tanker ud og omformede verden.

Børnene i alle Evropas skoler lærte lektier i hjemmene, i skolerne hørtes de i dem, og når 8 til 10 år var gået på denne måde, blev der ikke spurgt om karakter og åndsdannelse, hærdet legeme eller varm sjæl — nej, men om hvor godt lektierne kunde afhaspes. Denne methode hudflettede Rousseau. »I gør børnene til frasemagere og pappegøjer!« råbte han, »den unge kan lære i uger, hvad barnet tager år til, fordi barnealderen egner sig dårligt til kundskabsmeddelelse. Al sand åndelig vækst sker indvendig fra«. Opdragelsen skal være naturlig, den må følge menneskelivets udviklingslov, målet er ikke fagdannelse, men hele menneskets udvikling. Barnenaturen skal have frihed til hel og selvstændig udfoldelse, kunsten at leve er opdragelsens store mål, det har den største betydning for karakteren, at legemet ikke forsømmes, undervisningen skal skride jævnt fremad fra det lettere til det svære, der bør appelleres til elevens selvvirksomhed — kort sagt alle den nyere tids grundfordringer er udtalt i dette værk. Her hævdes med lidenskabelig styrke forældrenes pligter og hjemmets betydning, den enkeltes ret overfor samfundets fordomme,

egoisme og tyranni; menneskerettighederne males med en styrke, som elleve år efter forfatterens død får den franske vulkan til udbrud gennem revolutionen.

Forfatterens hovedfejl er ikke bøgernes mange paradokser, men dette, at et barn skal opdrages udenfor og ikke midt i samfundet. Emil unddrages den samvirken med livet, hvorigennem karakteren dannes. Et talent udvikles i stilhed og afsondret fra mennesker, en karakter dannes kun i livets kamp og larm. Dette hænger nok igen på det nøjeste sammen med, at Rousseau var selv et glimrende talent, men en ussel og svag karakter. Men i en fortørret samtid slog hans bog ned som et lyn, han forstod at tale til mængden, gøre de store ideer til gangbar mønt mand og mand imellem og sætte lidenskaberne i bevægelse. Den dag i dag bør ingen børneopdrager forsømme at tage sig et bad i Rousseaus skrifter.

Flaskerne i elven.

Noget af det bedste i den nyeste litteratur stammer fra kvindernes pen. Fru Humphrey Ward i England, Selma Lagerløff i Sverrig og Alvilde Prydz i Norge fører en alvorstale, som i mine øjne er nok så dyb og hjertevarm som nogen berømt mands for tiden. Jeg vil kortelig gøre opmærksom på sidstnævntes bog: »Gunvør Thorsdatter til Hærø«. I dens forspil siges det, at »havet er stort og min båd så liden«. Så fortælles der om, hvorledes slægtens styrke på den ensomme klippeø langt mod nord lever hos kvinderne længe efter, at den er brudt hos mændene. Mo'r Elin

og datteren Gunvør tog fat med modige hjærter, og de sled, så det gamle handelssted begyndte at rejse sig igen. Gunvørs ærlige godhed tvang andre til at være ærlige. Ud over øer og strand begyndte mange fattige små børn at kalde hende Mo'r. I sin tidlige ungdom traf hun sammen med doktor Juell, og han var en af de mænd, som er store i kampen, så længe andres varme tanker følger med, men da han følte kulde og ensomhed, så faldt våbnene ham ud af hænderne, og det lagde noget tungt over Gunvør, at hun i sin stolthed og ærlighed ikke havde kunnet hjælpe ham til at bryde et forhold, som siden lagde ham øde. På det tidspunkt, fortællingen begynder, er hun forlovet med Torgersen, en svag og svajende karakter. Hun så det, men følte ansvar for ham. Nu gives der en nydelig skildring af en tanketom selskabelighed blandt de såkaldte dannede. En doktor lavede både fruernes piller og deres meninger, thi sidstnævnte slags kunde man jo ikke være sikker på, hvis man ikke havde dem fra pålidelige kilder; tænke selv, det kunde man ikke. Som kvinde iagttager forfatteren skarpt og korrekt, hun kender disse unge damer, som der aldrig bliver til voksne mennesker, og disse fruer, som ligger på sofaen og læser i aviserne om skibbrud og rigtig store ildebrande med sådan en dejlig, grufuld følelse i ryggen, og som ellers ved med sig selv, at de er rigtige hjærtemennesker. Der spanker en kammerherreinde omkring; hun regerer med stor styrke over sin mand, og det tager hun som et sikkert kendetegn på, at kvinden skal være manden lydig og underdanig; ja, det forekommer hende, at Gud har selv ordnet det således på Sinai bjærg Gunvør kommer med i selskabet og træffer provsten, som er misfornøjet med hendes gærning: »Hun skulde give de fattige det liv-

sens ord, der lægger havet stille«. Gunvør svarede: »Den Gud, som har vakt mig, har ført mig ud under sin store himmel. Og jeg giver af mit hellige brød og salt. Kan De ikke se, at vi er venner og arbejder sammen og mødes? Husk, at der er mange veje!«

Gunvør læste de mange breve, som Torgersen sendte hende, og hun så nok, at han dovnede i stedet for at læse til lægeeksamen i Kristiania. Så rejste hun den lange vej til hovedstaden og fandt ham i svirelag på »Grand Hotel«. Da selskabet forduftede, sagde hun til ham: »Nu får det være slut. Du får tage din eksamen til våren. Jeg vil ikke se dig på Hærø før! Du siger jo selv, du kan! Jeg tænker, det bliver nødvendigt, at du giver slip på disse herrer — hvis du ikke vil give slip på mig«. Han lovede det, og hun bøjede sig over ham og hviskede: »Jeg elsker dig«.

Ikke langt fra Gunvørs hjem lå sorenskrivergården. Der brugtes megen cognac, og vin hentedes på ankre fra udlandet, skønt sorenskriveren, Falck, ikke var gift og levede afsondret fra verden Han var en fint dannet mand af en embedsmandsslægt, som var gået ned ad bakke. Han gik omkring med en smertelig længsel efter et sundt liv. Der fandtes inde dybt i hans sind noget af det sneagtig rene, han en gang havde følt, og han syntes endnu at eje noget helligt derinde, som ikke helt var brændt væk. Forøvrigt blandede han sig ikke med verden, men tømte sin pokal. Da Gunvør første gang kom til at tale med denne mand, så besvarede hun hans talentfulde drilleri med at sige: »De skulde ikke sidde sådan. Det er min lykke at arbejde for, at folk kunne få det noget bedre, end de har det«. Han trak på skulderen og mente, at et sådant arbejde var ørkesløst, »lykken

er Guds hemmelighed, og han forråder den ikke«. »Jo«, svarede hun, »ude under sin himmel. De sidder inde for meget, hr. sorenskriver, og drømmer«. Hun opdagede dog snart, at hans spot over alle fremskridtsbestræbelserne egentlig kun var en kappe, som han hyllede sig til med, og når han spillede for hende, lignede tonerne stækkede tankefugle — der var de rene viljer, de hvide håb, som livet dræbte, alt det fineste var der, det stolteste; hun ønskede, at nogen vilde spille således for hende, når hun en gang skulde til at dø. Det sagde hun ham og rakte ham sin hånd, som han trykkede i tavshed. Han havde følt, at hun var en ædel, kraftfuld kvinde, der ejede, hvad han savnede. Hun var betagen af hans overlegenhed i dannelse, smag og hjærtefinhed.

Om søndagen samlede Gunvør konerne i kommunelokalet og talte med dem om, at renlighed ikke måtte glemmes over Guds ord. Selv om hun kun snakkede med dem om at vaske sig, om ikke at stænge døren for Guds friske luft, thi også den har magt til at styrke sjælen, så groede der ny tanker op hos dem, og det skete ikke i kirken, hvor Guds ord ellers forkyndtes rent og purt. Præsterne syntes ikke om dette, hun brugte ukirkelige udtryk. Men småfolk trængte sig frem til hende, at være hende nær syntes for dem at indeholde noget hemmelighedsfuldt lægende. Hvor folk aldrig plejede at have medlidenhed, blev hun stående for at rejse det sunkne. Hun elskede retfærdighed mer end liv og lykke, og hun opdagede, at det store i verden kan gøres ganske stilfærdigt, og det kan gøres af enhver: hjælpe Gud med at skabe jorden, som ikke er færdig endnu, at menneskene kan blive glade.

Torgersen var hende utro. Hun hørte ham en

aften lukke en anden ind til sig. Var der da ikke et menneske, til hvem man kunde hælde sit hoved? Hun tog brevet om tillysningen op af postkassen, sagde ham tak for den svundne tid, men nu skulde det være slut. »Du kan godt hjælpe Dig med den anden«, hviskede hun stille.

Nogen tid derefter stod hun atter som gæst hos sorenskriveren. I lyset fra dagligstuens store lampe så hun vinen funkle i det fint slebne glas. Hun tog da og slyngede det hele ud af et åbentstående vindue, lukkede til og rullede ned. »Det var bare dette, jeg vilde«, sagde hun, »se, hvordan De havde det«. Under deres samtale rystedes huset af et stærkt vindstød. Gunvør greb ilsomt sin kåbe, ilede ned og fik fat i en båd for at redde dem, som var ude på havet. Dette lykkedes hende, men selv satte hun livet til. Da skete det mirakuløse gennembrud hos Falck, han lukkede bogskabene op, samlede alle vinflaskerne og kastede dem ud i mørket, og så gik han hen til gamle mo'r Elin og bad om at få lov til at dele arbejdet med hende. Elin nikkede. Men hjemme i hans stuer var Gunvør. Han så hende undertiden, når natten var halvmørk og stjærnerne slørede. Hun havde frelst ham, og nu vilde han tage hendes arbejde op Han vilde prøve på, om han kunde lære, selv om det kun var et eneste menneske, at når »lykken kommer forklædt til din dør, så skal du ikke stænge for den, således som jeg selv har gjort, hellere gøre som Abraham, da han bød englene ind til sig«. Der blev højhed og alvor i hans hjærte, opofrelse og troskab over hans arbejde.

Ja, havet er stort, og min båd er så liden! Folkehavet er i bølgegang. En brydnings- og overgangstid er det, hvori vi lever, og da sætter nogle af de ædle-

ste livet til. De »rækker sig selv som et nærende brød mod sin samtids altid skrigende nød«. Det er jo i det små, hvad den største brydningstid, verden har set, viser os i det store: han, der var fuldkommen god og gik omkring og gjorde alle ting vel, måtte lide døden.

Menneskene skal have bud øvre fra den anden side graven, før det rigtig bliver til noget med dem, udbryder jo selv en hedning som Bjørnson i »Over ævne«. Falck lærer os noget om, at der skal meget til at vække det menneske, hvis slægt en gang har været oppe, men er dalet, har taget skade på sin tro og sin begejstring. Når man læser om hans vemodige skæbne, stiger der noget op i ens sjæl, der kan ligne en bøn til Gud om at bevare vort livs varme, vor tro på det godes sejr; thi det koster så meget, hvis vi skal vækkes op anden gang. Men denne moderlige, unge Gunvør, hun giver os mod. Det er den slags, som får os til at tro, at de ægte værdier virkelig er til, og at vi alle kan komme til at udrette det største, thi det kan øves ganske stille overalt i verden og udføres af enhver. Når man rigtig betragter Gunvørs skikkelse, så formes der i ens sind et vidnesbyrd til de unge: Øv eders kræfter. Søg kundskab. Kæmp for renhed i sind og tanke. Lev et gudfrygtigt liv. og så skal I nok en gang finde de ægte perler.

Jorden er ikke færdig endnu. Der er fattige rønner, som trænger til mad, renlighed og frisk luft. Der er blaserede mennesker i mængde, som døser livet hen bag fyldte bægre.

Kunde vi alle lære bedre og bedre at færdes således, at når vor båd en gang går under, at da måske en og anden kunde lukke skabet op og kaste sine flasker i elven, tage vort arbejde op og fortsætte det.

Søren Kierkegaard og nutiden.

Når man i en times tid vil vove at tage et så mægtigt ænme for sig som Søren Kierkegaard, så må man af det umådelige indholdsrige stof vælge noget enkelt at tale om og så lade tilhørerne ved anden lejlighed nærmere afsøge de rige landskaber, som vi ved denne lejlighed hurtig gennemvandrer. Jeg kalder mit foredrag »Søren Kierkegaard og nutiden«. Det vil sige, at jeg tager tilhørerne med mig på en vandring igennem denne forfatters livshistorie og åndelige frembringelser, og så vil vi standse ved de værdifulde skatte, som jeg mener, at vi i vore dages liv særlig trænger til at omsætte i gangbar mønt blandt hinanden til berigelse for vort liv. »I skal få at se — skrev Kierkegaard i sin dagbog for 52 år siden — at forholdene vil blive så fortvivlede, at man må gøre brug af sådanne fortvivlede mennesker som jeg og mine lige«. Vi, som nu lever i det 20 århundredes morgenstund, står netop i en sådan tid som den, Kirkegård indvarslede, og det er derfor ikke tilfældigt, at der udkommer så mange værker om ham, og at hans skrifter for første gang udbydes i folkeudgave!

Søren Kierkegaard fødtes i København den 5. maj 1813, »i det gale pengeår — siger han — da så mangen anden gal seddel blev sat i cirkulation. Og en sådan seddel synes min eksistens bedst at kunne sammenlignes med. Der er noget ved mig, som var jeg noget stort, men på grund af de gale konjukturer gælder jeg kun lidet. Og en sådan seddel blev stundom en familjes ulykke«. Han døde sammesteds 11. november 1855. De skrifter, han har skænket os, afspejler et dybtgående, mægtigt tænkearbejde, en frodig, lidenskabelig sjælejordbund, som er sjælden i

verden. Han stammer som så mange danske stormænd fra folkets lavere lag, det dybe muld, hvorfra så meget velsignelsesrigt i vor historie har hentet næring. Faderen, Michael Kierkegaard, var fra Sæding sogn ved Ringkøbing. Som 12 år gammel hyrdedreng gik han en dag, knuget af sult, ensomhed, kulde og triste tanker, op på en høj og forbandede Gud. Han blev senere en velhavende hosekræmmer i København. Hans yppige fantasi, klare tanker og gammeldags strænge gudsfrygt hvilede på en baggrund af tungsind, mørk som heden i hans barndoms hjem. En gang, da han så sønnen meget bedrøvet, stod han stille foran ham og sagde: Stakkels barn, du går i en stille fortvivlelse! Men han talte aldrig nærmere med ham derom. Det kunde han ikke; thi han gik selv og bar på en stille fortvivlelse. Et dybt indtryk gjorde det på Søren, når han så faderen i bitre øjeblikke folde hænderne, bøje det ærværdige hoved og hørte ham udtale Jobs ord: Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet! Moderen, Anne Sørensdatter Lund, Michael Kierkegaards anden hustru, tidligere hans tjenestepige, var et lille jævnt og fornøjeligt menneske, men ikke betydelig, og det er faderen, som har sat de dybeste spor i Søren Kierkegaards sind. »Jeg lærte af ham, hvad faderkærlighed er, og derved fik jeg et begreb om den guddommelige faderkærlighed, det sande arkimediske punkt«. Drengen fik en — menneskelig talt — vanvittig opdragelse; han havde ikke lov til at lege med andre børn, men på bordkanten i den trange stue foretog faderen indbildte rejser med ham, og da denne havde arvet hans glødende fantasi, så oplevede de to på en dyrehavstur alt lige indtil legemlig træthed. Med stor interesse hørte han faderen disputere med folk, sætningerne var festlig ordnede, og faderen

vandt altid en fuldstændig sejr. Så modtog han også noget andet og mere værdifuldt i sit hjem, og det var indtrykket af den kristendom, hvis alvorsfulde dyb skulde finde så mange skiftende former i hans skrifter. Dens tarvetone var ikke lys, men den havde et sælsomt, hemmelighedsfuldt, tiltrækkende dyb, og den begyndte med den lærdom, at sandheden skal lide, forhånes og bespottes her i verden.

Den lille, kejtede, spinkle dreng vandrede i en rødkålsfarvet frakke til borgerdydskolen, fik ingen kammerater der, et gammelklogt, overudviklet, nervøst barn, hvis ironi, spot og kådhed søgte at skjule det nedarvede hang til tungsind. Fra hans vid kom der ved enkelte lejligheder nogle ejendommelig kåde gnister. Dansklæreren, hr. Storch, havde forlovet sig med Charlotte Lund; der skulde skrives stil over et selvvalgt æmne; Søren Kierkegaard skrev: »Chorlottenlund, rejsen dertil og fornøjelserne der«. I tysklæreren, hr. Mathiasens, timer tillod drengene sig alt, holdt endogså måltid med dækket bord, smørrebrød og øl og gik omkring og bød hinanden velbekomme. Læreren vilde klage til bestyreren, drengene omringede ham og bad ham blive. Søren Kierkegaard blev siddende på sin plads og sagde kun: »Vil De så også sige professoren, at sådan har vi det altid i Deres timer«. Læreren blev.

Søren Kierkegaard blev student 1830, tog anden eksamen året efter, men nu gik det langsomt med forberedelsen til at blive præst; thi foruden i theologi fordybede han sig i æstetik og filosofi. I et par bladartikler kritiserede han tidens politiske strømninger og nedskrev udkast til afhandlinger om »Den evige jøde« og »Fausttypen«. Det hvileløse og den vemodige åndemusik, som disse to æmner gemmer på, ramte

beslægtede strænge i Kierkegaard Han holdt af at tænke sig Goethe i det øjeblik, da følgende vers i indledningen til Faust fødtes til verden:

»Ej kan de mine toner nu fornemme
de kære, som har hørt min ungdoms sang,
forsvunden er dens kreds, hvor jeg var hjemme,
og hendød — ak den første atterklang.
En ukendt mængde lytter til min stemme,
og selv dens bifald gør mig sjælen trang.
Hvad før ved sangens magt jeg kunde binde,
er, om det lever, spredt for alle vinde«.

1838 fremtrådte han i litteraturen med »Af en endnu levendes papirer, udgivet imod hans vilje«. Sproget er lidt tungt og ufærdigt, men enkelte glimt varsler om den mægtige tankeillumination i senere skrifter. »Den menneskelige sjæl behøver ikke så lang tid som vor klode for at dreje sig om sin akse. Opholdsøjeblikket ved de forskellige himmeltegn bliver derfor kortere; men når den træder ind i håbets og længselens tegn, så høres der fjærne toner som en vekselsang imellem os og vort ofte glemte sande hjem Så bliver sjælen tavs og hemmelighedsfuld, indeslutter sig, og mennesker ser kun en forsvindende afglans af, hvad der bevæger sig. I tavsheden, det skjulte, sprudler livspoesiens aldrig udtørrede kilde; der findes en guddommelig gnist, som omhyggelig plejet kan gennemgløde hele livet og skænke det en evig ungdom«. Dette tavshedens rige i den menneskelige sjæl vil Søren Kierkegaard nu med sine rige ævner prøve på at undersøge. Et område, hvor forskningen jo aldrig bliver færdig; men den, som arbejder sig igennem Kierkegaards skrifter, må dog ofte udbryde: Hvor han kender dig! Hvad du troede så vel forseglet, har denne mand, hvis ævner aldrig blev skolet gennem

matematik og naturkundskab og som brød sig fejl om samfundsspørgsmål og sociale kampe, åbnet og læst. Iøvrigt er bogen en kritik af H. C. Andersens skrifter, særlig »Kun en spillemand«. Kierkegaard savner i den — ikke begavelse, men livsanskuelse, »den urokkelige sikkerhed i sig selv og i sin retning imod himlen«. For den ærligt søgende og kæmpende — mener Søren Kierkegaard — vil der tidlig eller sent »indtræde et øjeblik, hvor et besynderligt lys udbreder sig over hele livet, uden at man derfor i fjærneste måde behøver at have forstået alle dets enkeltheder«. Noget sådant har Andersen ikke nået, derfor savner romanen den udødelige ånd, som skulde overleve det hele. Han imødegår også Andersens opfattelse af geniet; det er ikke et »æg, der trænger til varme, til lykkens befrugtigelse — nej, geniet går som tordenvejret imod blæsten, en ildebrand, som stormen blot udæsker«.

Samme år, som denne bog udkom, døde Kierkegaards fader, 82 år gammel. Kort før havde han fortalt sønnen om sin synd imod Gud for 70 år tilbage, »den store jordrystelse, den frygtelige omvæltning, der pludselig pånødte mig en ny ufejlbar fortolkningslov af samtlige fænomener. Da anede jeg, at min faders høje alder ikke var en guddommelig velsignelse, men snarere en forbandelse, at vor families udmærkede åndsævner kun var til for gensidig at oprive hinanden«. Kierkegaard tog dog af ærefrygt for faderens minde teologisk embedseksamen 1840. Som disputats til magistergraden udgav han 1841 en bog »Om begrebet ironi med stadigt hensyn til Sokrates«. Man mærker heri hans dybe blik for menneskeslægtens indre uendelighed, alt endeligt er sammenlignet hermed for intet at regne.

I september 1840 havde Kierkegaard forlovet sig

med en ung, elskværdig og livsglad pige, der var »så let som en fugl, så dristig som en tanke«. Digter, som han var, havde han forud i sin fantasi bygget en glimrende borg til sin unge kærlighed; men han kom snart til at se den umådelige afstand imellem de to. De levede i meget forskellige tankeverdener. Hun lo, var munter og sund; hans hjærte var fyldt med tungsind og strid. Det vilde, følte han, ikke være redeligt at indgå ægteskab med hende, hun kunde ikke »bryde hans tungsinds tavshed« og vilde blive ulykkelig sammen med ham. Han søgte da ved forstillelse at indbilde hende, at han ikke elskede hende. »Når barnet skal vænnes fra, da svæ ter moderen sit eget bryst . . . så tror barnet, at brystet har forandret sig, men moderen hun er den samme«. Det lykkedes naturligvis ikke for ham, og så måtte han bryde. Da nu sladderen vældede sine ufine sætninger ud over denne fint mærkende samvittighed, drog Kierkegaard med et sønderrevet indre til Berlin. Ved et besøg i denne bys universitet for nogle år siden viste man mig den høresal, hvor Kierkegaard har siddet og lyttet til Schellings tale. En aftenstund gik han hen i operaen for at høre »Don juan« — søge glemsel i Mozarts musik. Han hørte ouverturen, og disse toner, som han kendte så vel, skænkede ham en times befrielse fra de sørgelige minder. Et par scener blev spillet, og nu trådte den wienske sangerinde, Elvira, frem på scenen. Pludseligt slog det ned i Kierkegaard som et lyn: Det er hende! Det er hendes gang, dragt, hvide handsker, den sorte kjole med det korte liv — — og Mozarts musik havde ikke længere trøst og glemsel, den vakte blot minderne til live. Kierkegaard glemte hende aldrig. Hele sin forfattervirksomhed tilegnede han hende. Hans livs vemodige

sange blev sungen for hende. I september 1851 udgav han »To taler ved altergangen« med den korte, vemodige, hjærtegribende tilegnelse: »Til en unævnt, hvis navn en gang skal nævnes«.

I marts 1842 vendte han tilbage til København. Når vejret var godt, så man ham på strøget hver dag ved middagstide Han bar altid paraply, og de smalle bukser var afstikkende. Han gav sig gærne i snak med folk, som om tiden ikke betød ret meget for ham. Snart kunde hans ansigt stråle af den største livlighed, snart udtrykke det dybeste tungsind. Hjemme var der hvide gardiner og persienner for vinduerne i de 11 værelser. I hver stue var skrivepult, pen, papir og blæk. Her vandrede da den ensomme mand frem og tilbage, ofte standsende ved en af pultene for at nedskrive nogle af de tanker, som i vældige skarer vældede frem fra hans indre. Tidlig om morgenen kunde man møde ham på afsides steder ved den gamle stadsgrav. I hans øjne så man da tit noget, som lignede perlerne i det dugvåde græs. Han arbejdede nu på sit første større værk »Enten—eller«, der steg op af hans ulykkelige kærlighed; hans digtnings træ var plantet i sorgens jord, og nu åbnes ret sluserne for hans ånds mægtige vande. Han ver bleven klar over, at han helt ud måtte vælge kristendommen og forsvare den for alverden, men han troede ikke, at samtiden vilde låne ham øre, fordi den hørte så megen dagligdags snak, der gjaldt for kristendom uden at være det; den indbildte sig at være kristelig, men fattede ikke kristendommens absolute fordring til menneskene, dens alt eller intet, forvekslede læren med livet, det at være med det at tænke. Man havde i opløste tidsforhold — forekom det ham — glemt, hvad det vil sige at stå i verden som enkelt menneske

med følelsen af fuldt personligt ansvar for sit eget liv. En ligefrem tiltale var tiden for blaseret til at tage sig til indtægt. Derfor valgte han, ledet af den grundtanke, som han havde funden ved studiet af Sokrates, at give sin samtid en »indirekte meddelelse«, en ufærdig sandhed, som kunde bringe læseren til selvvirksomhed, til at træffe et valg. Valgets øjeblikke er højtidelige som den stjærneklare nat, da modtager mennesket sig selv og det ridderslag, der gør det til en personlighed. »Dersom jeg havde en søn, og jeg lå på mit dødsleje, da vilde jeg i min sidste time sige til ham: »Jeg efterlader dig ingen formue, titler eller værdighed; men jeg ved, hvor der ligger en skat begravet, den skal tilhøre dig, men tak mig ikke for den, at din sjæl skal tage skade ved at skylde et andet menneske alt. Den er i dit eget indre, det er det »Enten—eller«, der gør menneskene større end englene«. Når der vælges med alvor og energi, så forkynder personligheden sig i hele sin indre uendelighed.

Så vil han da først skildre for sin samtid det æstetiske liv, der vil give menneskesindet hvile, før syndens dybe modsætning er gjort gældende. Den æstetiske livsanskuelses konsekvens er tungsind. Nero afbrændte Rom for at få en forestilling om Trojas brand. Han vilde nyde ubegrænset, men hans væsen var tungsind. Et menneske kan have sorg og bekymring hele livet igennem, men tungsindig bliver mennesket kun ved brøde — sin egen eller slægtens. Med en betagende stemningsfuld kraft opruller han billeder af et æstetisk nydelsesliv, som følgestrængt må ende i tomhed og undergang. Selv har forfatteren valgt kristendommen. I de 11 måneder, han arbejder med denne geniale bog, var han så dybt grebet af det religiøse som nogensinde, men bogen handler ikke herom.

Den udgives under mærket: Victor Eremita. Forfatteren selv står ved siden af dens indhold. Ligesom de første buestrøg i ouverturen til Mozarts »Don Juan« forkynder begyndelsen af et udødeligt værk, således forkynder her nogle glimrende åndrige prosadigte, at her begynder en stor digter sit første betydelige værk. »Hvad er en digter? Et ulykkeligt menneske, der gemmer dybe kvaler i sit hjærte, men hvis læber er dannede således, at idet sukket og skriget strømmer ud over dem, lyder de som en skøn musik . . . . Og menneskene flokkes om digteren og siger til ham: Syng snart igen. Det vil sige: Gid ny lidelser må martre din sjæl, og gid læberne må vedblive at være dannede som forhen, thi skriget vilde blot ængste os, men musikken den er liflig«. Så følger en åndfuld kritik over Mozarts »Don Juan«. Sjælden eller aldrig har en dansk pen så genialt kunnet forklare et musikstykke; men sprogets og musikkens to riger grænser op til hinanden. Forfatteren er vel hjemme i det første, og han vandrer vemodig langs grænsen til det andet, og da glimter det der indefra som små åbenbarelser for hans længselsfulde øje. I 2den del lader forfatteren assessor Vilhelm hævde, at det æstetiske standpunkt er fortvivlelse, der skal være ligevægt mellem det æstetiske og etiske i personlighedens udarbejdelse, og det etiske liv vil ud af fortvivlelsen gennem anger. Ægteskabet f. eks. må tage livets virkelighed som en opgave og en pligt; den sanselige elskov taber sig og forsvinder med årene, sjælelig elskov består og vokser i tiden. Til slutning hævdes det opbyggelige i, at for Gud har vi altid uret, og at kun den sandhed, der opbygger, er sandhed for dig. Digterisk har Kierkegaard malet de to anskuelser: den æstetiske og etiske og sykologisk påpeget deres følger,

nydelsesfilosofien falder, ligesom den livstrætte romer, på sit eget sværd. Slutningskapitlet er en prædiken, holdt på den jyske hede, som Kierkegaard mente særligt egnede sig til at udvikle kraftige ånder, fordi at der ligger alting blottet og åbenbart for Gud.

For at folk nu ikke senere skulde tro, at denne forfatter, som vilde bedrage sine læsere hen imod den åbenbarede sandhed, selv var begyndt som æstetiker for så senere i en ældre alder at give sig hen til den religiøse livsanskuelse, hvis særpræg er lidelse, udgav han 2 måneder senere »To opbyggelige taler«, stilet »til hin enkelte, hvem jeg med glæde og taknemlighed kalder min læser«, en folkelig fremstilling af den kristne tro, helliget »afdøde Michael Pedersen Kierkegaard, forhen hosekræmmer her i byen, min fader«. Religionens fordring skal ramme dig, »den enkelte«. Du skal under evighedens ansvar være ene for Gud. Virkeligt, inderligt må du leve i sandheden, det nytter ikke, at du er vidende om den, fantaserer eller grubler over den!

Et halvt år efter »Enten – eller« udkom »Gentagelsen«. »Denne er — siger forfatteren — en uopslidelig klædning, der slutter fast og ømt, hverken trykker eller flagrer. Håbet er en dejlig pige, der smutter bort mellem hænderne; erindringen er en skøn gammel kone, som man dog aldrig er tjent med i øjeblikket; gentagelsen er en elsket hustru, man aldrig bliver ked af. — — Den, der blot vil håbe, han er fejg; den, der blot vil erindre, han er vellystig; men den, der vil gentagelsen, han er en mand«. Ved »gentagelsen« forstår Kierkegaard dette, at man vender tilbage til sig selv og fordyber sig i sig selv, den er det daglige brød, der mætter med velsignelse. I »Stadier på livets vej« gør han nu klarere skel mellem etisk og religiøs anskuelse. I afsnittet »skyldig—

ikke skyldig« arbejder hans lidenskabelige, yppige frembringelsesdrift med hans ulykkelige kærlighedshistorie; bag de brusende ord hører man et ømt, sygt hjærte banke. Bogens ulykkelige helt føres til den kristne tros dør, men da øjner forfatteren »paradokset«, som nærmere tages under behandling i værket »Frygt og bæven«. Guds bud til Abraham om, at han skal ofre sin søn, er et religiøst paradoks, det er talt alene til Abraham og forstås ikke af nogen anden. Den kristne må resignere, han må i uendelig lidenskab gribe og lyde Guds bud Kristendommen er — som nærmere udviklet i de tungtformede »filosofiske smuler — en tro på paradokset. I »Begrebet angst« undersøger han syndens forudsætninger, og i det storslåede værk »Afsluttende uvidenskabelig efterskrift« rejses spørgsmålet: Hvorledes bliver jeg en kristen, jeg Johannes Climacus, barnefødt her i byen, 30 år gammel. Kristendommen lader sig jo ikke videnskabelig bevise. Den forkynder sandheden ved at være til og ikke gennem lære eller spekulation. Jeg når kun evig frelse ved at tro lidenskabeligt. Sikkerhed i salighedens sag kan ikke bygges på sakramenterne, som Grundtvig hævder, ejheller på hegelsk filosofi eller historisk undersøgelse, men »den objektive uvished, fastholdt i den mest lidenskabelige inderligheds tilegnelse er sandheden — den højeste sandhed, der er for en eksisterende kristen. Den begynder med bevidsthed om synd, dens midtpunkt er paradokset, dens kendetegn martyriet, lidelsen!

Kierkegaard troede nu at have løst opgaven, nemlig at gøre samtiden opmærksom på, hvad sand kristendom er. Han havde sagt samtiden, hvad han havde på hjærte, at den havde slået af på kristendommens fordringer og indført en idyllisk, følsom og

frem for alt for mennesker bekvem lære under navn af kristendom. Han havde påvist for dem, som vilde se, at der gives ikke nogen anden sandhed end den, som man selv med hele sin sjæls inderlighed søger at tilegne sig. Vulkanen var bleven stille ovenpå de vældige udbrud. Det havde nu også kostet ham mange penge at skrive tykke bøger, som kun få læste. Af »Efterskriften« solgtes i de nærmeste år kun 60 eksemplarer. Han tænkte da på at lægge pennen til side og søge et stille afsides præstekald et eller andet sted på den jyske hede; han drømte om en stille livsaften i den søndagsfred, som følger efter en god arbejdsuge. »Min idé er nu at uddanne mig til præst — sagde han — jeg har i flere måneder bedet Gud om at hjælpe videre«. Biskop Mynster rådede ham indtrængende dertil, for at han kunde få sit rige tankeliv udviklet i en mere praktisk retning.

Da kom Corsarstriden som en orkan hen over hans sjæls dybe vande. Med »Corsaren« havde Goldschmidt forsøgt at indføre de store landes vittighedspresse i Danmark Det vandt en stor udbredelse; på dets bagside lod sjovere for betaling deres navn opføre som ansvarshavende redaktører; man forfærdedes over dets angreb på navngivne mennesker og dets karrikaturtegninger. D G Monrad og Søren Kierkegaard holdtes fri Om den første skrev »Corsaren«, at man ikke har ret til at prikke den mand med en knappenål, der burde dræbes med en landse, og om den sidste havde »Corsaren« den rosende sætning: Victor Eremita dør aldrig, men Lehmann skal dø og forglemmes. 1845 skrev en af »Corsaren«s medarbejdere, P. L. Møller, om Kierkegaards kunstnerisk klare og udmærkede arbejde »Stadier på livets vej«, at det var et jaskværk. Under mærket »Frater Taciturnus«

fik Kierkegaard nu en artikel optaget i bladet »Fædrelandet«, hvori han hånligt udfordrede »Corsaren« og anmodede den om at blive udskældt, da han ikke kunde stå sig ved at være det eneste anstændige menneske i København, som »Corsaren« roste. Artiklen havde til følge, at P. L. Møller aldrig blev professor i æstetik ved universitetet, men hvis Kierkegaard har troet, at »Corsaren« skulde dø af dette slag, så tog han storlig fejl; bladet hånede nu med de stærkeste ord den mand, som det tidligere havde løftet så højt. Han aftegnedes med tynde ben og korte bukser, hans magre figur blev et stående billede i »Corsaren«s karrikaturafdeling. Der kom ufine hentydninger til hans privatliv, pøbelens grinelyst blev hidset imod ham, gadedrengene skreg »Søren« og »Enten—eller« efter ham; selv i Guds hus talte unge tølpere om hans bukser i den hensigt, at han skulde lægge mærke til det. Hans glæde ved at tale med jævne folk var ødelagt. Angrebene, som fortsattes næste halvår i hvert nummer, pinte den ensomme, tungsindige mand. Det er svært for os at forstå, at han ikke kunde tage dette mere overlegent, men at han fantaserede sin forfølgelse op til at være større end de gamle blodvidners — en smule latterliggørelse i et vittighedsblad! — »Hvad er dog selv det at brændes ved en sagte ild eller at radbrækkes eller som i varme lande indsmurt i honning at kastes for insekter — hvad er dog det i sammenligning med denne grusomhed: at grines ihjel«. Nå — ingen støttede ham; selv de, der var nærmest dertil, lod ham i stikken. Han hørte ikke en eneste indigneret røst til sit forsvar. Denne tavshed forbitrede ham næsten mere end pøbelens hån. Forhånelse fra den ene side, forrædderi og tavshed fra den anden var altså en idealists løn her i verden,

særlig hvis han er kristelig idealist. Så flettede Kierkegaard sin svøbe og svang den imod dagspressen, mod mængden, mod kristenheden — modsætningen til den ideale kristendom. »Pressens misbrug har egentlig sprængt Danmark«, »dagspressen skulde som andre næringsdrivende have skilt ude, det burde have påskrift: Her demoraliseres mennesker i den kortest mulige tid efter den størst mulige målestok til den billigst mulige pris«. Han foreslår totalafhold fra avislæsning som vigtigere end afholdelse fra spiritus. Men uansvarligheden er ikke blot at finde i dagspressen, den er karakteristisk for hele tiden. Det danske folks nationalfejl er misundelse, smålig kritiksyge overfor det virkelig dygtige og forgudelse af middelmådigheden. Klarere end nogensinde står nu kristendommen for ham som lidelse. Skal den kristne være glad, så må han kunne glæde sig over, at han må lide. I verden skulle I have trængsel, sagde jo Jesus til sine efterfølgere. Foragtet, bespottet, bespyttet bliver hver den, som vil følge Kristus efter!

1847 udkommer »Opbyggelige taler i forskellig ånd«, hvorved forfatteren fører os længere og dybere ind i det særlig kristelige og viser den lidelse, som verden, omgivelserne, påfører den troende kristen. 14 dage senere udkommer »Kærlighedens gærninger«, en bog, hvori evangeliets simple, storslåede, alvorsfulde skønhed og det kristelige livs ideal er skildret med en inderlighed og kraft, som næppe nogen litteratur kan fremvise sidestykke til. Idealet skal males klart, fordringerne stilles, og hvis menneskene ikke kan stå mål, så må det erkendes, sagen er højeste alvor. Vi skal være redelige.

Kierkegaard tænkte nu på en udenlandsrejse, men opgav det. Tanken om også udvortes at følge Kristus efter vinder større og større plads i hans sind.

Hvad er vel kristendom! Det er læren om og vejledningen til at ligne Kristus! Nu tager han fat på udarbejdelsen af sine afgjort kristelige værker: »Sygdommen til døden«, »Indøvelse i kristendom« og »Synspunkter for min forfattervirksomhed«. 1848 blev et mærkeår for ham. Han troede da, at døden var nær, og dette bidrog til, at det kristelige ideal nu blev hævet endda højere i hans bøger. Oprøret i Holsten og frihedsbevægelserne her hjemme optog ham ikke. Han kaldte det hele vrøvl. Alt i ham samlede sig til et voldsomt indre opgør. 1848–49 kulminerer han som forfatter. Det står ham nu klart, at den sande kristen må blive martyr, og hvis han selv udgav sine bøger som et ligefremt angreb på kristendomsforkyndelsen i Danmark, så vilde han glide over i martyriet. Et voldsomt for og imod brusede i hans sind; snart følte han det som fejghed og forrædderi ikke at forkynde idealerne og snart for svag til at bære de frygtelige timelige følger, som de nu tegnede sig i i hans fantasi. Frygten for at udgive sig for mere end han var holdt ham også tilbage. Mynster, som hans fader havde set op til, og som også Søren Kierkegaard nærede dyb ærbødighed for, måtte også helst dø, før det opgør kom, der særlig vilde ramme ham, der indtog så fremskudt en plads i kirken. Men var det dog ikke en stor synd imod Gud at tie? Så valgte han at udgive skrifterne enkeltvis og under et mærke. Han led meget i denne tid. »Nu er just øjeblikket — jeg kan lade det gå over, men så er der en evighed til at angre, at jeg lod det gå over, og så bliver jeg således svækket, at jeg ikke bliver menneske mere — —«. Han valgte da mærket Anticlimacus for at betegne, at han selv står under det mål for kristendom, som bøgerne anlægger, ligesom de tid-

ligere mærker betegnede lavere standpunkter end Kierkegårds eget.

Den 30 januar 1854 døde Mynster. På prædikestolen kaldte Martensen den afdøde for »et sandhedsvidne, et af de rette sandhedsvidner, et led af den hellige kæde af sandhedsvidner, som strækker sig gennem tiderne fra apostlenes dage«. Nå, man kan vel sige, at der fandtes blomster nærmere ved hånden til at lægge på Mynsters grav end disse; men Martensen fandt, at martyrernes minde just ved dette tilfælde skulde fremmanes Men der var intet, som bedre egnede sig til at sætte Kierkegaards sind i brand end netop dette, at en mand som Mynster ophøjedes til en martyr for sandheden. Han skrev straks en protest, men tilbageholdt den med vilje et års tid for ikke at blive brugt af den opposition, der med kong Frederik den 7de i spidsen stred for at få professor Clausen til at indtage den ledige bispestol. Først da ministeriet på tværs af kongens vilje havde tvunget Martensen igennem, offentliggjorde Kierkegaard den 18. december 1854 sin artikel: »Var biskop Mynster et sandhedsvidne. et af de rette sandhedsvidner — er dette sandhed?« Ved at se dette ord sandhedsvidne, følte Kierkegaard, at samtiden vilde altså ikke indrømme sin umådelige afstand fra det kristelige ideal, og så måtte der gøres indsigelse. »Et sandhedsvidne — skrev han — det er en mand, hvis liv fra først til sidst er ukendt med alt, hvad der hedder nydelse, derimod fra først til sidst indøvet i alt, hvad der hedder lidelse . . . en mand, der i armod vidner for sandhed, i armod, i ringhed og fornedrelse, så miskendt, forhadt, afskyet, så bespottet, forhånet, udgrint . . . en mand, der bliver hudflettet, mishandlet, slæbt fra det ene fængsel til det andet, og så tilsidst — thi

det er jo et af de rette sandhedsvidner, professor Martensen taler om — så tilsidst korsfæstet eller halshugget eller brændt eller stegt på en rist, hans afsjælede legeme af rakkeren henslængt på et afsides sted ubegravet«. Nej, dette fandt Kierkegaard var at »lege kristendom«. Artiklen blev misforstået. Kierkegaard gentog derfor indsigelsen i en ny artikel med overskrift »Derved bliver det« En af Mynsters forsvarere vilde standse Kierkegaard ved at minde om, at Mynster var ikke egentlig bodsprædikant. Kierkegaard svarer, at al sand kristelig forkyndelse må først og fremmest være bodsprædiken »Mynsters prædiken fører aldrig på noget punkt det kristelige til, hvad det er over alt i det ny testamente, et brud, det dybeste, ulægeligste brud med denne verden«. Da man nu tav fra kirkens side, udvider Kierkegaard sit angreb, så det kommer til at gælde ikke blot biskop Mynster, men hele gejstligheden Set under belysningen »sandhedsvidne« bliver alle gejstlige komiske, og den officielle kristendom er ikke kristendom. »Man gør kunster for at fremkogle det skin, at det ny testamentes kristendom er den her i landet herskende religion«. Ja, Kierkegaard gaar så vidt som til at hævde, at det ny testamentes kristendom er slet ikke til.

Han fortsatte sin lidenskabelige kamp i flyvebladene »Øjeblikket«, der fra maj til sidst i september udkom i små, hvide hæfter, 9 numre ialt Det blev hans sidste ord til Nordens folk, de sidste hug i den hårde kamp, men også de skarpeste. Med sin ånds skarpt slebne klinge vilde han hugge igennem alt kristeligt selvbedrag »Jeg vil simpelthen redelighed«, sagde han, og han veg ikke tilbage for konsekvensen af sine egne tanker. Med henblik på pintsedagen siger han: »Om en folkeforsamling havde ladet sig gribe af

Kristi tale, derfor havde han vistnok ikke straks tilladt disse tusender at kalde sig Kristi disciple. Nej, han holdt stærke·e igen. Han vandt derfor også kun i $3^1/_2$ år 11, medens en apostel på en dag, vel i en time vinder 3000 Kristi d'sciple. Enten er her disciplen større end mesteren, eller sandheden er, at apostlen er lidt for hurtig til at slå til, lidt for hurtig i retning af udbredelse, så misligheden allerede begynder her«. Ja, Kierkegaård vover til sidst den sætning, at »Kristendommen er slet ikke kommen ind i verden, det blev ved forbilledet og højst apostlene«.

»Øjeblikket«s sidste nummer udkom 24 september. I pulten lå udkast til det næste, et hvast stykke om »Grundtvig, grundtvigianerne, en af dem«. Denne ene var Sørens broder, Peder Christian Kierkegaard, som i Roskilde præstekonvent havde udtalt sig imod sin broders optræden.

I over 9 måneder holdt Søren Kierkegaard sit fædreland i en slags belejringstilstand under en uafbrudt ild. Det var dage, fyldt med gru og tvivl, som ingen glemmer, der den gang stod midt i udviklingen, for Kierkegaard selv et forfærdeligt år med indre og ydre kamp, da han afslørede sit livs store gåde. Men nu var han færdig. Som hinden, der bløder af ulægelige sår, søger en stille vrå for at lægge sig til at dø, således søgte Kierkegaard nu Frederiks hospital Ikke just af nogen legemlig sygdom, men af længsel efter evigheden, døde han her den 11. november 1855. Først sendte han med pastor Boesen sin samtids mennesker den hilsen: »Sig, at jeg har holdt meget af dem allesammen, og sig dem, mit liv er en stor, andre ukendt og uforståelig lidelse . . . jeg mener ikke, det var ondt, hvad jeg sagde, men jeg sagde det for at få det onde bort og komme til hallelula«. En him-

melsk fred og klarhed hvilede over ham, hans øjne strålede med større glans end nogensinde, kun stunddom fordunklede af smærten. Han fik ikke nadverens sakrament, da han ikke vilde modtage den af nogen præst, men kun af en lægmand. Således mærkedes til det sidste efterdønningerne af den storm, han selv havde fremkaldt. Men al jordisk smålighed nåede ham ikke længere. Hans hjærtes fred kunde jordiske ting ikke længere forstyrre. Da han havde sagt sit sidste ord, var hans legemlige kræfter forbi, hans fædrenearv opbrugt, kun 500 kroner tilbage. Nu var rejsen endt. Han havde selv ønsket, at der på hans gravsten skulde stå salmeverset af Brorson:

»Det er en liden tid,
så har jeg vunden,
så er den ganske strid
med et forsvunden,
så kan jeg hvile mig
i rosensale
og uafladelig
min Jesum tale«.

Det går med Søren Kierkegaard som med så mange store tænkere: han fik aldrig sin hovedpåstand bevist. Hans fejlsyn hænger nøje sammen med, at han omdigter fortiden. Det ny testamentes kristendom var ikke, som Kierkegaard skildrer den. Han gik jo endogså så langt bort fra virkeligheden, at han satte en smule latterliggørelse i et vittighedsblad højere end blodvidnernes lidelse for deres tros skyld. Men han har sagt så grumme meget udmærket undervejs, der har ærinde til vore dages mennesker. De, som ser livets højeste mål i nydelser, blænder han med sin ånds glimrende fyrværkeri og drager dem med sig ind i en alvorsverden, som de ikke før har kendt. De,

som kan henrives af et digt, men ikke læse Hoffs eller Kocks opbyggelsesbøger, får hos Kierkegaard et overvældende indtryk af, at der gives blot èt, som er værd at vinde. Han hævder med stor styrke, at trangen til Gud er menneskets højeste bestemmelse. Lige som mennesker, der kommer hinanden meget nær, må sige: hvor vi dog trænger til hinanden — således mennesket overfor Gud. Videre: er din tvivl om Gud blot etisk, d. v. s. inderlig, så skal Du finde Gud. Mange mennesker lever som skygger i stille fortabelse, dens indre liv udfolder sig ikke, sjælen henvejres, og de ængstes ikke ved spørgsmålet om dens udødelighed; thi den, som dybt og inderligt på egne vegne tvivler derom, han finder det rette. Kierkegaard siger til os: Står I overfor en slægt fuld af tvivl, så prøv på at lære den at trænge til Gud, så kommer frelsen. Man må være deltager i livet, ikke bare tilskuer. Vor tid mangler ikke tankens virksomhed, men åndens højhed. Dernæst opfrisker Kierkegaard det gamle forhold mellem bøde og straf, som Æskylos og Henrik Ibsen og mange i tidsrummet imellem dem har grublet over. Han tager os ved hånden og leder os ind i angerens højsind, hvor vi erfarer, at Gud kan glemme, så glæden over syndernes forladelse begynder at fylde op i et synderhjærte. Han kalder endvidere som ingen anden pennefører i det 19 århundrede på den enkeltes ansvarsfølelse. Du, den enkelte, må ud på de 60,000 favnes dybe vand, alene må Du vælge. Skyd Dig ikke ind under partiet, mængden. En enkelt mand havde aldrig dræbt Kristus, men da de enkelte blev mængde, korsfæstede de verdens bedste mand

Der er i vor tid fare for, at virkeliggørelsen af et socialt ideal skal udslette de personlige værdier,

som giver livet farve og rigdom. Den fare er så stor og frygtelig, at mænd som Stuart Mill, Henry George m. m. fl. med dem frygtede for, at Evropas åndsliv vilde forstene, som det asiatiske i sin tid gjorde. Det er da velgørende at høre Kierkegaard med hele sin lidenskabelige kraft slå til lyd for det enkelte menneskes åndelige selvstændighed.

Endelig vil jeg fremhæve, at Søren Kierkegaards skrifter lærer os noget om, hvor vigtigt det er under de store samfundskampe at blive bevaret fra selvfortæringens glød. Selv rettede han det voldsomste angreb på en samfundsindretning, en institution, som vel nogensinde er formet med en pen her tillands. Lidenskabeligt tampede han i sine »Øjeblikke« løs på gejstligheden. »En præst var — skrev han — et i lange klæder indhyllet indbegreb af nonsens«. »Præsternes tilværelse har forvandlet hele samfundet kristeligt til en nederdrægtighed«. »Intet er Gud så modbydeligt som den officielle kristendom. Mere end det er en kvinde modbydeligt, at der fries til hende efter en formularbog, er det hele officielle væsen Gud modbydeligt, fordi han er en personlighed«. »Hav tak, I silke- og fløjelspræster, som i stedse talrigere flok var til tjeneste, da det viste sig, at profiten var på kristendommens side, hav tak for eders kristelige iver og nidkærhed«. Hele angrebet på folkekirken samler han i det hensynsløse udbrud: »Dersom Du tror, og det tror Du jo dog, at det at stjæle, røve, plyndre, horc, bagtale og frådse er Gud imod; den officielle kristendom og dens gudsdyrkelse er ham uendeligt væmmeligere«. Men den samme Søren Kierkegaard digtede det dybsindige æventyr om »den bekymrede lilje«, som — oprykket af sin jordbund blandt tidsler og nælder fra det afsides sted — visnede undervejs I min barn-

dom græd vi over dens skæbne, kunde vi finde den lille fugl, så vilde vi slå den ihjel med en sten. »Liljen er mennesket -- siger Kierkegaard — og den slemme lille fugl er sammenligningens urolige tanke, der med fuglens bevægelse fra og til har hidset bekymringens lidenskab og fået den bekymrede revet løs fra jordbunden, henter ham, som når døden henter et menneske, lader ham omkomme i mismodets svæven. Al verdslig bekymring har sin grund i, at et menneske ikke vil nøjes med det at være menneske«. En dyb tiltale til os nutidsmennesker! Ja, Kierkegaard skrev, fordi han holdt lidt af menneskene og så for at få det onde bort. Ganske som vi andre småfolk arbejder. For ham var livet den dybeste alvor, en indre strid, en uafladelig personlig kamp imod menneskets egen lavere natur. Han blev aldrig træt af at klarlægge den tanke, at vi mennesker er ikke sat her i verden af den evige Gud for mageligt og dådløst at lade os føre af tidens strøm. Vi må indbyrdes støtte og hjælpe hverandre, men på en sadan måde, at vi hver for sig kæmper os frem til højere sandhed, mere lys. Den enkelte må finde noget, som kan blive hans eget, noget, der hænger sammen med hans egen tilværelses dybeste rødder, og hvorved han kan vokse sig ind i det guddommelige, det evige, og hænge fast derved, om så også hele verden falder sammen. De store fejlsyn hos Søren Kierkegaard er ofte nok bleven påvist; men lad ikke hans fejltagelser, hans manglende forståelse af menighedslivet o s. v. hindre os i en gang imellem at stå stille for at lytte efter den hjemløse fugls sang om ansvaret, inderligheden, trangen til Gud, redelighed, de evige dybder i menneskesjælen. Gerne må også hans myndige røst minde os travle nutidsmennesker om, at det offer ikke er forgæves,

som daglig — er det end kun en enkelt time — lægges på ensomhedens og stilhedens alter.

I Shakespeares by.

I London var jeg bleven træt af at trave om i skoler og til møder. En jærnbanetur ud i landet virkede derfor velgørende og befriende på sindet. Min rejse gjaldt Shakespeares gamle by, Stratford ved Avonfloden, og jeg glædede mig til at gæste den store Brittes fødeby.

Undenfor den nordiske literatur har ingen digter fængslet mig som Shakespeare, og der er vel heller ikke i verdensliteraturen noget navn, som kan nå hans. Som en pludselig morgenrøde brød Homér frem igennem oldtidens mørke og kvad de herligste heltesange, og da hans guder ikke mere var til, fremstod Dante, stolt og ensom med sine vemodige og højtidelige drømme, sit voldsomme had og sin majestætiske kærlighed. Milton åbnede dødens, helvedes og himmerigs porte og så syner, som ingen digter havde set eller måske nogensinde vil komme til at se. Hans dejlige digt »Det tabte paradis« har i pastor Uffe Birkedal funden den mand, som måske bedre end nogen anden kan indføre det i den danske literatur. — Men Homér, Dante og Milton lever ikke i vore hjærter, omslynger ikke vore sympathier, tilfredsstiller ikke vort sjæleliv som Shakespeare. Her og der finder vi mere af det store, det ophøjede; kapitler, som er mere gennemrislet med viden, linjer med flere abstrakte tanker; men Shakespeare bliver dog menneskenaturens største og bedste fortolker, digteren med de videste sympa-

thier, de fineste iagttagelser, den dybeste og grundigste menneskekundskab. Hans værker hører nu alle vegne med til livets gode åndelige luksus. I alle lande træffer man mennesker, som er fortrolige med Hamlet og Macbeth, kong Lear og Othello.

I digtningens verden vilde der blive en stor, tom plads, hvis Shakespeares skikkelser blev taget bort. Coleridge kaldte ham »Myriadessjælen«, og det havde han grund til, for der er jo næppe nogen sjælstilstand, som ikke Shakespeare har fået frem i sin digtning. Det mest trygtløse mod, den fuldendte mandighed lever i hans værker ved siden af den mest vindende godhed og udsøgte ømhed. Hans kunsts frugtbarhed svarer til dybden i hans lidenskab. Laster og forbrydelser er aldrig så afskyelige, som når de får plads under hans harmes flammende lys.

Så standser toget og ud strømmer de mange turister. Her kommer gennemsnitlig 30,000 årlig af den slags, deriblandt ca. 7000 amerikanere. Vejen ind til byen fører os forbi det ny hospital, en ganske smuk bygning, omgivet af en stor, smagfuld anlagt have. I nærheden ser vi »Jubilæumsfontænen«. Den er en gave til byen fra en rigmand i Filadelfia, hr. G. W. Childs, og er formet som et klokketårn, hvor drikkevand fra flere rør strømmer ud i beholdere for neden. Over disse læser man følgende linjer af »Timon fra Athen« (1ste akt, 2den scene): »Rent vand — det bringer ingen mand i skarnet«. Højere oppe er indhugget på søjlerne imellem fire buer: »Gave fra den amerikanske borger Georg W. Childs fra Filadelfia til Shakespeares by i dronning Viktorias jubilæumsår Ti tusind fold ære og velsignelse over den skjald, som har prydet livets dunkle virkeligheder med uskyldige illusioner«. Og med hensyn til dron-

ning Viktoria følgende linjer fra »Kong Henrik den ottende« (5te akt, 4de scene):

»Alt godt
skal gro med hende; trygt skal hver mand nyde
i hendes dage under eget vintræ.
hvad han har plantet, mens for sine grander
han synger fredens lystelige sange.
Gud skal i sandhed kendes; hendes adel
skal lære ærens rette vej af hende
og søge rang ved den og ej ved blodet«.

På en vandring igennem gaderne er det morsomt at lægge mærke til, hvorledes byens 9000 indbyggere forstår at slå mønt af deres berømte bysbarn. Lige som vi hjemme har »Grundtvigs penne« og »Nordisk højskoletobak«, således findes her: Shakespearecigarer, -tandbørster, -uhre, -støvler o. s v. Her er naturligvis også et Shakespeare hotel. Værelserne har navn efter digterens værker. Jeg spiste bøf i »De lystige koner i Windsor« og drak kaffe i »Elskovsgækkeri«.

Om det store bindingsværkshus, hvori Shakespeare fødtes, må man sige, at istandsættelsen af de ældste dele og genopbygningen af det, som var helt forsvunden, er efter gamle tegninger udført med den største omhu. Det er nu national ejendom.

At faderen boede her, da digteren fødtes, er uomtvistet. Det er tilstrækkeligt bevist gennem byens protokoller, og huset ligner sikkert, hvad det var, da Shakespeare legede ved dets døre. Vi træder først ind i et køkken eller arbejdsværelse med svære egebjælker, kalkede vægge og stort ildsted; ved siden af dette er »arnekrogen«, som i gamle huse på Shakespeares tid var en æret gæsts misundte sæde. Dette værelses gulv er det originale, brolagt med sten af meget forskellig størrelse og ilde tilredt ved grovt

brug, måske fordi en slagter har udført sit arbejde her i begyndelsen af det 19de århundrede. Ad et trappetrin føres vi nu op til en dagligstue, øjensynlig et bedre værelse med samme slags loft og gulv. Her er et andet gammelt ildsted med en stor bjælke tværs over åbningen, muligvis brugt, når man røgede flæsk. — Ad nogle få trappetrin kommer vi nu op i den stue, hvor Shakespeare blev født. Det malede tøjtapet, som i det 16de århundrede dækkede murene her, er forsvunden. Vi står i en lav stue med en svær bjælke hen under det gipsede loft. Der er massivt tømmer i bindingsværksmuren, et langt lavt vindue, åbent ildsted og et ujævnt gulv af svære egeplanker. Det er udstyret med 4 højryggede karmosinrøde stole med hynder, et spinkelbenet bord med en buste af Shakespeare, et andet bord med skuffer og en udskåret egetræs skrivepult. Tidligere kunde alle slags mennesker, fra prinser til bissekræmmere, berømtheder så vel som andre, indridse deres navne på loftet og de hvidkalkede vægge. Her findes Walter Scotts, Byrons, Thackerays, Tennysons og Dickens navne. Men 1851 hørte dette smøreri op, og nu holdes der en bog for alle, som ønsker at lade verden vide, at de har været her.

I en stue længst tilbage fæstes opmærksomheden ved Stratfordportrættet af digteren, som familien Clopton skænkede til huset, efter at der forgæves var budt 54,000 kr. for det. For at beskytte billedet er det indsat i et jærnskab. Det fremstiller digteren i ungdommens kraft, kinder og hage glat barberet med undtagelse af en lille spids brun fipskæg og et lille overskæg. Øjnene er hasselbrune. Han bærer en skarlagenrød vest og over den en løs kappe uden ærmer. Der findes intet sted noget andet billede, som

viser os Shakespeare i denne dragt. — Fra vinduet i denne stue ser vi ned over en smuk blomsterhave, i hvilken der dyrkes, såvidt som det er muligt, alle de planter, blomster og buske, som omtales i Shakespeares skuespil og sonetter. Det er den slags, som vel kun englænderne kan finde på — og have tålmodighed til at gennemføre

Et lille, men meget værdifuldt bibliothek og musæum optager resten af huset Her opbevares under glas det eneste eksisterende brev til digteren, adresseret til ham fra hr. Richard Quiney i året 1598, bedende om et lån på 540 kr., og to gamle kontrakter, undertegnet af Shakespeares fader.

Blandt andre ting af værdi ser vi digterens signetring, hans ølkande, hans stol fra Falkonkroen i Bidford, hans skrivebord fra skoledagene med drengegraveringer, hans stigbøjler og kårde og det gamle skilt fra Falkonkroen, hvor han holdt støjende lystighed med sin klub. Her findes også en bogsamling, som indeholder de ældste udgaver af hans værker. Ligeledes er her noget træ fra det berømte morbærtræ, som han selv plantede. Noget saft af dets frugt opbevares i en lille flaske.

På vor vandring videre standser vi også ved et hus, hvori der findes et vældigt forråd af Shakespearefotografier og erindringstegn Her har Thomas Quiney boet, vinhandleren, som blev gift med digterens yngste datter, Judith. En indskrift fortæller, at Judith levede her i 36 år. Huset kaldes i byens gamle dokumenter for »Buret«, og det har rimeligvis fra først af været brugt som fængsel. Går man ned i kælderen, så opdager man, at murene er i det mindste 5 fod tykke. Man får også hernede øje på de render, hvori vintønderne rulledes i de dage, da Shakespeares svigersøn boede her.

På rådhusets nordside findes i en fordybning i muren en udmærket Shakespearestatue, som skuespiller David Garrick har skænket byen. Digteren er fremstillet således, at han hviler den venstre arm på nogle bind af egne værker, som ligger på en søjlefod. Med højre hånd peger han på en papirrulle, i hvilken man læser disse Theseus linjer i »Skærsommernatsdrømmen«:

— »Skjaldens øje
der ruller i elskværdigt vanvid, svæver
fra himmel og til jord, fra jord til himmel,
og som hans drømmesyner føder ny,
ukendte billeder, så gør hans pen dem
til skikkelser; et tomt og luftigt intet
giver dem sted og bolig og et navn.

På soklen står:

»Tag ham i et og alt,
og vi skal aldrig se hans lige«.

Vi går videre og kommer til Nyplads, hvor Shakespeare boede i sin sidste levetid, og hvor han døde 1616 Huset er ombygget to gange siden. Morbærtræet, som digteren plantede, er afhugget af en Francis Gastrell, som for denne vandalisme pådrog sig de Stratford borgeres mishag for alle følgende tider. Der står i haven et andet morbærtræ, som man tror er en podekvist af det ægte.

Musæet her på Nyplads indeholder adskillige interessante Shakespearske sager, f. eks. det lange bord fra Falkonvinhuset, som brugtes, når digteren var med til et spil, hvor pengestykker kastedes efter et mærke på bordet.

Vi ser latinskolen, hvori Shakespeare utvivsomt har været discipel. Den ligger i det »Laugshus«, hvor omrejsende skuespillertruppe i Shakespeares barndom

ofte opførte deres spil. Han har sikkert her haft lejlighed til at se dem, og i hans sjæl er da vågnet den lidenskab, som siden bar så vidunderlige frugter.

Shakespeares mindebygning består af et theater, et bibliothek og et kunstgalleri Pladsen dertil samt en betydelig del af udgiften ved opførelsen er skænket af en enkelt mand, hr. Flower; resten bragtes tilveje ved offentlig indsamling. Grundstenen blev nedlagt på Shakespeares fødselsdag, den 23 april 1877, og hvert år i april måned holdes theatret åbent en uge, og der spilles hver aften udelukkende Shakespeares stykker. Her havde den berømte amerikanske skuespillerinde Mary Anderson i året 1885 sin debut som Rosalinde. Shakespeare oplevede jo aldrig at se sine kvindeskikkelser fremstillet på scenen af kvinder. Det var imod den tids ånd og tankegang. En og anden gang har det nok været ham en pinefuld tanke, at en sminket yngling skulde vanhellige Desdemona, forvrænge Ophelia og overgive Julie til latteren; men det har ikke hindret ham i at give os disse strålende kvindeskikkelser, som blev hans og vore for stedse og aldrig lod sig fordunkle siden: Moorens prægtige hustru, den lyse Ophelia, Capulets fortræffelige datter, Imogen, Hermiona, Perdita, Miranda, Viola, Isabella, Rosalinde, Constance, Portia og Cordelia Skikkelser som disse blev ikke undfanget i hans sjæl for at kunne tage sig ud på scenen. De er varmere, renere og mere virkelige end de fineste forbilleder fra den klassiske oldtid. Antigone, Elektra og Iphigenia er skønne skikkelser, men kølige og majestætiske i sammenligning med det virkelighedens kød og blod, som vi finder hos Shakespeares kvinder Det var ikke hans digterfryd at male uvirkeligheder, han skildrer de følelser, som lever i ethvert menneskebryst En mands personligheds-

værdi afspejler sig jo næsten bedst i hans forhold til kvinder, og noget af det mest vidunderlige hos Shakespeare, det er hans fine og dybe vurdering af kvinders karakter. Enten de står ombølget af mørke skygger eller i livets strålende skønhed: de er tegnet lige sande og ægte. Han fik sin løn, skønt ingen talentfuld skuespillerinde nogensinde glædede hans øje eller ledede ham til at forudføle, at de billeder, som han ophængte i verdens hjærte, dog skulde træde ud fra rammen og utallige gange tale hans ord fra scenen til henrykte ører!

I theatret er plads til 800 tilskuere.

Malerisamlingen indeholder flere udmærkede arbejder, hvortil Shakespeares værker har givet teksten, således: »Othellos hjemkomst«, »Macbeth og heksene« og »Cardinal Beauforts død«.

Bibliotheket i stuen er grundlagt for at samle eksemplarer af alle kendte udgaver af digterens arbejder og af de bøger, som har forbindelse med hans historie.

Fra et 130 fod højt tårn har man en glimrende udsigt over Stratfords omegn. Landskabet er bølgeformigt, en malerisk vekslen af høje og dale, skove og enge, gennem hvilke Avonfloden bugter sig som et fint sølvbånd. Shakespeare elskede denne flod, og det gjorde hvert barn i Stratford. Fra dens grønne bredder hviskedes der æventyr til Shakespeare, som var bestemt til at leve, så længe dens vand rinder. »Du blødt flydende Avon, ved dine sølvklare strømme formedes søde udødelighedsdrømme«.

Man får et stærkt indtryk af, hvor uforandret al ting synes at være fra den tid, da Shakespeare sang derom. Hvor har han dog været fortrolig med dette stykke England. Han har kendt hver en plet, enhver

nok så afsondret lille dal eller ensomt, romantisk sted i disse gamle, drømmende skove. Utallige gange er han dukket ned i deres dyb der. Han var fortrolig med alle de vingede og firføddede skabninger, som levede der i de levende hegn, ude i engene, oppe i bakkerne — overalt i det smukke landskab har han lagt mærke til hvert ukrudt, hver vild blomst. Her er de syner og drømmebilleder undfanget, som han har gengivet i »Som man behager«.

Han har i lykkelige drengedage ikke alene funden megen romantisk skønhed i denne egn, men også rige historiske minder. På fodture har han snart truffet en gammel borg, snart en berømt slagmark eller en prægtig kirkebygning, som har fyldt ham med ærefrygt.

I haven ved mindebygningen afsløredes 1888 et prægtigt Shakespearemonument, som lord Ronald Gower har skænket byen. På dets top sidder digteren med pen i hånd i en tankefuld stilling, han ser over imod den kirke, hvor hans støv har fundet hvile; dette ansigt fortæller os noget om en mand, der kun var lidet bevæget af tingenes ydre, men elskede at dvæle ved deres indre og væsentlige værdi og så noget dybt vemodigt, der minder om, hvad hans digtning glimtvis åbenbarer, at det især er sorgen, som har stemt hans hjærtes strænge. På fodstykket er fire figurer fremstillet i legemsstørrelse. Tragedien: lady Macbeth i opvågningsscenen; comedien: Falstaf siddende mageligt i sit vinhus; filosofien: en fin Hamletskikkelse, der grubler over Joricks dødningehoved; historien: prins Hal i den akt, hvor han tilegner sig sin faders krone. Den sidstnævnte figur er især yndefuld. De tragiske og komiske masker har fået plads forneden og derimellem en del passende citater af digterens værker.

Således har Shakespeare aldrig tænkt på at blive

hædret; han er jo ikke helt ud i det blå bleven kaldt »de store skribenters mindste egoist«, som forglemte sig selv under arbejdet med at skabe andre. Som et stort menneske var han mere oplagt til at bruge og glæde sig over sine kræfter end til at tænke på at bringe dem til verdens kundskab. Han har intet skrevet om sig selv, var uforstyrret af ethvert krav på at gøre lykke og satte rimeligvis ingen stor pris på, hvad man i almindelighed forstår herved. Det er sandsynligt, at han selv imod sin løbebanes slutning beholdt nogle levninger af oprigtig uvidenhed om de rigdomme, som han på en så ødsel måde strøede omkring i enhver retning. Dog har der været øjeblikke, da en anelse om udødelighed rørte sig hos ham, og han vidste, at han talte sandt, når han skrev i den 55de sonnet:

»Ej marmor eller guld til fyrsters minde
skal overleve disse rim jeg fletter« —

eller i den 81de sonnet:

»Dit monument skal mine digte være,
som læses skal af øjne, end ufødte;
og fremtids tunger vidt omkring skal bære
Dit ry, når vor tids kræfter er forødte;
og Du — slig styrke ved min pen der klæber —
skal leve fort på menneskenes læber«.

Den gotiske Helligtrefoldighedskirke i Stratford er bygget på Avons bred. Pladsen er rolig og tilbagetrukken. Mellem kirken og byen ligger nogle frugtbare haver, og floden flyder helt ind til kirkegården. Elmene, som vokser på bredden, bøjer grenene ned i dens klare vand. Det var dejligt at hvile her og hilse på kodriver, tusendfryd og anemoner — lutter danske bekendte og høre munter fuglekvidder i den rene luft;

svalerne sad og vippede på telegrafsnoren, i buskene slog droslen sine triller, i kirkemurens sprækker har småfugle bygget reder, og mågerne kredser om kirkens høje grå spir.

Her færdes menneskene dog i almindelig dansk gangart; i London styrter man afsted, som gjaldt det om at komme først til en milliondynge, hvor man frit havde lov til at skrabe til sig. Her kan man dog atter møde friske ansigter, i London er det sjældent at træffe — selv blandt unge mennesker — en sund hudfarve. — Muntre drenge spiller bold hinsides floden.

Så går vi ind i kirken. Opmærksomheden fanges straks af det store »mindevindue«, som en amerikansk gæst skænkede kirken 1885. Det har kostet noget over 4000 kr, og der fremstilles på det i farvet glas menneskets forskellige aldre efter æmner, der er hentet fra den hellige skrift. Barndommen er f. eks. Moses i Nilflodens siv, ungdommen Samuel hos Eli o. s. v.

Men over alt andet i denne smukke kirke må vi jo ikke glemme det aller vigtigste, nemlig Shakespeares buste og hans grav. Busten er udført i naturlig størrelse af Shakespeares samtidige, hollænderen Gerard Johnson, og under den læser man: »Stå stille, vandringsmand; hvorfor går Du så hurtig forbi. Læs, hvis Du kan, hvem den misundelige død har givet plads indenfor dette monument«.

Vi ser længe på den berømte buste, som er og vil vel for alle tider blive det bedste billede af den store digter — når vi da undtager hans egne udødelige værker! Den flade kvaderstensplade bærer i dårlige linjer følgende indskrift: »Gode ven! Lad for Jesu skyld være med at grave støvet op, som her er gemt. Velsignet den mand, som sparer disse sten, og for-

bandet være han, som flytter mine ben!« Denne sten fandtes her kort tid efter Shakespeares jordefærd, men alting taler imod, at han skulde have skrevet verset.

Til venstre for digterens grav hviler hans hustru Anne Shakespeare, bedre kendt under sit pigenavn Anne Hathaway. Hun overlevede ham i 7 år. Datteren Susannah har lagt en metalplade på graven med en latinsk indskrift, der muligvis er forfattet af hendes mand, dr. Hall.

Før vi forlader kirken, opfordrer graveren os til at se i den gamle kirkebog, hvor det står skrevet, at Shakespeare døbtes den 26. april 1564 og blev jordet den 27. april 1616, og han viser os den gamle font, i hvilken Shakespeare døbtes.

En fjerdingvej fra Stratford ligger den lille yndige landsby Shottery, hvor Anne Hathaway, datter af den velstillede bondemand Richard Hathaway, havde sit hjem. En fodsti fra Stratford fører os derhen. Vi går først et stykke vej under smukke, gamle, ærværdige kastanietræer, dernæst gennem haver over marker, hvor det høje, frodige græs bevæges af vinden i lange rullende bølger. Under store elmetræer skimter vi nu de gamle bindingsværkshuse i Shottery. Ad en lille bro kommer man over en bred, klar bæk og har da et billede for sig, som harmonerer godt med forestillingen om, hvordan det sted måtte se ud, hvor Shakespeare fandt sin hjærtenskær.

Landsbyen er ikke stor. Der er en skole og en lille kro Småbørnene, som er meget ivrige til at forære os blomster, minder om, at der også er en butik, hvor man kan få brystsukker. — Man bliver ikke træt af at gå rundt i denne lille by. Her er et ægte, uforfalsket engelsk landskab. Solen varmer den stille

gade, men vi kan ved vejens sider hele tiden vandre i træernes svale skygger. Nu forbi en lille, sagte rislende bæk, som træerne hænger ud over, og så er vi ved Hathawayernes lange have med de gammeldags blomster, og midt i den ser vi selve det smukke, stråtækte bindingsværkshus, næsten overgroet af slyngplanter og blomster. Solen har bleget taget, vejr og vind har mærket de hvide dele af muren, og tømret er bleven gråt af ælde. Alt er roligt, fredeligt og harmonisk. Bag huset gror valnødde- og elmetræer, og for gavlen ligger den gamle frugthave, som på Shakespeares tid tilhørte huset.

Husets indre er endnu mere ejendommeligt. Vi vandrer op ad den smalle havesti, der er to—tre trappetrin til døren, som fører ind til en gang helt igennem huset, men vi går til venstre, åbner en anden dør og står nu inde i dagligstuen, der er fuldendt i sit slags i tone, i farve og i den helt igennem hjemlige stil. To eller tre stole, et lille rundt bord med tæppe, et gammelt køkkenbord, en endnu ældre bænk, et hylderæk, en bred gammel kamingesims, og alt er nævnt. Disse ting oplyses af et langt lavt vindue i muren ud mod bagsiden, gennem dette kan man se sollyset stråle over buskene og murens slyngplanter. Stengulvet er delvis dækket med tæpper og voksdug, der ikke ligner hinanden det mindste. I soveværelset længere fremme står et smukt gammelt udskåret sengested, som traditionen påstår har tilhørt Hathawayfamilien på Annes tid.

Det selskab, som er dannet for at vogte og værge Shakespeares fødeplads, har købt huset for 54,000 kr. og 9000 kr. for dets bohave. Før man forlader dette sted, skal man sætte sig stille ude i haven og læse den 116de sonnet:

»Trofaste sjæles forbund intet øder.
Thi kærlighed er ikke kærlighed,
som skifter om, når den forandring møder,
og når den anden svigter, svigter med.

Den er et mærke, som står fast der ude
i storm og brænding. hvad der så end hændes;
den er en stjærne for hver vildsom skude,
hvis værd er ukendt, skønt dens højde kendes.

Den lader ej som tidens gæk sig bruge,
skønt rosenkinder visne for hans slag;
den skifter ikke om med dag og uge,
men varer ved til selve dommedag.

Hvis det er usandt, og hvis jeg har svigtet,
har ingen elsket, og jeg aldrig digtet«.

Camilla Collett.

I Norge synger man:

»Så mangen vandringsmand i fremtids år
valfarte skal til Ejdsvolds ringe villa,
og mens han hilser på vor friheds gård,
han rørt vil mindes Henrik og Camilla«.

Ejdsvold gemmer nemlig ikke alene på de store minder om Norges højtidsstund 1814, da landets kårne mænd formede dets frisindede grundlov, men her har også to mennesker levet, hvis livsværk blev af vidtrækkende betydning for folkets udvikling og frigørelse, nemlig folkedigteren og martyren Henrik Wergeland og søsteren Camilla, der i den længste part af sit liv kæmpede med blanke, ofte voldsomme våben for kvinde-

sagens idé, i sin tid Norges skønneste kvinde, genstand for digternes begejstrede hyldest. Det er noget af denne kvindes livsskæbne, jeg vil prøve på at udfolde for mine tilhørere.

Camilla Wergeland fødtes i Kristianssand den 23. januar 1813. Hendes fader, Nicolaj Wergeland, var adjunkt ved byens lærde skole. Han havde i sin barndom været vogterdreng hos en præsteenke i Sognefjordsbygderne, men i stedet for at passe på fårene byggede han en høj prædikestol af sammensankede sten og tordnede dygtigt løs derfra over sine tavse kirkegængere. Dette måtte have noget at betyde, tænkte enken. Hun sendte ham derfor til latinskolen, hvor han klarede sig godt, og derfra til Københavns universitet, hvor han tog theologisk embedseksamen med udmærkelse. I Kristianssand, hvor han nu straks efter blev kapellan, gik der stort ry af hans veltalenhed. I et prisbelønnet skrift kæmpede han for oprettelsen af et norsk universitet. Han blev da også valgt ind som medlem af rigsforsamlingen 1814. »Da jeg forlod mit hjem — sagde han i et af sine kraftige foredrag i Ejdsvoldforsamlingen — svor jeg en ed i mit hjærte at være blind for ethvert personligt hensyn og kun tale mit fædrelands sag«. Denne ed blev han tro, således at han med rette kunde slutte en af sine taler med de ord: »Jeg er Kristians ven, jer er Frederiks ven, men endnu mere mit fædrelands ven!« Han havde en meget stærk fantasi, derom vidner følgende udtalelse i forsamlingen: »Jeg fæster min hånd i himlen og lader kloden rulle!«

Under opholdet i Ejdsvold blev han betaget af stedets skønhed, og da præstekaldet der blev ledigt 1817, søgte og fik han det. Livet i den stille bygd blev dog noget af en skuffelse for Wergelands. Nikolaj

Wergeland havde set præstegården i festdragt, hvor den var smykket til at modtage prinser og rigsdagsmænd, nu genfandt han den øde og gyselig forfalden. Hans hustru var den prægtige Alette Thaulou, som datteren Camilla siger om: »Hvor kunde hun ikke stråle af glæde over en smuk udsigt, et smukt ansigt. — — Jeg husker endnu den iver, hvormed hun altid løb en vis fattig kone imøde; for vore øjne var det en almindelig pjaltet skikkelse, men moder råbte: Ser I ikke, hvor dejlig hun er? Ak, hun var så lys en sjæl. Alt, hvad der var mørkt og mystisk, hadede hun«. Hun havde været Kristianssands skønhed. Nu flyttedes hun fra en livlig omgangskreds til Ejdsvolds dybe naturensomhed Dog blev hjemmet ingenlunde trist. Hun vågede nøje over sine børns opdragelse i en fredelig familiekreds, omgivet af den storslåede natur. Camilla kom til at elske denne natur, i den fandt hun sig hjemme med sin dybeste smærte og højeste glæde, og skønt hun har råbt ve over den, som skal bære en længsel i disse dale og giort det ud af egen erfaring, så var den samme natur dog alligevel hendes bedste ven. — Hun delte i barndommen ikke blot brødrenes studier, men også deres lege, besteg fjældskrænterne sammen med dem, hvilket i høj grad bidrog til at gøre hende viljestærk og uforfærdet. 14 år gammel blev hun af forældrene sendt over til den hernhutiske opdragelsesanstalt i Kristiansfeld, hvor der fandtes børn vidt om fra, f. eks. Vestindien. Det var strængt: for første gang borte fra hjemmet i et fremmed land. Fra et stille hjem i en ensom egn var hun nu havnet i et institut, hvor hun omgaves af lærerinder og en talrig skare jævnaldrende. Hun var ængstelig og følte sig både forladt og ulykkelig, men dette fremkaldte, som al virkelig trængsel, noget ægte

fint i hende, nemlig ønsket om at møde en eneste, der vilde vise hende deltagelse. Hun fandt da også en sådan tro veninde, der delte hendes sorger og glæder og virkelig holdt af hende. Der groede duftrige og fine blomster i deres rige venskab, men hen imod slutningen af hendes ophold der døde veninden Kristiane, og Camillas sorg var så hæftig, at hun intet udtryk kunde finde for den. Det var første gang, at døden trådte hende nær.

De nærmeste år efter hjemkomsten hørte til de lykkeligste i hendes liv. Broderen Henrik boede hjemme. Han sad i sit værelse og arbejdede med den evigt blomstrende nellike på brystet. En barkstol stod foran bordet, en tjurfjer tjente ham som pen. Uden for vinduet hang en vindharpe. I krogen så man en blomstrende hybenbusk. På væggen havde han malet en legemsstor dansende neger, tydende hen på et sagn om, at de sorte tror, når de dansende og syngende styrter sig i flammerne, så kommer de tilbage til deres fædreland. Bønderne slog kors for sig, når de kom ind og så det. De troede, at det var Fanden selv. Midt på væggen hang et vældigt eksemplar af grundloven, vogtet af to jætteskikkelser i døledragt med økser og biler. Fisk og levende snoge stod i glas, og fugle flagrede omkring derinde. På en pude lå myndehunden »Bella«; dens halsbånd var prydet med det indgravede vers:

»Når jeg er ærlig og honnet,
mit rette navn er Bella,
men hvis jeg lumpen er og slet,
da vil jeg hedde »Nella«.

En enøjet, trebenet kanin hoppede gemytligt omkring imellem mos, sten og friske løvbuske. En stor

busk af blomster og vilde vækster ragede op af et gammelt drikkehorn på bordet. Det sprudlede af latter og lystighed omkring Henrik, når han fløjtende og dansende fo'r gennem stuerne. Der kom mange glade gæster, og Camilla stod i den fejreste ungdom, en fuldendt skønhed, hvis dybe, strålende øjne lyste af klogskab og hjærtensgodhed. Hun blev naturlig midtpunktet i den glade kreds Hendes fine, ejendommelige ynde vakte opmærksomhed i hovedstadens mest fremragende familier, hvori hun blev optaget som datter af den betydelige Nicolaj Wergeland. Herinde mødte hun sin tragiske skæbne i skikkelse af digteren Welhaven. Han har skildret hendes indtræden i et aftenselskab igennem et digt, hvor der bl. a. står:

»Men hvad der klarest lå for øje,
og hvorpå mindst blev givet agt,
var hendes hele væsens høje
og dog naive tryllemagt.
Hun stod med en usynlig krans
i denne festlig smykte skare,
thi kun om hende lå den klare
og milde kvindeligheds glans«.

Han kom til at elske hende, men hendes broder Henrik var jo hans dødsfjende i den kamp, som delte Norge i to dele, og hendes fader, gamle Nicolaj Wergeland, deltog hæftigt i kampen. Welhaven forfægtede med lidenskab det konservative standpunkt, medens Wergeland var bleven folkefører og ønskede at hæve det norske folk til fri selvstændighed, en forløber for Bjørnson, der med rette siger om ham:

»Og står jeg i min egen gård,
et stjærnebilled øjet når
med alt sit rige under.

Det lyser Henrik Wergeland
ud over Norges blege land
i mindets klare stunder.

Der var tumulter ved theaterforestillingerne, så militæret måtte skride ind. Voldsomt og vildt gik det ofte til. Midt i alt dette syntes Welhaven, at han var nødt til at opgive håbet om nogensinde at kunne knytte denne kvindes fremtid til sin. Og Camilla, der næsten forgudede sin fader og elskede sin broder, indså umuligheden af at kunne ægte deres bitre modstander. Dette var da tragedien for hendes vedkommende, at billedet af Welhaven gled ned i et stille smærtens leje i hendes sjæl, hvor det forblev alle dage. Thi de gik for alle tider fejl af hinanden.

Camilla, hvis sjæl havde været så rig og fuld, vågner nu op efter den korte lykkedrøm til en kold virkelighed. Den store modstand, som mødte Henrik, skabte en trykkende stemning i hjemmet, hendes glade sind var borte, og helbredet led Da var det, at hun efter en berømt læges råd 1834 rejste med sin fader til Paris. Hun levede forholdsvis stille dernede, men det frisk pulserende liv gjorde hende godt. Hun genvandt sin sundhed. Da hun atter stod i Ejdsvold, grebes hun af en hæftig lyst til at blive skuespillerinde for at kunne tolke digternes værker fra scenen, men dette var både familieforhold og tidsforhold i lige høj grad imod. En præstedatter, som plejede omgang med hovedstadens mest dannede hjem, datter af en i fædrelandet højt fortjent mand, at hun vilde ombytte det stille præstegårdsliv med theaterlivet, nej, det var dog for galt. Hun turde heller ikke selv tænke tanken igennem, men når hun i sin fantasi søgte at levendegøre en eller anden skikkelse i de dramatiske værker og atter vågnede op til virkeligheden, da på-

trængte sig for første gang det spørgsmål: Hvorfor måler man kvinden med en anden målestok end manden? Hvorfor har ikke hun, lige såvel som han, ret til at følge sit kald? Hvorfor skal hun træde fordommenes trange sko, medens han frit og uhindret tør bestige de højeste tinder? Hun så rundt om i bygderne blege, stumme, forgræmmede hustruer, behandlet brutalt af skændselsfulde mænd. Man lo ad deres klager, der gik hjærteskærende ord omkring i bygderne, som gav stof til løjer og latter. I selskabslivet mødte man Camilla med en lille tvivl, om hun nu også var støbt i den samme vedtagne form som de øvrige unge piger! Efter sin faders ønske havde hun brugt en del af sin barndomstid til at lære høflighedsregler, og hun kunde opfylde de strængeste fordringer til selskabelig dannelse, men nu blev ensomheden hende kærere og kærere. Et vinterophold i Hamborg 1836—37 faldt som et lysglimt ind i disse år. Hun kom til at leve i en kreds af kunstnere og videnskabsmænd. Hun sang og spillede smukt og talte med lethed flere fremmede sprog, hendes skønhed og elskværdige væsen indtog, og hun mødte kun sympathi og forståelse. En af kredsen, den tyske digter Mundt, kaldte hende den nordiske sylfide, bejlede til hende, men fik et afslag, som i tidens løb adskillige andre. Efter hjemkomsten levede hun længe i minderne, og de mægtige naturindtryk kaldte det bedste frem i hendes sjæl. Da var det, at hun — efter at være bleven klar over, at hun aldrig kom til at tale fra scenen, ryste et publikum med sin vemods dybder — 1841 lod sig gribe og føre ind i virkelighedens land. Hun viedes dette år i Ejdsvolds kirke til professor Peter Jonas Collett, en mand med stor viden, overlegne åndsævner og personlig elskværdighed, en af de

ædle, som med inderlighed sluttede sig til sine nærmeste, uden derfor at lukke øjet for det fjærne og store. Han elskede og beundrede sin hustru og var taknemlig over at kunne tale om det højeste og bedste i sit hjem med fuld forvisning om at blive forstået. Camilla samlede en kreds af hovedstadens åndfulde mænd og kvinder om sig, bl. a. digterne Jørgen Mo og Asbjørnsen, der for Camilla og hendes mand først læste sine æventyr og hentede fra hendes fortællinger stof til mange af sine folkesagn — En gang, mens hun var i sommerbesøg i Ejdsvold, skrev Collett til hende fra Kristiania, at A. Munch havde purret ham for en føljeton til sit blad, men han havde ikke tid — om hun da ikke vilde skrive en, som han kunde lade Munch få. Hun afslog det forfærdet med det spørgsmål, om han var forrykt? Han skrev igen, og det endte med, at hun lovede at forsøge under betingelse af den strængeste tavshed og en ubrydelig syvforseglet anonymitet. Hun var jo kvinde! Så fremkom på denne måde hendes lille opsats: »En dag ved Ejdsvoldsbrønden«. Næste dag hilste hendes venner hende på gaden som forfatterinde! Såvel dette lille bidrag som nogle fortællinger og skildringer i den nærmest følgende tid blev mødt med varm opmuntring.

Dødsfald i hendes nærmeste kreds kom i årene 1843—45 til at berøre hendes hjærteliv på det smærteligste Det var moderen, to kære veninder og så broder Henrik, som rejste væk Hendes giftermål med en af hans modpartis tilhængere havde på en måde skilt dem ad Henrik besøgte aldrig hendes hjem. Hun kom ofte til ham og hans hustru, men godt blev det ikke. Da venner og modstandere af frihedskæmpen Henrik Wergeland for første gang i fuld forståelse af den faldnes storhed mødtes ved hans

bare, følte Camilla den dybe smærte ved en kær broders bortgang. Hun havde ikke kunnet følge ham i den vilde larm, men på sine stille stier havde hun stadig spejdet efter ham. — To år efter døde hendes fader, men det hårdeste slag var dog det, som 1857 bortrev ægtefællen, hendes 4 smådrenges kærlige fader, rådgiveren, hos hvem hun havde hentet trøst for alle sorger. »Ak, ak, først i de lange, lange bekymringens nætter, der følger efter en sådan nat — udbryder hun —, da lærer man at fatte, at noget så grusomt kan ramme èn, som at man kan være to på en vild ø og blive alene igen!« — Dog. dette lykkelige ægteskab var fra hendes side kun et stærkt venskabsforhold, hvor hun aldrig ophørte med at dyrke sit livs guddom, Welhaven Det var da også ham, som hun tænkte på den søndag, da hendes ældste søn blev konfirmeret:

»Alt, hvad der ej har lysets magt,
din lykke, min elende,
må være ham som offer bragt
i tårer uden ende.

Når hun som ældgammel ligger syg på et af Paris's hospitaler, så er det Welhavens billede, som vemodigt tegner sig for hende!

Et år gik hen. Så greb hun arbejdet som en lindring for sin smærte. Hun havde tidligere lagt planen til en stor roman og skrevet indledningen; nu tog hun denne idé fat igen og skrev i sommeren 1853 første del og fuldendte i vinteren 1854—55 anden del af sit berømte værk »Amtmandens døtre«. Sorgen og forladtheden havde modnet hende som forfatter.

»Amtmandens døtre« er et indblik i sociale tilstande i Norge efter den politiske genfødelse 1814, nærmere udtrykt: kvindernes triste livsskæbne i de

såkaldte dannede klasser, formet gennem lange tiders uforstand, personliggjort med mesterskab i adskillige af denne samfundsromans kvindeskikkelser, ikke mindst i amtmandinden, fru Ram. Hun havde været romantisk i sin ungdom. De mest trivielle mennesker havde ofte på den tid den grille at ville være romantiske, det vil sige: romantiken berøvet sjæl og indhold, så den kun havde beholdt lidet eller intet af sin oprindelige betydning, men var afrettet for et ret prosaisk borgerligt liv. Hun spillede rollen meget skuffende, var samtidig dygtig og praktisk. I den kunst at indrette sit hus, modtage og underholde gæster, kunde ingen måle sig med hende. Men hendes dannelse manglede kærnen. Hin forekommenhed, hvormed hun fortryllede de fremmede, kom ikke indenfra. Den var ikke et velvilligt gemyts overstrømmende varme, der omfatter alle, endog den ringeste gæst. Den var en festdragt, som hun efter lejlighed tog af og på. Men hun var klog. Skønt hun forstod at manøvrere sine døtre ind i det ægteskab, som hun netop havde udset for dem, så skete det hele under frihedens maske. »Jeg opdrager mine piger således — sagde hun — at de selv forstår at træffe deres valg. Tvang kendes ikke i vort hus«. Hun kendte de fleste menneskers indre historie ud og ind. Hendes døtre skulde giftes, ikke spilde livet med at ruge over tomme elskovssværmerier. Jo før de kunde gøre sig færdige med den slags, des bedre.

Amtmanden havde forelsket sig i hende, vundet hende og ægtet hende uden at spørge stort om hendes kærlighed. Den kommer nok bagefter, sagde han, og for denne vildfarelse havde han bødet med tidlig grå hår og med den karakterens slappelse, der indtræder hos mænd, som lader sig beherske af en uædlere

natur end deres egen. Hans bløde, kærlighedsfulde sind havde forgæves brudt sig imod hendes glimre- og herskesyge. Han havde ikke med nogen kraft modsat sig sine to ældste døtres ulykkelige giftermål, og dog elskede han dem ømt. Til dette hjem kom bogens helt, Georg Kold, for at skulle være huslærer. Han var et menneske med stærke gærende kræfter, og han var nået igennem de mere overfladiske lag i sin sjæl og ned til de mere dybe og værdifulde under påvirkning af en ældre, af livet hårdt prøvet veninde, Margrethe, med hvem han i et vist tidspunkt af sit liv havde udvekslet meget af, hvad der da bevægede ham. Hun var en af disse sjældne naturer, som udvikler sig i sin art trods det hæmmende, og som kuet tilbage i sit eget indre formår at bære et martyrium tyst og stille i sig selv. »Vor eneste udvikling — sagde hun — får vi gennem smærten«, og hun rådede derfor Kold til ikke at søge sin lykke i festsalene under lysekronerne. Blandt de oversete mennesker, i det skjulte var den måske derimod at finde. Hun reddede hans tro. Held hver den ungersvend, som finder sådant bekendtskab!

Husets unge datter, Sofie, blev bogens heltinde Hun var en fint udpræget med stærke instinkter udstyret sjæl, der kæmpede for at blive befriet fra et tvangsgiftermål som dem, hvori søstrenes livslykke blev jordet. Men hvert øjeblik løb hun panden imod Hun besluttede ved balderne kun at danse med dem, som hun kunde lide, men tante lærte hende, at det kunde ikke gå an, man måtte virkelig altid danse med den, der tilbød sig. og en ung pige burde ikke vove et afslag for at sidde over. Hendes ballidelser blev i det små en afspejling af livet. Det gik op for hende, at hendes bestemmelse ikke var at blive lykkelig, men at blive gift. Hun så sine

ældre søstre opfylde deres bestemmelse. De tog deres mænd frivilligt, men vilde dog ikke under nogen omstændighed selv have valgt dem. Marie forlovede sig med en stiv, utålelig pedant. Den rå og indbildte hr. Caspers hjemførte Louise, skønt hun elskede en anden. Sofie troede, at Himlen vilde lade ske et mirakkel for at hindre vielsen, men det kom ikke! I kirken så hun Louise stå for altret med den mand, som hun hverken agtede eller elskede, og som siden gjorde hende så grænseløs ulykkelig. Hun hørte udtale i rene, tørre ord, at det næsten aldrig faldt i en kvindes lod at ægte den, hun elskede, og dog var det hendes bestemmelse at ægte nogen, da den ugifte stand var den allersørgeligste. Hun bad Gud om at udtørre kærlighedens kilde i hendes sjæl. Den enlige stand begyndte at få en slags hellig betydning for hende. Den var dog vist undertiden en fri og stærk sjæls eget valg. Men ak! egnens gamle jomfruer var kun lidet egnede til at gøre denne idé smuk eller opbyggende. Hvilket øde liv de førte, hvilke ynkværdige beskæftigelser; Gamle jomfru Møllerup havde i de sidste 10 år uafladelig strikket på en strømpe og trævlet den op igen og pådraget sig dette Danaidernes arbejde — sagde fru Ram — fordi hun havde været tosset nok til at afslå nogle gode tilbud blot for en grilles skyld. »Lær mig at gøre denne tilværelse smukkere«, bad Sofie, »lær mig at fylde den. Jeg vil læse, jeg vil lære, arbejde nat og dag!« Hun bad da sin forrige lærer om at låne sig et botanisk værk, men han ytrede hånligt: »Du behøver ikke at anstrænge Dig med sådan noget. Fruentimmer er blot skabt til at styre huset for mænd. Alle lærde damer burde i dårekisten«. Til sin glæde erfarede hun snart, at den unge, smukke Georg Kold talte et ganske

andet sprog end de andre. En ytring af ham i en disput kunde ofte pludselig belyse hendes stumme tankegang. Margrethes indflydelse virkede stadig rensende på hans sjæl. I ensomme aftentimer levede han sammen med denne sin afdøde, ømme og kloge veninde, og han tømte da den gamle angersskål, hvori vi drikker vore dødes minde — denne anger, der jo ikke er andet end menneskenaturens evige, ufrugtbare kummer over sin egen utilstrækkelighed. Hvis de døde kom tilbage, mon vi da formåede at leve bedre iblandt dem. Når vi læser det kapitel, der hedder: »Uddrag af Margrethes blade«, så har vi ikke alene den kærne, hvoraf hele Camillas bitre kamp for kvindens frigørelse gror op, men vi hører også deri en genklang af al den livsvemodige musik, som har lydt i denne ædle kvindes sjæl efter de store skuffelser og prøvelser, som livet havde forvoldt hende. »Ægteskabet — hedder det da — tænder næppe nogen kærlighed. Der bør tværtimod bringes et dygtigt fond med for at holde det ud Træder man ind i et hus, kan man nok se, om denne gnist er der eller ej, det mærkes på atmosfæren i stuen. Hvor kærligheden råder, vil alt have et mildt, skønhedens præg, hvor den mangler, er alt koldt og nøgternt, selv i de rigeste omgivelser. Beskyt derfor, o menneskehed, denne vort livs bedste blomst, thi det er dog af den, at al velsignelse siden skal modnes. Forstyr ikke letsindig dens fine hjærteblade i den dumme tro, at de grove blade siden er gode nok. Vi kvinder fortjente at stilles bedre, thi vi er dog meget bedre end det, som opdragelsen, vore samfundsindretninger og det almindelige omdømme har gjort os til Vi må derfor stride for en større tankens og følelsens frihed, ophævelsen af de utallige latterlige hensyn og fordomme; vi må frem til den

åndelige uafhængighed, som tillader os at være langt mere og det i en dybere forstand for mændene end nu. For tiden er ægteskabet et slags kvindeligt brødstudium ligesom jura og krigsvidenskab for sønnerne. Kvinderne vokser derfor op uden virkelige kundskaber eller dybe interesser i et liv fuld af tomme glæder. Ofte kommer dertil en hemmelig hjærtesorg, der hærger deres indre ligesom hine snigende skovbrande, som man ikke bemærker i det klare sommerlys Mangen en norsk husmoder, der både burde og kunde virke oplivende i en videre kreds ved ånd og elskværdighed, er bleven lammet af de gamle fordomme. Vi har et samfund, hvor ingen følelse, som øser af fantasiens kildevæld, kan holde ud at leve. Venskabets og kærlighedens gang er kun en lang gravmarch gennem alle stadier af den kolde virkelighed. Ak, hvorfor skal det herligste i os blive til en gift? Hvorfor nedlagde Gud denne attrå i vor sjæl, for at den skal forstyrres og vi med den? Hvor mangt et liv, der tilsyneladende går jævnt og roligt hen, er ikke en eneste lang dødskamp«. Hun slutter mindebladene med at skrive direkte til Kold: »Hvis De skulde føle Dem fængslet af en ung, ædel kvinde, vær da ikke rå, sig ikke: denne unge piger elsker jeg, og hun skal blive min; men sig: denne unge pige vil jeg bringe til at elske mig, hvis ikke må jeg forsage hende. Kan De ikke vinde hendes tillid, så anse alt for tabt Lad hendes følelse modnes gennem en dyb og inderlig vurderen af, hvad der er bedst i Dem!« Georg Kold var opvokset i ensomhed, en drømmer fra skovene, og droges derfor mod tilværelsens ideelle sider med fantasiens magt, og mange af tidens spørgsmål gik anelsesfuldt gennem hans unge sjæl, før de endun havde fået form i den almindelige bevidsthed. Dobbelt indtrængende rys'ede

nu Margrethes mindeblade ham, nu da de klang imod ham som en røst fra graven, forklaret gennem en forstummet smærte, og det forekom ham, at Sofie ligesom Margrethe stod ene i sin kreds, derfor omfattede han hendes fremtid med en øm interesse. Der oprandt en lykkelig tid for dem, hvor ingen tænkte på at give forholdet navn. I henrivende, indtrængende ord strømmede hans livsbetragtning over i en villig sjæl. Dagene syntes hende altfor korte. Der udviklede sig et af disse skønne forhold, som mødrene og værgerne ikke kunde fordrage. Det var så upraktisk og kunde jo let hindre lykken for hende, når den bankede på i skikkelse af en holden frier. Værst snakkede kvinderne, der var mest smålige i deres domme. Så var det, at provst Rein kom til gårde. Han havde været gift med fru Rams kusine, som var død, efterladende ham fire små børn. En enkemand kan jo ikke hædre sin hustrus minde bedre end ved så hurtig som muligt at gifte sig igen. — Rein havde den sindets ungdommelighed, der præger så mange ældre mænd, og som danner en egen kontrast til mange yngres indre udlevethed og gammelkloge, tørre livsanskuelse. Han havde vakt kirkeligt liv, fordi man følte, at han talte ud af sjælens overbevisning, noget han vilde stå ved ikke blot på den anordnede dag, men hele ugen igennem. I en fortrolig samtale bejlede han hos forældrene til Amalie, der nu grædende måtte rykke ud med, at hun var hemmelig forlovet med kapellan Brøcker. De vilde ikke tvinge hende, men moderen kunde ikke tilbageholde udbruddet: »En sådan stymper, der måske om 10 år kan have udsigt til et sognekald oppe i Finmarken«. — Mange begyndte nu at ville trænge ind i det opvågnende liv i Sofies hjærte, og jo renere og dybere hun vilde

værge sig, des mere ubarmhjærtigt gik man til værks. Som det er synd at stjæle en blomst på en grav, således er det helligbrøde at krænke menneskehjærtets mysterium — Alt, hvad der hidtil havde ligget stivnet i Kold, dette dybeste og åndigste, som mænd aldrig taler om til mænd, og som i mangt et liv ligger evig begravet, det svulmede nu og skød ny vækst. Han og Sofie blev trolovet. Samme dag kom hans fordums lærer, Müller, for at besøge ham. Denne havde i sin tid øvet en del indflydelse på Kold; han havde ved siden af andre uklædelige egenskaber også den at være ufin til at fritte ud. Med ham kom da denne aftenstund den sære dæmon til huse, som vi kalder tilfældigheden, især i kvinders liv en forfærdelig magt. Sofie skulde hente noget linned i et klædekammer ved siden af det, hvori Kold og Müller førte deres samtale. Da hørte hun sit navn nævne og fastnagledes til stedet, da Kold for at blive færdig med Müllers presseri fornægtede sin kærlighed, idet han sagde: »Jeg elsker hende ikke. Der er intet imellem os. Hun har ikke ringeste indflydelse på mine fremtidsplaner«. Således sagde han for ikke at blive fravristet sin dyrebare hemmelighed til en mand, som måske vilde gøre en udelikat brug af den. Sofie sank ned i modløshedens dyb og troede sig narret og forrådt af Kold. Hun forstod ikke, at mennesker kan bruge ironi, hvor det gælder livets alvorligste ting. Nu gjaldt det for hende kun om at rejse muren imellem dem stærk og uoverstigelig, og det udførte hun. Hun svarede ikke Kold, og hans brændende breve blev sendt ham uåbnede tilbage. Hun vilde ikke løse den frygtelige gåde for ham. — Nogen tid efter tog hun med sine forældre i besøg hos provst Rein Denne var en stor menneskeven, der skabte velvære iblandt fattig-

folk omkring sig. Intet steds boede disse så hyggeligt som her. Han rejste deres æresfølelse og moralske kraft, ofrede dem sin tid, sin sjæl, sin bedste virksomhed Hans hjem var stilfuldt. Under Rams besøg blev provstens lille datter, Ada, syg og svævede imellem liv og død. Sofie, som barnet klyngede sig til, tog sig af hende med al den moderlige omhu og ynde, som er den nordiske folkestammes kvinder forbeholdt. Underlige alvorsfulde dage blev det for hende, i hvilke hun bag masken pludselig så et glimt af livets sande åsyn. Hendes egen sorg trådte umærkelig i baggrunden. Provst Rein gribes af hendes færd, og hvad han ellers hidtil med ære havde nedkæmpet i sit sind og båret tavst bryder nu alligevel igennem: »Sofie, bliv dette barns moder, bliv min hustru, alt for os!« Ordene kom som et glædesudbrud, men det varede ikke længe, før han kom og sagde: »Glem ikke, at jeg er Deres faderlige ven, og at jeg ikke begærer noget andet«. — Nu aflagde Sofie et besøg hos sin gifte søster Louise. Dennes dragt og holdning var de kvinders, der har glemt, at de har et udvortes. Hun siger, da de i en mørkningstime får sig lukket op: »Det er underligt med denne vor første kærlighed, man skulde ordentlig tro, at Gud havde bestemt den til noget, da han nedlagde den så stærk og varm i vort bryst, at den var der for at udrette noget stort og godt og ikke for at afrives som en utidig frugt af vort livstræ! At blive gift med den, som vi elsker. Hvilken luksus! Hvilke himmelstormende fordringer! Nej, min pige, således skal vi ikke tage forskud på den himmelske lyksalighed. Det vilde forrykke verdensordenen. Vor lykke er den, at den mand, som begærer os, ikke mishager os alt for meget, at han er skikkelig, og at han kan beskytte os mod mangel!

Vor stilling i livet er et rent lykketræf, et lotterispil, de højeste gevinster er lokkemad, de kommer aldrig ud! — Det fineste i os, vort væsens duft og sødme, det går under ved at leve med en uagtværdig mand. Jeg blev jo hverken truet eller tvungen, ikke mishandlet, ikke slæbt til altret, men overtalelsens daglige dryp virker sikkert om end umærkeligt, så længe forstanden er ubetæstet og sindet blødt som voks. Hvad er det dog for et vanvid, som tit griber forældre, når de skal bortgifte døtre? Selv de bedste taber al sindighed. Har de en eneste datter, som er deres trøst og hygge, da sender de hende gerne til Trankebar, de finder sig i alle savn, i aldrig mere at se hende for deres øjne for den glæde at vide, at hun nu sidder på Koromandelkysten under navn af min datter, fru den eller den. Ja, Sofie, der er momenter i vor tilværelse, som det ikke er værd at tænke for dybt over, Godt, at så få gør det. Vi, der dog er jævnbyrdige med mændene i Guds skabningers række, vi er en vare, der tages frem, krammes ud, takseres, og som købmanden hellere lader gå for halv pris end at lade den blive liggende på hylderne. Se nu til søster Marie. Inde i Nordfjord, hvor de kom til at bo, blev manden pietist, og da der ingen forlystelser var at forbyde hende, så forbød han hende at læse i en god bog om søndagen, og inden 3 år havde hun kedet sig til døde — eller som der stod i bladene: »Hun afgik gudhengiven efter en langvarig svækkelse«. Den unge pige skal være en gåde! Ellers er hun ingen ung pige. Hvor skrækkelig kan livet ikke løse denne gåde!« — Louise var gift med prokuratoren, en mand, som udenfor sit hjem havde mange af de behagelige egenskaber, som hustruen hjemme måtte bøde for med tusendfold bitterhed i hjærtet. Han bortødslede

også en del af sine indtægter på lavere, uværdige forbindelser. Hun foragtede ham, og hendes sind henlå mørkt og tyst som en vulkan, der har lukket sig efter et udbrud. »Man dør ikke af sorg — sagde hun — ellers vilde jeg have første ret dertil. Det er med disse sorger ligesom med de første veer. Man synes allerede straks, at man ikke kan holde det ud, men madammen sidder rolig foran os med korslagte arme og siger: Det forslår ikke, det forslår ikke, det bliver værre endnu«.

Sofie blev nogen tid efter dette forlovet med provsten. Da Kold spurgte det nede i Kristiania, vandrede han bort fra den store by, hvor han for længe siden havde bortvist Müller fra enhver indtrængen på hans sjæls enemærker. Ud over markerne flygtede Kold. Han kastede sig ned på jorden og brød ud i en tårestrøm. Så drog han videre og standsede ikke, før han nåede grotten nær amtmandsboligen, og der — ja, der sad Sofie. Nu kom det til en opklaring imellem dem, nu så hun, hvad han havde lidt. Intet kan martre en mand mere end det uforståelige. Han bad hende bryde alle broer af, følge sin ungdomskærlighed og blive hans. Alt, hvad den flyvende angst kunde lægge veltalende på en menneskетunge, alt, hvad sand ømhed kunde opbyde til at røre og bevæge med, det forsøgte han. Men Sofie havde vænnet sit hjærte af. — Den ungdommelige kækhed, hvormed hun en gang vilde have forsvaret kærlighedens førstefødselsret lige overfor den hele verden, den var brudt ned. »Ham den gode vil jeg tilhøre — råbte hun — han holder af mig. Jeg har lovet ham det«. Og hun flygtede bort fra Kold. Brylluppet blev holdt. Sofies ømhed og omsorg drog i fremtids dage alt lidende ind til sig.

Både i dette værk og i alt senere fra Camilla Collets

pen stilles vi — trods alt, hvad der med rette kan indvendes imod hendes skrifter — til møde med en dyb medlidenhed med alle, som har lænker at bære. Hun bringer os til at glemme egne sorger for tanken på samfundets stedbørn. Menneskene skulde dog berede hinanden lidt mere glæde! Som råd mod den udskregne store dadlesyge hos kvinderne siger hun: »Giv også os en stemme med i samfundet. Giv os noget andet at tale om, og vi vil ophøre med at tale om hverandre!« — Amtmandinde Ram er et slående billede på de mennesker, som formår at iføre sig en stor åndelig bevægelses hele ydre klædning og dog stadig lade bevægelsen strømme sig forbi uden at nå ind til personligheden, fordi hjærtet er lukket til. — Margrethe giver os den gode livslære: Søg Du Din lykke blandt de oversete, de fattige, uvidende, syge eller skuffede. Søger Du opad i egen nydelse, så bliver Du bedraget, men søger Du på denne måde nedad, så åbner livets sande rigdomskilder sig for Dig. Som det var en lykke for Kold, at han lærte hende at kende, således vil det for alle unge være en umådelig hjælp, om nogen får den slags strænge til at klinge i deres sjæl, så at de opildnes til at kunne se fordomme som tvangsgiftermål og utallige andre og få deres vilje hærdet, at de kan hugge igennem disse personlighedens knugende lænker. — Man får også et stærkt indtryk af, at det tilsyneladende tilfældige i Kolds og Sofies skæbne hænger sammen med, at hjærtets mysterium er bleven krænket. Hjærtets varme gåder bør altid være hellige og ukrænkelige! Man ser også i dette værk, hvad vi så tidt vægrer os ved at erkende, at tid og afstand og livsforhold kan vænne hjærtet fra! Sofie måtte sige nej. Hendes svar er livets svar. Meget forandres i menneskers forhold, når

leddene i kæden brydes. Derfor kan hjemvendte landsmænd fra Amerika ikke trives her. Gamle folk, som efter et mangeårigt fravær kommer tilbage til dens fødeegn, dør tit af skuffelse og ensomhed. — Endelig må det da ikke glemmes, at dette samfundsbillede lærer os respekt for den opofrende kvinde, hende, som især mændene ofte ikke kan få øje på. Hatten af for hende, også når hun ingen mand har, thi hun er en af samfundets bedste støtter. Sandhedens og frigørelsens ånd vinder de største sejre ved hendes stille, stærke opofrelse for menneskene!

Før Camilla Collett viede kvindesagen hele sin kraft, udsendte hun 1863 sin betydeligste digtning: »I de lange nætter«. Her møder vi i ringe grad tidens spørgsmål. Med savnets vemod fortæller hun om alle dem, som hun har elsket højest og som har ladet hende ene tilbage. Her mærker man et blødt hjærte bag hendes stærke vilje. Oppe på savnets og tavshedens fjældvidder har hendes sjæl drukket dybe drag af de isnende kilder. Hendes stue var nu kold og øde, kolde var menneskene, kold den hele verden. Medlidenhed med andre havde åbnet helt hendes øjne for al kvindens undertrykkelse. Først nu i sin forladthed forstod hun den. Med hvad hun nu skrev kom regelmæssig tilbage med nogle høflige ord fra forlæggeren. Da hun fra en længere udenlandsrejse vendte hjem til Kristiania, var der udspredt det rygte, at hun havde skrevet en revolutionær bog, og på hotellet, hvor hun boede, modtog hun en af hovedstadens sjælesørgere. Denne præst havde i Colletts levetid ofte været gæst i ægteparrets hus -- enken havde han ikke fundet det værd at opsøge. Nu trådte han ind i hele sin gejstlige værdighed og besvor den mere overraskede end forskrækkede forfatterinde at opgive tanken om at udgive sit farlige

skrift. Hun åbnede døren og med en energisk håndbevægelse viste hun ham ud. — Kristianias små forhold pinte hende. København var et slags fristed, hvor hun trak vejret lettere. De bedste kredse stod hende åben; men slutningen af romantikens guldalder havde alligevel ingen rigtig brug for hende. Til Christian Winther sendte hun et manuskript, men fik det tilbage med så mange stilrettelser, at hun følte sig som en lille skolepige, der har fået tg H. C. Andersen, hvem hun en gang spurgte, om han aldrig gæstede Norge, kendte så lidt til hendes forhold, at han svarede: »Nej, Gud fri mig! Hvor en karl som Wergeland har huseret, og hvor der findes et menneske som Welhaven, der gør nar af alt, dér skal jeg nok blive fra«. Med Søren Kierkegaard gik det ikke bedre. Da hun i sin naive begejstring vilde besøge ham, nægtede han sig hjemme. Idet hun kom ud på gaden, kastede hun endnu et blik op på huset og blev meget forbavset ved at se filosofen ganske hjemlig stå i sit vindue. Uvant med damebesøg vilde han dog se den påtrængende. Deres blikke mødtes, og uvilkårligt nikkede de forbløffet til hinanden. Hun fik dog nu bogen »Sidste blade« sendt ud i læseverdenen, og heri drager hun kraftig og varmt i leding imod det for kvinder uretfærdige lønningssystem og den ikke mindre uretfærdige morallov. Hun spår, at en herlig fremtid ligger foran kvinden, en fremtid, som vil give verden en lysere skikkelse. Hun begyndte denne kamp for kvindens ret som en røst i ørkenen. Med våben, der ofte syntes overdrevent voldsomme, stred hun mod kvindens undertrykkere, men i hendes rige digternatur formes ofte livets smærte og fantasiens skuffede lykkedrømme til den skønneste poesi. Den dybe ungdomssorg, livets hjærtekvide lutrede hendes sjæl, så den

blev som et sejrrigt sværd i kampen for alle lidende, en øjensalve, der gjorde hende seende lige overfor kvindelidelser Hun har nemlig ret: For at turde og kunne sige, hvad man tænker, må man til en vis grad have gået i lidelsens skole, kun den kan skabe i mennesket den rette uafhængighed. Det lykkedes hende at tænde en medlidenhedsfakkel med så skarpt et lys, at man kunde se ind i mange af samfundets kroge og se, at den vidt fremskredne menneskehed endnu på hjærtelivets område er en barbar. I videnskabens og opdagelsernes tidsalder glemmer menneskene, at de har et hjærte Det var ikke mændene, hun vilde tillivs, men den egenkærlige dyreham, som forholdenes natur havde iført dem Hun krævede ikke først politiske rettigheder for kvinderne, men en indre frigørelse. Er den først fuldbyrdet, kommer alle ydre rettigheder næsten af sig selv. Hun blev en Hejmdal, der vakte kvinden af fortidens søvn, så at nu mange vil takke hende, fordi hun hjalp dem med at borttage det støv, som gamle fordomme havde drysset hen over ordet: kærlighed Hun døde i marts 1895. Da havde hun af sit rene, varme hjærte givet samtiden alle sine gode råd. Nu vidste hun kun dette ene: Våger og beder, at I ikke skulle falde i fristelse — fristelse til at knurre og blive utålmodige over de lange søvnløse nætter og strænge dage. Våge i mildhed, at vi kunne bede og — bede, for at vi kunne våge på den rette måde, når den slummer endelig kommer, som skal ende livets lange angstfulde, dunkle nat.

INDHOLD.

Oplysning og folkeopdragelse ..... Side 3.
Herrens plov ..... - 14.
Sokrates ..... - 24.
Bondestandens frigørelse ..... - 50
Ved pastor Konradsens jordefærd ..... - 69.
Rousseau ..... - 73.
Flaskerne i elven ..... - 110
Søren Kierkegaard og nutiden ..... - 116.
I Shakespeares by ..... - 138.
Camilla Collett ..... - 151.